

03

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

Часопис за политикологију,
комуникологију и примењену политику

POLITICAL REVIEW

Magazine for Political Science, Communications and Applied Politics

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
УДК 1 + 2 + 3 + 32 + 9
ISSN 1451-4281

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА POLITICAL REVIEW

Година (XXVII) XIV, vol=45
Бр. 3 / 2015.

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
ISSN 1451-4281

Број 3 / 2015 Год. (XXVII) XIV vol. 45 стр. 1-264.

Часопис излази четири пута годишње

Часопис „Политичка ревија”, покренут као зборник под називом
„Политичке студије” 1968, обновљен као „Политичке свеске” 1994.
као научни часопис излази од 2002. године.

Издавач:

Институт за политичке студије
Београд, Светозара Марковића бр. 36
тел. 33-49-204, 30-39-380
E-mail: ipsbgd@eunet.rs
www.ipsbgd.edu.rs

За издавача:

др Живојин Ђурић

Главни и одговорни уредник:

др Момчило Суботић, научни саветник

Редакција:

Др Момчило Суботић, др Драган Марковић, проф. др Зоран Милошевић,
проф. др Јован Базић, др Владан Станковић, др Сања Шуљагић,
проф. др Драган Јовашевић, мр Александра Мирковић,
мр Миодраг Радојевић

Секретари:

Јелена Тодоровић
Душан Достанић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Савет часописа:

проф. др Мирољуб Јевтић, др Никола Жутић, др Драган Новаковић,
проф. др Дарко Маринковић, проф. др Брацо Ковачевић,
проф. др Урош Шуваковић, др Снежана Грк,
проф. др Димитриј Константинович Безњук,
проф. др Петар Ковачич Першин,
проф. др Михаил Лобанов

Слог штампа:

ESELOGE d.o.o. Београд

Тираж:

300 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати било у
целини, било у деловима, без изричите сагласности Уредништва.

САДРЖАЈ

ИЗ ИСТОРИЈЕ, ТРАДИЦИЈЕ И САВРЕМЕННОСТИ СРБА И СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

<i>Сања Шуљагић</i>	
СЛУЧАЈ СКРНАВЉЕЊА МОНАСТИРА ВАЉЕВСКА ГРАЧАНИЦА - ПРИМЕР УНИШТАВАЊА СРПског НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА	1
<i>Момчило Суботић</i>	
„СРЕБРЕНИЦА“, „ОЛУЈА“ И „ДАН СЕЋАЊА“	27
<i>Дарио О. Кришић</i>	
О СРБИМА У ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ У ДЕЛИМА ЈОХАНА ГЕОРГА КОЛА.....	51
<i>Оташ С. Бошковић</i>	
ОДНОС НОВЕ ВЛАСТИ ПРЕМА СРПскоЈ ПРАВОСЛАВНОЈ ЦРКВИ 1944-1958.....	77

СРБИЈА: ЈАВНА УПРАВА, ПОЛИТИЧКА КОМУНИКАЦИЈА, ПРОФЕСИОНАЛНА СЕЛЕКЦИЈА

<i>Милија Цвијовић</i>	
РЕФОРМСКИ ПРОЦЕСИ ЈАВНЕ УПРАВЕ У СРБИЈИ.....	103
<i>Сара Бајић, Никола Јовић</i>	
ИСТРАЖИВАЊЕ ЈАВНОГ МЊЕЊА: ДОМЕТИ И КВАЛИТЕТ ПОЛИТИЧКЕ КОМУНИКАЦИЈЕ У СРБИЈИ....	131
<i>Јелена Достанић</i>	
КРИТЕРИЈУМСКА ВАЉАНОСТ НАЈЧЕШЋЕ ПРИМЕЊИВАНИХ ТЕХНИКА У ПРОФЕСИОНАЛНОЈ СЕЛЕКЦИЈИ – КОЛИКО СЕЛЕКЦИОНЕ ТЕХНИКЕ ПРЕДВИЂАЈУ УСПЕХ НА ПОСЛУ	151

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Јовица Павловић

УТИЦАЈ ИНСТИТУЦИОНАЛНИХ ЧИНИЛАЦА НА НАЦИОНАЛНЕ, ВЕРСКЕ И ЛИНГВИСТИЧКЕ РАСЦЕПЕ У УЈЕДИЊЕНОМ КРАЉЕВСТВУ И ШВАЈЦАРСКОЈ ТОКОМ РАЗЛИЧИТИХ СТРАНАЧКИХ ЕРА	171
--	-----

Игор Н. Стојановић

ПОЛИТИЧКА НЕУТРАЛНОСТ И САВРЕМЕНА ДРЖАВА У ТОКОВИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ	191
--	-----

Урош В. Живковић, Милош Р. Миленковић

ЕВРОПСКА УНИЈА КАО ГЛОБАЛНИ АКТЕР РЕФОРМЕ СЕКТОРА БЕЗБЕДНОСТИ И ИСКУСТВО СРБИЈЕ.....	209
---	-----

ОСВРТИ, ПРИКАЗИ, ПОЛЕМИКЕ

Александра Колаковић

МЛАДА БОСНА	235
-------------------	-----

Младен Лишанин

ПОСТ-УНИПОЛАРНИ СВЕТ И СПОЉНОПОЛИТИЧКА СТРАТЕГИЈА СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА	241
--	-----

Надежда Гудељ

НОВО САГЛЕДАВАЊЕ НАЦИЈЕ У СВЕТЛУ ГЛОБАЛИЗМА.....	249
---	-----

Станислав Томић

ВУЧИЋУ, ИЗВИНИ ШТО НИСАМ ПРОТЕСТАНТ	261
---	-----

CONTENTS

FROM HISTORY, TRADITION AND MODERNITY OF SERBS AND SERBIAN ORTHODOX CHURCH

Sanja Suljagic

A CASE OF THE SACRILEGE OF THE MONASTERY OF VALJEVSKA GRAČANICA – THE CASE OF EXTERMINATION OF SERBIAN NATIONAL IDENTITY	1
--	---

Momcilo Subotic

„SREBRENICA“, „OLUJA“ AND „THE DAY OF REMEMBRANCE“	27
---	----

Dario Krsic

ON SERBS IN THE HABSBURG MONARCHY IN WRITINGS OF JOHANN GEORG KOHL	51
---	----

Otas Boskovic

RELATION BETWEEN THE NEW GOVERNMENT TO SERBIAN ORTHODOX CHURCH 1944-1958.....	77
--	----

SERBIA: PUBLIC ADMINISTRATION, POLITICAL COMMUNICATION, PROFESSIONAL SELECTION

Milija Cvijovic

THE REFORM PROCESS OF PUBLIC ADMINISTRATION IN SERBIA	103
--	-----

Sara Bajic, Nikola Jovic

OPINION POLL: ACCOMPLISHMENTS AND QUALITY OF POLITICAL COMMUNICATION IN SERBIA.....	131
--	-----

Jelena Dostanic

CRITERION VALIDITY OF THE MOST USED TECHNIQUES IN PERSONNEL SELECTION – HOW MUCH SELECTION TECHNIQUES PREDICT JOB SUCCESS.....	151
---	-----

ESSAYS AND STUDIES

<i>Jovica Pavlovic</i>		
THE INFLUENCE OF INSTITUTIONAL FACTORS ON NATIONAL, RELIGIOUS AND LINGUISTIC CLEAVAGES IN THE UNITED KINGDOM AND SWITZERLAND DURING DIFFERENT PARTY ERAS		171
<i>Igor Stojanovic</i>		
THE POLITICAL NEUTRALITY OF A MODERN STATE IN THE PROCESSES OF GLOBALIZATION		191
<i>Uros V. Zivkovic, Milos R. Milenkovic</i>		
EUROPEAN UNION AS A GLOBAL SECURITY SECTOR REFORM ACTOR AND SERBIAN EXPERIENCE		203

REVIEWS AND POLEMICS

<i>Aleksandra Kolakovic</i>		
YOUNG BOSNIA.....		235
<i>Mladen Lisanin</i>		
POST-UNIPOLAR WORLD AND UNITED STATES STRATEGY IN FOREIGN POLICY		241
<i>Nadezda Gudelj</i>		
NEW PERSPECTIVES ON NATIONS IN THE LIGHT OF GLOBALISM.....		249
<i>Stanislav Tomic</i>		
VUCIC, SORRY I'M NOT A PROTESTANT		261

Уводник

Тематски блок Политичке ревије 3/2015. представља национални идентитет Срба посматран из нешто другачијег аспекта од уобичајеног када смо говорили о угрожавању идентитета споља, тј. изван српског етничког и националног корпуса. То је поглавље Из историје, традиције и савремености Срба и Српске православне цркве. Овога пута указујемо на лоше стране српског политичког менталитета који непосредно угрожава и српски, верски, национални и државни идентитет, а у крајњој мери и сам опстанак Срба (С. Шуљагић; М. Суботић). То је појава која се у српској историји не ретко манифестовала као „самозатирање“ сопственог националног бића, као „самомржња“, као ирационална потреба да не будемо оно што јесмо (Срби), већ да будемо оно што (превасходно) нисмо (Југословени, Европљани...). Ова српска одлика која је кроз историју резултирала преливањем у друге вере и нације и данас је актуелна, и она се, као и у ранијем раздобљу, превенствено иницира у политичком управљачком вођству кроз вазалски однос спрам јачих сила и виших стремљења (југословенске, а данас евроатлантске интеграције). У овом делу су и радови који говоре како нас виде други (Д. Кршић), као и однос послератних власти према СПЦ (О. С. Бошковић).

У овом броју нашег угледног часописа можете прочитати и веома садржајне радове из рубрике Србија: јавна управа, политичка комуникација, професионална селекција, као и радове из рубрике Огледи и студије у којем се као веома садржајан и занимљив издваја рад који нам приказује историјат и актуелно стање националних, верских и лингвистичких чинилаца у Швајцарској и Великој Британији (Ј. Павловић).

Да наши сарадници „будно мотре“ шта се дешава у научној публицистици на најбољи начин илуструју презентовани радови из области осврта, приказа и научне полемике, а они су и у овом броју Политичке ревије веома актуелни и научно подстицајни.

Настављамо сарадњу а радове за следећи број Политичке ревије треба да пошаљете до 20. новембра 2015. године.

Др Момчило Суботић, научни саветник

Радови сарадника Института за политичке студије
реализовани су у оквиру пројекта 179009

ИЗ ИСТОРИЈЕ, ТРАДИЦИЈЕ И САВРЕМЕНОСТИ СРБА И СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

1

Сања Шуљагић

СЛУЧАЈ СКРНАВЉЕЊА МАНАСТИРА
ВАЉЕВСКА ГРАЧАНИЦА - ПРИМЕР УНИШТАВАЊА
СРПСКОГ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

27

Момчило Суботић

„СРЕБРЕНИЦА“, „ОЛУЈА“ И „ДАН СЕЋАЊА“

51

Дарио О. Кршић

О СРБИМА У ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ
У ДЕЛИМА ЈОХАНА ГЕОРГА КОЛА

77

Оташ С. Бошковић

ОДНОС НОВЕ ВЛАСТИ ПРЕМА
СРПСКОЈ ПРАВОСЛАВНОЈ ЦРКВИ 1944-1958.

*Сања Шуљагић**

Институт за политичке студије, Београд

СЛУЧАЈ СКРНАВЉЕЊА МАНАСТИРА ВАЉЕВСКА ГРАЧАНИЦА – ПРИМЕР УНИШТАВАЊА СРПСКОГ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА **

Сажетак

У овом тексту аутор анализира скрнављење и оштећивање Манастира Светог Арханђела Михаила код Ваљева 31. августа 2015. године од стране појединих ваљевских јавних предузећа и полиције. Аутор анализира правне незаконитости у позадини скрнављења Манастира Светог Арханђела Михаила, познатог у народу као манастир Ваљевска Грачаница, сврстава тај чин у процес уништавања српског националног идентитета и аналитичко-синтетичком и компаративном методом анализира корене процеса уништавања српског националног идентитета који у модерној држави Србији траје од деветнаестог века до данас. На крају аутор дефинише тај чин скрнављења и оштећивања манастира Ваљевска Грачаница опасном прекретницом у историји Српске православне цркве, српске државе и српског националног идентитета због правне позадине, друштвених околности и историјског тренутка у којем је оно извршено.

Кључне речи: Црква Светог Арханђела Михаила код Ваљева, српски национални идентитет, Српска православна црква, друштвене институције

* Научни сарадник

** Овај рад је настао у оквиру пројекта Демократски и национални капацитет политичких институција у Србији у процесу међународних интеграција (бр. 179009) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Одређене реченице из рада су наведене такође и у раду С. Шуљачић, „екологија и уништење српског националног самосознања“ Вестник Череповецкого Государственного Университета Но. 6 (59), Октябрь, Череповецкий государственный университет, Череповец, 2014., стр. 41-44.

Град Ваљево, који се налази непуних 100 километара југозападно од главног града Србије Београда, кроз историју је важио за град са образованим, културним и достојанственим становницима и са развијеним институцијама у области културе и уметности.¹⁾ Ваљево је познато и по својим манастирима Српске православне цркве са дугом традицијом, међу којима је и Манастир Светог Арханђела Михаила у селу Грачаница (Губравић) крај Ваљева, који је познат у народу под именом Ваљевска Грачаница. Манастир Ваљевска Грачаница посвећен је Светом Арханђелу Михаилу и по њему су потоњи косовскометохијски и херцеговачки манастири Грачаница добили своја имена. Иако на први поглед овај манастир није грандиозне величине и грађе, он је због своје духовне и историјске важности називан и „српском Светом Гором“. Ваљевску Грачаницу је у време своје владавине обнављао краљ Стефан Драгутин Немањић (1253-1316.), а затим су га након Првог и Другог српског устанка против турске власти у деветнаестом веку обнављали српски политичари, владике и сељаци, као и 1930. године владика Николај. У близини овог манастира налази се 3.000 година старо праисторијско камено утврђење које сведочи о најстаријој употреби камена на простору Србије, као и гробља монаха Српске православне цркве са надгробним староставним плочама посвећеним Светом Арханђелу Михаилу и стећцима са натписима на старом српском језику.²⁾ Одлуком Владе Србије из 1997. године манастир Светог Арханђела Михаила у Ваљеву, односно Ваљевска Грачаница, проглашен је за споменик културе од историјског и друштвеног значаја.³⁾ Овом одлуком тадашња Влада Србије је показала бригу за одржавањем манастира Ваљевска Грачаница у складу са традицијом српског народа и државе да гради и чува манастире кроз историју. Међутим, 31. августа 2015. године, припадници два ваљевска јавна предузећа и јединица ваљевске полиције, под изговором и употребом термина „конзервација“ манастира пред његово најављено потапање због изградње локалне хидроакумулационе

- 1) Из Ваљева су светски познати свети владика Николај Охридски и Жички, војвода из Првог српског устанка, дипломата и председник Правитељствујушћег совјета прота Матеја Ненадовић, војвода из Првог српског устанка Јаков Ненадовић, песникиња Десанка Максимовић и други познати уметници, научници и државници, а због деценија проведених као духовник и архимандрит у ваљевском манастиру Телије у вези са Ваљевом се често помиње и канонизовани светитељ Српске православне цркве Јустин Поповић.
- 2) Б. Пузовић, “Праисторијско гробље у порти Ваљевске Грачанице,” *Новости*, 06. 09. 2012., цит. археолог В. Арсић
- 3) Б. Пузовић, “Праисторијско гробље у порти Ваљевске Грачанице”, цит. археолог В. Арсић

броне „Ровни“ и вештачког језера, развалили су врата манастира, оскрнавили и оштетили манастир, изнели из њега иконостас и вредне црквене ствари и уништили пратеће објекте око њега.⁴⁾ Шокантне фотографије оскрнављеног и изузетно оштећеног манастира Ваљевска Грачаница и уништених пратећих објеката око њега су опште друштвено огледало пре свега владајуће „елите“ државе Србије у области културе, духовности и образовања и одраз функционисања и односа према српском националном идентитету свих важнијих институција у држави Србији на почетку двадесет и првог века.⁵⁾ Због своје трагичне симболике и огољења моралног, правног и политичког стања у којем се налази држава Србија на почетку двадесет и првог века ово криминално дело превазилази оквире политиколошке анализе политичких личности, догађаја и процеса, политичких партија и националних и демократских капацитета државних институција у Србији. Ове шокантне и за било коју државну и локалну заједницу са знањем и свешћу о култури, духовности и историји срамне фотографије сведоче и колико институције Владе Србије поштују одлуку Владе Србије из 1997. године према којој је Манастир Светог Арханђела Михаила у Ваљеву проглашен за споменик културе од историјског и друштвеног значаја,⁶⁾ као и одредбе међународних докумената које се односе на заштиту културног наслеђа у Србији и Европи.⁷⁾ Ове фотографије уједно сведоче да је од некада славног краљевства Србије под управом династије Немањић и њених изданака династија Лазаревић и Бранковић, о коме су светски историчари у средњем веку писали да је било „познато и вољено, имало велики број рудника са златом и сребром, велики број градова и јаким неосвојивим тврђава са становништвом високе културе и јаким и добро наоружаном војском,⁸⁾ данас остала само географска територија без дефинисаног

4) Васељенска ТВ“Уживо из Грачанице: Полиција развалила врата манастира, стражари, деца и жена похапшени“, 31. 05. 2015., <http://www.vaseljenska.com/vesti/uzivo-iz-gracanice-policija-razvalila-vrata-manastira-strazari-deca-i-zena-pohapseni/>

5) Васељенска ТВ, „Горе од Шиптара: Разрушени конак, оскрнављени манастир (Фото)“, <http://www.vaseljenska.com/vesti/gore-od-siptara-razruseni-konak-oskrnavljeni-manastir-foto/>; <http://www.vaseljenska.com/vesti/nema-povlacenja-iz-nemanjicke-gracanice-dalje-od-gracanicke-osmatracnice/>

6) Б. Пузовић, “Праисторијско гробље у порти Ваљевске Грачанице”, *Новости*, 06. 09. 2012., цит. археолог В. Арсић

7) Службени гласник Републике Србије – Међународни уговори, бр. 1/2010.; (За Европску заједницу то питање је регулисала Council of Europe, 2000, *European Landscape Convention*, CETS No. 176, Council of Europe, Strasbourg).

8) *Critobuli Imbriotae Historiae*, (ed. R. D. Reinsch), Berlin, New York, 1983, II, 95, 96; *History of Mehmed the Conqueror by Kritovoulos*, translated by C. T. Riggs, Princeton University Press, 1954, 99–100

националног и цивилизацијског идентитета већинског званично српског и православног становништва које живи на њој. Чак и ако би се оставила по страни правна позадина противзаконитог скрнављења и оштећења манастира Ваљевска Грачаница, чињеница је да већина припадника политичких и културних кругова у Србији, који се иначе залажу за принципе мултикултуралности у међународним интеграцијама на почетку двадесет и првог века, није јавно изражавала протесте против чињенице да је од 1999. године уништено преко сто и четрдесет цркава и манастира у средишту културе и духовности средњовековне Србије Косову и Метохији, од којих су њих петнаест били споменици културе и духовности прве категорије саграђени од четрнаестог до шеснаестог века,⁹⁾ као ни против затварања државних библиотека и музеја за посетиоце у Београду и у остатку Србије, као ни против престанка рада издавачких кућа и осталих институција културе од националног значаја у периоду након тога.¹⁰⁾ Сада се такав однос према српском културно-историјском и духовном наслеђу одсликао и на примеру скрнављења и оштећивања манастира Ваљевска Грачаница, на подручју које је свега сто километара удаљено од главног града Србије Београда, и то након објављене најаве таквог чина у средствима јавног информисања, и упркос јавним протестима појединаца и представника појединих друштвених институција као што су епископ ваљевске Епархије Милутин¹¹⁾ и доскорашњи в. д. директора Завода за заштиту споменика културе у Ваљевоу Немања Радојичић,¹²⁾ или говорници на народним скуповима-протестима против пуњења хи-

- 9) (Ур. Мишо Вујовић), *Србија друмовима, пругама, рекама*, Принцип Бонарт Прес: Туристичка организација Србије, Београд, Чачак, 2007, стр. 524. Такође видети Магаџин, *musutiste.forums*, „Натпис из Цркве Св. Богородице Одигитрије из 7823. године?“, 17.10.2012., <http://www.magacin.org/2012/10/17/natpis-iz-crkve-sv-bogorodice-odigitrije-iz-7823-godine/#>: На надвратнику порушене Цркве Свете Богородице Одигитрије код Призрена на Косову и Метохији написано је да је ту цркву био саградио један српски представник државне управе 1315. године, односно „године 7823, индикта 5.“ према старом српском народном календару, што је један од доказа о тековинама културе српског становништва као аутохтоног становништва на Балканском полуострву.
- 10) Sonja Ćirić, „Biblioteka ponovo radi“, *Vreme*, бр. 1080, 15. септембар, 2011.: Реконструкција Народне Библиотеке Србије трајала је пет година до недавног поновног отварања, реконструкција Народног Музеја још увек није почела, иако се најављује од 2003. године, зграда Музеја савремене уметности затворена је због реконструкције од 2008. године, итд.
- 11) Епископ ваљевски Милутин, „Саопштење за јавност поводом Ваљевске Грачанице“, 16. 09. 2014., <http://www.eparhijavaljevska.rs/index.php?id=vesti/2014/2014-09-16-001v>
- 12) „Саопштење за јавност – Завод за заштиту споменика Ваљево, директор Немања Радојичић, 16. 07. 2013., <https://istinoljublje.wordpress.com/саопштење-за-јавност-завод-за-заштиту/>, минут 41:58 – 42:06; *Дневни лист Данас*, „Против поганања „ваљевске Грачанице“, 19. 07. 2013.

дроакумулационе бране Ровни које прети да потопа манастир Ваљевска Грачаница изграђен у славу Светом Арханђелу Михајлу.¹³⁾ Али, и на таквим скуповима-протестима и у најављеном дану богохулног поступања полиције и особља ваљевских предузећа у манастиру Ваљевска Грачаница ради „конзервације“, коју нису одобравали представници ваљевске Епархије и *Завода за заштиту споменика Ваљево* и за које није било правне дозволе од стране *Завода за заштиту споменика Ваљево*,¹⁴⁾ било је премало људи да одбрани манастир од тог богохулног и противзаконитог чина који је на видело изнео читаву мешавину конформизма, среброљубља, опортунизма, корупције, безбожништва и недостатка самопокајања, као и својеврсне правне анархије у друштву у Србији. Иако су вести у вези са Ваљевском Грачаницом биле маргинализоване у званичним средствима јавног информисања, а неки грађани оправдање за своју инертност и неделовање у одбрани манастира проналазили у давању политичких класификација браниоцима Ваљевске Грачанице, то није оправдање за малобројност људи који покушавају да одбране ваљевски манастир Грачаница и за читаво друштво у коме није постојала могућност да не дође до напада на манастир од стране припадника ваљевских предузећа и полиције. За тако нешто није оправдање ни чињеница да су људи схватили да су се у задњих неколико деценија у Србији функције митинга и протеста са говорницима на улицама и трговима резултатски и ефективно сводиле на функцију „Говорничког кутка“ у Хајд парку у Великој Британији, односно као средство масовног катарзичног смањења тензија у народу и евентуално као агенцијама за испитивање јавног мњења користан показатељ расположења у народу. Догађаји трагичног 31. августа 2015. године показали су да су покушаји оних институција и појединаца који су желели да одбране манастир Ваљевска Грачаница институционалним и ванинституционалним путем били узалудни и да актери поменути у овим трагичним догађајима нису успели да успоставе јавни дијалог једни са другима пре трагичног скрнављења и оштећења манастира Ваљевска Грачаница. Од времена доношења одлуке о потапању манастира Грачаница

13) Истинољубље свима Вама! „Величанствени говорници на првом у низу протеста против криминалног пуњења бране Ровни: Почињемо! - НЕ – криминалном пуњењу бране Ровни – Величанствени говори (23. јун 2015.)“, <https://istinoljublje.wordpress.com/видео-не-пуњењу-брране-ровни-23-јун-2015/>

14) Епископ ваљевски Милутин, „Саопштење за јавност поводом Ваљевске Грачанице“, 16. 09. 2014., [http://www.eparhijavaljevska.rs/index.php?id=vesti/2014/2014-09-16-001v; „Саопштење за јавност – Завод за заштиту споменика Ваљево, директор Немања Радојичић, https://istinoljublje.wordpress.com/саопштење-за-јавност-завод-за-заштиту/минут 41:58 – 42:06](http://www.eparhijavaljevska.rs/index.php?id=vesti/2014/2014-09-16-001v;„Саопштење за јавност – Завод за заштиту споменика Ваљево, директор Немања Радојичић, https://istinoljublje.wordpress.com/саопштење-за-јавност-завод-за-заштиту/минут 41:58 – 42:06)

због изградње оближње хидроакумулационе бране Ровни, разни хидрогеолози, правници, еколози, сеизмолози, инжењери, теолози, културолози, историчари, монаси, верници и становници тог краја су упућивали апеле и износили бројне разлоге за заштиту манастира државним и локалним властима.¹⁵⁾ У лето 2012. године је након одржане литије улицама Београда предата Скупштини Републике Србије *Петиција народа* од 30.000 потписа којом се тражило ревизирање легалности и израда неопходне студије оправданости пројекта ове хидро-акумулационе бране. У међувремену гробља монаха, митрополита, локалне властеле и чланова њихових породица која су смештена уз ваљевски манастир Грачаница, била су оскрнављена у процесу припреме манастира за потапање.¹⁶⁾ Према подацима које је др Милица Томашевић, у својству председнице Програмског одбора *Еколошког покрета Србије* изнела 22. 08. 2015. године у *Отвореном писму премијеру Србије: Хидро-акумулација Ровни је већ сада непотребна, а прети погубним последицама по човека и околину – хитно одложити пуњење бране!*: „33.000 потписника Петиције која је 27.09.2012. предата Народној скупштини РС, Влади, Председништву и ваљевској Скупштини на разматрање, ни након три године није добило одговор на њихову молбу за ревизију пројекта изградње хидроакумулационе бране Ровни.“¹⁷⁾ Научница Милица Томашевић је, између осталог у том *Отвореном*

15) О пројекту који је урадила фирма „Енергопројект“ из Београда 1988. године о потенцијалној опасности коју носи изградња хидроакумулационе бране Ровни и који носи назнаку „Војна тајна – строго поверљиво“ видети „Војна тајна“ о потапању Ваљева“, <http://istinoljublje.wordpress.com/војна-тајна-о-потопу-ваљева/>, Будо Нововић, „Живе на дну језера, а нису рибе“, Политика, 28.10.2012.: Протести становништва које мора да се исели због изградње хидроакумулационе бране „Ровни“ и њихови преговори са надлежнима трају две деценије.; Србел.нет, „ЈП „Колубара“ најављује потапање Ваљевске Грачанице“; Бранко Поповић, „Акумулација Ровни – слика потапања и ровањења Србије“, Новости, 30. август 2012., *Spasavajuci Gracanicu – spasavato sebe*, <http://istinoljublje.wordpress.com/2566-2/>. 4.11.2012.: Стефан Стефановић, „Ваљевска Грачаница – Нојева барка наших дана“, *vaseljenska.com*, 03. 11. 2012.; Будо Нововић, „Брана готова, црква чека потапање“, Политика, 31. 10, 2012. године, <http://www.politika.rs/rubrike/Srbija/Brana-gotova-ckva-ceka-potapanje.sr.html>; Бранко Поповић, „Акумулација Ровни – слика потапања и ровањења Србије“, 01. 09. 2012. Сабор Срба, <http://saborsrba.com/zapisi/429>

16) Биљана Живковић, „Грачаница све ближа потопу!“, 30.8.2012: <http://facebookreporter.org/биљана-живковић-грачаница-све-ближа-п/>; Србел.нет, „ЈП „Колубара“ најављује потапање Ваљевске Грачанице“, 23. 09. 2012., *vaseljenska.com*, <http://www.vaseljenska.com/drustvo/jp-kolubara-najavljuje-potapanje-valjevske-gracanice/>;

17) Др Милица Томашевић, председница Програмског одбора Еколошког покрета Србије – Савеза еколошких организација Србије, „ОТВОРЕНО ПИСМО ПРЕМИЈЕРУ СРБИЈЕ: Хидро-акумулација Ровни је већ сада непотребна, а прети погубним последицама по човека и околину – ХИТНО ОДЛОЖИТИ ПУЊЕЊЕ БРАНЕ!“ 22. 08. 2015. ел.поштом, за ФБР приредила уредник Биљана Диковић, <http://facebookreporter.org/2015/08/22/отворено-писмо-премијеру-србије-хидр/>

писму, изјавила и да су биле написане докторске дисертације и одржане научне трибине у којима се анализирају потенцијалне погубне последице изградње хидроакумулационе бране „Ровни“ по људе и животну средину, али да „глас науке нема ко да чује.“¹⁸⁾ Испоставило се да су скрнављење и оштећење манастира Ваљевска Грачаница и његове околине и претња потапањем ове историјске и духовне Светиње изнели на видело такође и истину да у данашњој Србији већу снагу од *Одлуке Владе Србије* да је ваљевски манастир Грачаница споменик од изузетног друштвеног и државног значаја,¹⁹⁾ као и од званичних надлежности ваљевског Завода за заштиту споменика културе које су успостављене државним *Законом о културним добрима*, и од одлука и докумената међународних институција задужених за заштиту културног наслеђа,²⁰⁾ имају одлуке неколицине инвеститора и државних службеника о просторном планирању, изградњи хидроакумулационих објеката и судбини државних културноисторијских споменика. Манастир Ваљевска Грачаница би још увек могао да се очува кад би се ниво воде планираног вештачког језера задржао на коти од 333 метра, како је првобитно у плану о изградњи хидроакумулационе бране било предвиђено, а не на 375 метара. Оно што зачуђује је да надлежни за изградњу бране „Ровни“ инсистирају на премашивању првобитно зацртане коте, што би угрозило манастир, односно првобитно планирани ниво воде у брани је у пројекту накнадно измењен и надлежни нису након тога хтели да одустају од те одлуке о измени, упркос закључцима Секције за хидрогеологију *Српског геолошког друштва* о могућим штетним последицама такве одлуке.²¹⁾ Према тврдњама научнице Милице Томашевић у њеном поменутом *Отвореном писму*, постоје неправилности везане за изградњу бране

18) Магазин Хазардер, „Ваљево на води“, 13. 07. 2015., <http://hazardermagazin.rs/valjevo-na-vodi/>, цит. Милица Томашевић

19) Биљана Диковић, „Сви уговори, размене и сличне радње после 1997. године су ништавани“, Документа – Српски центар Екологије, Србски ФБРепортер, 8. 09. 2015. <http://facebookreporter.org/2015/09/09/сви-уговори-размене-и-сличне-радње-пос/> цит. Службени гласник бр.51, 15. 11. 1997. године: Одлуком Владе Републике Србије Манастир Светог Арханђела Михаила у Ваљеву је стављен под висок степен државне заштите: На основу члана 47. став 1. Закона о културним добрима (Сл.гласник РС, број 71/94), Влада Републике Србије донела је Одлуку о утврђивању Цркве Арханђела Михаила зване Грачаница, са старим гробљем у Тубравићу за споменик културе.

20) Службени гласник Републике Србије – Међународни уговори, бр. 1/2010.; (За Европску заједницу то питање је регулисала Council of Europe, 2000, *European Landscape Convention*, CETS No. 176, Council of Europe, Strasbourg).

21) Бранко Поповић, „Акумулација Ровни – слика потапања и роварења Србије“, 01.09. 2012., <http://www.vaseljenska.com/misljenja/akumulacija-rovni-slika-potapanja-i-rovarenja-srbije/>

Ровни и у вези са Просторним планом подручја посебне намене слива акумулације бране.²²⁾ Уз то, према извештајима најеминентнијих српских институција за област подземних вода и према *Студији изводљивости за систем Ровни* Европске комисије, упоредо са смањивањем броја локалног становништва Ваљева смањиване су и потребе за водоснабдевањем становништва, па за водоснабдевање није ни било потребно изградити брану.²³⁾ Према овим документима решење проблема водоснабдевања за подручје Ваљева било је од почетка једноставно – било је потребно само поправити водоводне цеви општине Ваљево, односно спречити губитак воде из општинске водоводне мреже.²⁴⁾

КРАТАК ИСТОРИЈАТ УНИШТАВАЊА СРПСКОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА У СРБИЈИ У ЕПОХИ МОДЕРНЕ И ПОСТ-МОДЕРНЕ

Према историјским изворима, још од времена владавине српске средњовековне династије Немањић, у градњи манастира су уз мајсторе учествовали заједнички сељаци, монаси и властела.²⁵⁾ Биографи утемељитеља аутокефалне Српске православне цркве и српске државности Светог Саве (световно име Растко Немањић, (1169/1174-1236.) Доментијан и Теодосије забележили су, свако у свом делу *Житије Светог Саве*, да је Свети Сава лично са осталим монасима, радницима и народом градио манастире широм Србије, као и манастире на Хиландару на Атосу.²⁶⁾ Као један од његових

-
- 22) Милица Томашевић, „Отворено писмо премијеру Србије: Хидро-акумулација Ровни је већ сада непотребна...“, 22. 08. 2015., <http://facebookreporter.org/2015/08/22/отворено-писмо-премијеру-србије-хидр/>: „Тај план је УСВОЈЕН 26.2.2009. противно Закону о стратешкој процени утицаја на животну средину, (Сл. Гласник РС бр 135/2004 од 21.12.2004) без Извештаја о стратешкој процени утицаја на животну средину-документа којим се описују, вреднују и процењују могући значајни утицаји на животну средину до којих може доћи имплементацијом плана и програма и одређују мере за смањење негативних утицаја на животну средину и непокретна културна добра.“
- 23) Владислава Петровић, „Ваљевска (само)подвала са браном Ровни,“ [vaseljenska.com](http://www.vaseljenska.com), 15. 10. 2013., <http://www.vaseljenska.com/misljenja/valjevaska-samopodvala-sa-branom-rovni/>
- 24) Владислава Петровић, „Ваљевска (само)подвала са браном Ровни,“ Исто.
- 25) Томислав Ж. Поповић, „Задужбина монаха Давида“, Магазин Политика, 05.10.2008., Београд, 2008.: Један од карактеристичних примера је манастир Давидовица подигнут између Пријепоља и Бијелог Поља. Манастир Давидовица био је задужбина монаха Давида, унука Стефана Немање, саграђеног 1281. године и посвећен слави Богојављења.
- 26) Станоје Станојевић, *Свети Сава*, Херес, Београд, 1998. (фототипско издање из 1935. г.); Мирјана Живојиновић, „Ктиторска делатност Светог Саве“, међународни научни скуп Сава Немањић – Свети Сава, Историја и предање, децембар 1976., издање Научни скупови Књига VII, Председништво Књига I, САНУ, Београд, 1979.. стр. 24, цит.

личних ктиторских радова сачуван је најстарији српски и јужно-словенски часовник на фасади Богородичине цркве у Студеници који је Свети Сава уклесао 1207. године.²⁷⁾ Традицију изградњи цркава и манастира као својих задужбина уз подршку српског народа и калуђера наставили су и остали владари и светитељи из српске средњовековне династије Немањић, као и њихови наследници из наследних српских владарских династија, а народ и калуђери су наставили да их граде и обнављају и у тешким околностима у доба владавине Османског турског царства.²⁸⁾ Због тога је 1868. године архимандрит Теофан Живковић оставио запис да се од времена Светог Саве српски национални идентитет везивао за „српску народну побожност“ и „Српску народну цркву“ у којој „калуђери служе народу и народ служи калуђерима.“²⁹⁾ Такође је и швајцарски доктор хемије и криминолог Арчибалд Рајс у својој анализи српског народа и владара у књизи-завештању *Чујте Срби!* из 1928. године тврдио да је народна побожност темељ српског националног идентитета и да би без ње српски народ доживео велике трагедије.³⁰⁾ У периоду владавине турског османлијског царства повремени су уништавани манастири, дворци српских владара, писани документи и остали материјални и духовни културно-историјски споменици и докази српске државности на Балканском полуострву. У модерној држави Србији, заснованој у епохи Модерне упоредо са распадањем османлијског турског царства у деветнаестом веку, очувању дотадашњег српског националног идентитета испречиле су се политичке реформе извршене у Србији као последица ривалитета Велике Британије и осталих западних сила, Турског царства и Царске Русије око политичке превласти у црноморском, балканском и егејском подручју.³¹⁾ У том периоду енглески дипломата

Доментијан, Житије Светог Саве, ед. Даничић, 217, 246, 260, 280; прев. Мирковић, 113, 137, 148 и 164, Теодосије, Житије Светог Саве, ед. Трифуновић, 172-173; прев. Башић, 215.

27) Милутин Тадић, *Студенички сунчаници*, Багдала, Крушевац, 1987.

28) Милисав Савић, Долина српских краљева: пролећно путовање 2013. Друштво Рашка школа, Београд, 2014., стр. 314; 382.

29) Теофан Живковић, *Српска народна црква на канонично-историјском темељу свом, с едним словом у додатку: побожност и народност*, Тиском браће Мађара, Манастир Бездин, Темишвар, Румунија, 1868. стр. 56-61.

30) Арчибалд Рајс, *Чујте Срби!*, Етхос, Библиотека Наслеђе, Београд, 2005., стр. 4.

31) Веселин Костић, „Давид Уркарт – писац прве енглеске историје Србије“, *Историјски часопис*, књ. LIII (2006)стр. 240, цит. Phyllis Auty, “Neobjavljeni dokumenti engleskog ministarstva spoljnih poslova o Srbiji 1837-1911”, *Историјски часопис*, XII-XIII (1961-1962), 413-443. и цит. L.S.Stavrijanos, *Istorija Balkana posle 1453. godine*, прев. V.Kostić, Београд, 2005, 289-294. Такође видети Исто, стр. 241, цит. Stevan K.Pavlowitch, *Anglo-*

и путописац Дејвид Уркхарт, пољски кнез Адам Чарториски и њихови страни и домаћи следбеници у српским политичким круговима³²⁾ успели су да усмере тадашње српске политичаре у правцу остваривања идеје о оснивању будуће државе Јужних Словена под утицајем Француске и Енглеске, која би била супротстављена „азијском пан-славизму Санкт Петербурга,³³⁾ односно према идеји, коју је подржавао и хрватски политичар француско-немачког порекла Људевит Гај (Ludwig von Gay)³⁴⁾ на челу тадашњег *Илирског покрета*, о стварању будуће државе Јужних Словена са седиштем у Београду. Тај предлог је у марту 1843. године изасланик кнеза Чарториског уручио у форми писменог савета помоћнику српског министра унутрашњих послова Илији Гарашанину како би овај почео да саставља завршни текст свог политичког програма *Начертаније*.³⁵⁾ Упоредо с овим реформама извршене су лингвистичке реформе управника бечке библиотеке Јернеја Копитара и антрополога и филолога Вука Караџића и теолошке реформе размонашеног монаха Доситеја Обрадовића које су успеле да започну процес деправославизације српског народа,³⁶⁾ будући да су због тих реформи Срби изгубили могућност да прате садржај црквених поука и појања на дотадашњем литургијском црквенословенском (српскословенском) језику у Српској православној цркви, као и да читају у оригиналу српске средњовековне правне државне документе, житија, летописе, родослове и читаву српску средњовеков-

Russian Rivalry in Serbia 1837-1839. The Mission of Colonel Hodges, Paris Mouton La Haye, 1961. Такође о томе видети David Urquhart (David Urkart), *A Fragment of the History of Serbia 1843 / Fragment iz istorije Srbije 1843*, Novi dani, Arhiv Srbije Beograd, Beograd, 1989.

- 32) Robert A. Berry, „Czartoryski’s Hôtel Lambert and the Great Powers in the Balkans, 1832-1848“, *The International History Review* Vol. 7, No. 1 (Feb., 1985), pp. 45-67
- 33) Dusan Batakovic, „Ilija Garasanin’s Nacertanije: A Reassessment“ *Balkanica*, vol. XXV-1, Belgrade 1994, pp. 157-183., цит. “Mémoire présenté à M. de Bourqueney le 22 février 1844 au sujet des défiances que lui exprimaient l’Ambassadeur d’Angleterre et l’intervence d’Autriche contre les Slaves, et les rapports de ceux-ci avec les Polonais”, in: *Portfolio*, London, no. XI, 1. 06. 1844.
- 34) Ludwig von Gay, *Die Schlösser bei Krapina sammt einem Anhang von der dortigen Gegend in botanischer Hinsicht*, Hörer der zweiten Humanitäts-Classe. Karlstadt, 1826.
- 35) Д. Страњаковић, «Како је постало Гарашаниново Начертаније», *Споменик*, vol. XCI, Српска краљевска академија, Београд, 1939, стр. 31-32; 69; David Urquhart, *Serbia, the Circassia of the West*, Esq. London, 1843. *The Portfolio*, Nos. 1 and 2.
- 36) Aleksa Ivić, „Arhivska grada o srpskim i hrvatskim književnim i kulturnim radnicima 1740-1880“, *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda III*, Srpska Kraljevska Akademija, Beograd, 1926., str. 262-263; Golub Dobrašinović (Ur.), *Kopitar i Vuk*, Vukov sabor Tršić – Rad, Beograd, 1980.; Владимир Вукашиновић, Свети Сава и Доситеј Обрадовић – покушај новог читања, Издавачки фонд СПЦ Архиепископије Београдско-Карловачке, Београд, 2012., стр. 79-86.

ну књижевност пре тога. Уз то, након Берлинског конгреса и после склапања вазалне *Тајне конвенције* и *Трговинског уговора* кнежевине Србије са Аустро-Угарском 1881. године, кнежевина Србија се одрекла самосталног вођења своје економске политике у корист Аустро-Угарске и усмерила дискурс своје спољне политике у правцу заоштравања односа са Бугарском и Русијом.³⁷⁾ Ипак, владари из тадашњих династија Обреновић и Карађорђевић још увек су били обнављали важне културно-историјске споменике као што су праисторијска археолошка налазишта, села и поједине цркве и манастири по Србији. Међутим, у двадесетом и двадесет и првом веку многи вредни манастири и остале задужбине династије Немањића уништавани су или се налазе пред непосредним уништењем такозваним „не-војним путем,“ због дискутабилних одлука неколико српских државних службеника које се односе на област екологије и просторног планирања у Србији. За период заснивања Краљевине Југославије после Првог светског рата карактеристично је да су државне власти почеле да учествују у материјалном уништавању градова-утврђења, као што је био град Жрнов на планини Авали код Београда, који је од времена винчанске подунавске културе па све до тог чина био један од симбола економског просперитета и културног континуитета у историји Србије.³⁸⁾ У периоду после Другог светског рата за српско основно и средњешколско образовање било је карактеристично запостављање и прекрајање основних историјских чињеница о српском националном идентитету и културном наслеђу у убеницима историје. Тако је комбинација недостатка знања о екологији и недостатка знања о историји Србије и српском националном идентитету у периоду после Другог светског рата условила једну специфичну појаву затирања важног српског културног наслеђа у оквиру просторног планирања животне средине под изговором бриге локалних и државних власти за заштиту животне околине у Србији. Након Другог светског

37) Драгослав Страњаковић, «Како је постало Гарашаниново Начертаније», *Споменик*, vol. XCI, Српска краљевска академија, Београд, 1939.

38) Ђорђе Бошковић, *Град Жрнов*, Старинар, орган Српског археолошког друштва, Београд 1942, стр. 89; Верка Јовановић, „Географске карте и планови Београда у путописним делима“, Београд у делима страних путописаца – *Belgrade in the Works of European Travel Writers*, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2003, стр. 34, http://www.balkaninstitut.com/pdf/izdanja/posebno/Beograd_u_delima.pdf); „Авала и град Жрнов“, <http://www.vavedenjebeograd.net/avalaizrnovo.html>; Милина Ивановић-Баришић, „Наслеђе Авале: Спомен места – историја – сећања“, Зборник радова, књ. 26., Етнографски институт САНУ, Београд, http://www.etno-institut.co.rs/Zbornik/zbornik26/ivanovic-barisic_26.pdf, стр. 180-183.

рата неки познати духовни и културно-историјски споменици оштећивани су или уништавани великом небригом у области просторног планирања и изградњом хидроелектрана и вештачких језера, најчешће без израде научних студија о процени утицаја на животну средину и студија о оправданости њихове изградње. На тај начин су потапана праисторијска археолошка налазишта, цркве и читава села на рекама Тара и Пива, у националном парку Ђердап на реци Дунав, у околини Пирота, итд.³⁹⁾ На посебном удару еколошки дискутабилних и по српски национални идентитет културолошки девастирајућих одлука послератних југословенских и српских државних власти нашле су се, изузетно важне у културној топографији Србије кроз историју, материјалне светиње које су градили чланови династије Немањић и њених династија-изданака,⁴⁰⁾ који су, како доказује и постојање манастира Ваљевска Грачаница, уз поштовање и осталих хришћанских светаца, посебно поштовали и славили Светог Арханђела Михаила.⁴¹⁾ Међутим, опасност потапања манастира Ваљевска Грачаница саграђеног у доба династије Немањић услед дискутабилне изградње хидроакумулационе бране у његовој близини не може да се дефинише само као још један у низу небриге државних власти за српско културно-историјско наслеђе. Скрнављење манастира Ваљевска Грачаница извршено кра-

39) „Potopljena crkva koju su sagradili knez Milos i serdar Jovan Micic na Tari: Petar Otoranov, „Crkva Svete Trojice - Duhovski ponedeljak”, *Užice nekad i sad: Užice od 1945-1997.*, <http://www.graduzice.org/userfiles/files/crkvasvetetrojiceduhovskiponedeljak.pdf>; „Manastiri u Srbiji, Manastir Mileseva“, <http://www.discoverserbia.org/sr/section-blog/40?start=20>; “Crkve”, *Turisticka organizacija Pivrot*, <http://www.topivot.com/TOP/09-KISpomenci/Crkve.htm>; В. Кадић, „Изронио потопљени Пивски манастир“, *Новости*, 12. 12. 2011., <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:357231-Izronio-potopljeni-pivski-manastir>; В. Кадић, „Потопљена културна добра“, *Национални парк Ђердап*, 01. 11. 2009. <http://www.npdjerdap.org/potopljena-kulturna-dobra/>; „Zaovine, potopljeno selo“, <http://www.alfadivingteam.com/lokacije/lokacije-srbija/potopljeno-selo-zaovine>; Ivan Rodić, *Mogućnosti razvoja kulturnog turizma u istočnoj Srbiji*, str. 9, *magistarska teza*, <http://www.pmf.ni.ac.rs/pmf/master/geografija/doc/2012-12-25-ri.pdf>.

40) D. N. Petrović, „Umesto Savine kuće stočna pijaca“, *Vestionline*, 24. 07. 2011., <http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/152726/>). О претварању у јавни тоалет цркве Самодреже у којој су се цар Лазар и српска војска причестили пред одлазак на Бој на Косову 1389. године. (О томе види Танјуг, “Црква у Самодрежи поново претворена у јавни тоалет“, *Политика*, 10/06/2011., <http://www.politika.rs/rubrike/Hronika/Crkva-u-Samodreziponovo-pretvorena-u-javni-toalet.lt.html>); „Црква Самодрежа“, <http://sr.wikipedia.org/sr-el/Samodreza>)

41) Васко Костић, „Стари Бокелски прописи“, <http://www.rastko.net/rastko-bo/casopisi/boka/24/28.pdf>: “Једна од најзначајнијих и најдуготрајнијих друштвених, политичких, војних и правних средњовековних институција на нашим просторима је Михољски збор. Назив му је определила немањићка царска ларва на Превлаци Архангела Михаила и крсна слава династије Немањића”. Такође и видети српску народну песму: „Свеца слави српски цар Степане, свеца слави, Светог Аранђела“.

јем августа 2015. године је опасно не само као чин богохуљења и насиља сам по себи, него и због интерпретације правне позадине којом представници појединих ваљевских предузећа и јавних институција у јавности правдају скрнављење и оштећивање овог манастира и његово најављено потапање. На тај начин они праве опасан преседан у евентуалном сличном будућем третману манастира Српске православне цркве, историјске наследнице изворне Свете Апостолске Саборне Цркве, о чему постоје многи примарни и секундарни историјски извори.⁴²⁾ Због тога је ово скрнављење манастира Ваљевска Грачаница пример опасне прекретнице у историји српског народа и државе, који захтева правно преиспитивање узрока и последица таквог богохулног и противзаконитог чина, правну заштиту да се тако нешто никад више не догоди у будућности, као и повратак однесене манастирске имовине, обнову манастира Ваљевска Грачаница и наставак служења светих литургија у њему.

42) Нови завет, „Друга посланица Светог Апостола Павла Тимотеју“ (2. Тим. 4. 10); „Посланица Светог Апостола Павла Римљанима“ (15.19) Такође имајући у виду епигенетичким и антрополошким истраживањима научно доказану генеаложку везу данашњих Срба са потомцима старих Срба (о томе видети „Лепенски вир (најстарија цивилизација у Европи)“, <https://www.youtube.com/watch?v=cyrkylUorME#t=550>, цит. палеопатолог и антрополог Србољуб Живановић, 10:00 – 18:28 минут) који су у првом веку после Христа на подручју Сремске Митровице, Требиња, Рашке и осталих подручја примили хришћанство директно од Светог Павла, Андреја Првозаног, Тита, Тадеја, Луке и осталих хришћанских апостола (о томе John Gardener Wilkinson, *Dalmatia and Montenegro*, John Murray, Abermarble Street, London, 1848, Vol. 1, p. 17, cit. 2 Ep. Tim. iv. 10.; Миодраг Милановић, Српски стари век, Вандалија, Београд, 2008., стр. 209-273, cit. Епифаније Кипарски, Алберто Фортис, Луцијус, фра Вињалић, итд.; Eusebius, *Church History* III.1, Adrian Radulescu and Ion Bitoleanu, *Istoria Dobrogei*, Constanta, Ex Ponto, 1998, p. 155; Simo Jelača, *Naseljavanje Srba na Balkan*, <http://www.scribd.com/doc/21727032/Dr-Simo-Jelaca-Naseljavanje-Srba-Na-Balkan>, цит. *Rossijskij Sinopsis*; Hypolithus of Rome, *On the Twelve Apostles*, PG.X cols. 951, FHRD, 1, p. 713; Милош С. Милојевић, „Наши манастири и калуђерство“, Штампарија код “Св. Саве” Кнез Михаилова број 4, репринт издање Издавачко-књижарског предузећа “Никола Пашић”, Београд, 1997., стр. 6, http://www.promacedonia.org/serb/mm4/milojevich_nashi_manastiri.pdf; Милош С. Милојевић, *Одломци историје Срба и српских – југославенских – земаља у Турској и Аустрији*, Прва свеска, Државна штампарија, Београд, 1872., стр. 110 (Обновљено издање, Графос, Панчево, 1996.)

ПРАВНА ПОЗАДИНА СКРНАВЉЕЊА МАНАСТИРА ВАЉЕВСКА ГРАЧАНИЦА

Како су упозоравали доскорашњи в. д. директора *Завода за заштиту споменика културе* Немања Радојичић⁴³⁾ и епископ ваљевски Милутин у саопштењу за јавност поводом Ваљевске Грачанице у септембру 2014. године, на поседу манастира Ваљевска Грачаница била су вршена оштећења „у сврху конзервације манастира у периоду пред његово потапање“ без дозволе *Завода за заштиту споменика културе* из Ваљева за тако нешто, чиме је већ у том периоду био прекршен *Закон о културним добрима* Републике Србије.⁴⁴⁾ Један случај скрнављења изворне ранохришћанске базилике из четвртог века у Кладенчишту код Беле Паланке затрпавањем њених темеља песком извршен је 17. јула 2015. године, такође под изговором употребе термина „конзервација“, и то према упутству *Републичког Завода за заштиту споменика културе* из Београда.⁴⁵⁾ Међутим, разлика у ова два потпуно богохулна случаја „конзервације“ темеља ранохришћанске базилике у Кладенчишту и манастира Ваљевска Грачаница је у томе што је 31. августа 2015. године у чину скрнављења и оштећивања ваљевског манастира учествовала и јединица државне полиције, која је била наведена у богохулну заблуду да је њихово учествовање у томе било правно оправдано,⁴⁶⁾

43) „Саопштење за јавност – Завод за заштиту споменика Ваљево, директор Немања Радојичић, <https://istinoljublje.wordpress.com/саопштење-за-јавност-завод-за-заштиту/>, минут 41:58 – 42:06.

44) Епископ ваљевски Милутин, „Саопштење за јавност поводом Ваљевске Грачанице“, 16. 09. 2014., <http://www.eparhijavaljevska.rs/index.php?id=vesti/2014/2014-09-16-001v> : „Овом приликом подсећамо да је ЈП „Ровни“ 11. марта 2014. године, без консултације са Епархијом ваљевском и сагласности Завода за заштиту споменика културе Ваљево, извршило дислокацију петнаестак споменика облика орнаментисаних стећка са двоводним кровом, лежећих монолитних плоча, као и усадника са и без натписа, са некрополе у непосредној близини Храма Св. Архангела Михала надомак новоизграђене цркве на Бакића брду, у селу Брезовице. Према знањима која смо добили од г. Немање Радојичића, овај поступак ЈП „Ровни“ је кршење Закона о културним добрима, будући да је предузеће било у обавези, према решењу Републичког завода за заштиту споменика културе, да за премештање споменика прибави сагласност од надлежне установе у Ваљеву. Сагласност ваљевског Завода није добијена, нити су његови стручњаци присуствовали радовима. Услед нестручног премештања, неки од споменика знатно су оштећени.“

45) Танјуг, Новости, „Затрпана ранохришћанска базилика код Црвене Реке“, 17. 07. 2015., <http://www.novosti.rs/вести/насловна/друштво.395.html:557958-Zatrpanganohriscanska-bazilika-kod-Crvene-Reke>

46) Предраг Вујанац, „Драма у Ваљевској Грачаници – полиција ухапсила 20 верника који штите манастир од потапања“, Блиц, 31. августа, 2015., <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/586897/DRAMA-U-VALJEVSKOJ-GRACANICI-Policija-uhapsila-20-vernika-koji-stite-manastir-od-potapanja>

будући да директор јавног предузећа „Колубара“ тврди да је „између овог јавног предузећа и Српске православне цркве 15. јуна 2003. године тадашњи епископ шабачко-ваљевски Лаврентије потписао уговор о размени непокретности.“ Према речима директора јавног предузећа „Колубара“ Миодрага Марковића: „По том уговору објекат Ваљевске Грачанице уступљен је нама, док смо ми за потребе СПЦ у оближњем селу Брезовице изградиле на површини од 1, 2 хектара нову цркву, парохиски дом, кућу за свештеника, продавницу, летњиковац и јавну чесму.“⁴⁷⁾ У вези са овим зачуђује одбијање Српске православне цркве да јавно стане иза становишта да један епископ не може да одлучује у име читаве Цркве као Божјег посланства на земљи и као друштвене институције и у име верника Цркве, и да склапа било какве уговоре такве врсте без знања и званичног допуштења Цркве за тако нешто. У вези са тим на званични сајт *Српске православне цркве* је 2011. године било постављено „Званично саопштење поводом Ваљевске Грачанице“, у којем се помиње да је Епархија ваљевска 2006. године наследила „формално-правно стање на терену без могућности мењања договореног уговором.“⁴⁸⁾

47) Предраг Вујанац, „Драма у Ваљевској Грачаници – полиција ухапсила 20 верника који штите манастир од потапања“, Блиц, 31. августа, 2015.

48) Српска Православна Црква, „Званично саопштење поводом Ваљевске Грачанице“, Извор: Епархија ваљевска, 05. 09. 2011., http://www.spc.rs/sr/zvanichno_saopshstenje_povodom_valjevske_grachanice: „Ретроспективно посматрајући генезу стања, треба споменути да је још пре тридесетак година донесена, од стране државе, одлука о изградњи водо-акумулације Стубо-Ровни, дакле, језера – бране, која би, како држава тврди, снабдевала водом колубарску долину, којој ће бити, а по њиховим проценама и већ јесте неопходна вода. Ова одлука државе је пропраћена и потписаним уговором са Црквеном општином Грачаница, то јест са тадашњом Епархијом шабачко-ваљевском. Обновљањем Епархије ваљевске 2006. године, наслеђено је формално-правно стање на терену без могућности мењања договореног уговором.“

Епархија ваљевска је од самог почетка, а тако и до данас, упознавши се са стањем које је наследила, борила се да изнађе, за све стране, прихватљиво решење. Своју бригу за Светињу, артикулисала је најпре тиме што је упутила предлог, Светом Архиепископском Синоду СПЦ да би се вратио овој древној Светињи њен првобитни статус манастира, а исто тако да би се у обновљени манастир уселили монаси који би оживели манастир. За реализацију овога, били су неопходни разговори са ЈП „Колубара – Ровни“, са којима смо успели да постигнемо само један споразум (од више предложених) али важан за Грачаницу, а то је: да монаси, братство Свето-Архангелске обитељи, остану у манастиру и врше богослужења и монашко правило све док је то могуће. Наша даља брига за Грачаницу, а исто тако за њену околину и народ који живи у Ваљево, настављена је одговорним и опрезним консултацијама стручних људи - експерата, прикупљајући елаборате, али и послушкујући глас верног народа. Тражили смо решење како би се задовољили сви параметри и, како мислимо, најбоље могуће компромисно решење је да се висина бране задржи на коти 333. Тиме би се очувала Светиња, а и природна, одбрамбена граница, изнад које почиње порозно, кречњачко, тло кроз које би отицање воде из акумулације угрозило природне изворе воде у околини Ваљева. Епархија, дакле, настоји и настојаће на томе да се изнађе најбоље обострано решење ове ситуације, коју је Епархија ваљевска, опет понављамо, затекла 2006. године својим васпостављањем.“

Међутим, према *Закону о црквама и верским заједницама* и према *Уставу Српске православне цркве* који су судови и други државни органи дужни да примењују када одлучују о црквеној имовини, забрањен је промет непокретном имовином која представља богослужбено место.⁴⁹⁾ У једном свом разговору са новинаром дневног листа *Политика*⁵⁰⁾ 22.08. 2011. године епископ ваљевски Милутин је изјавио да је Епархија ваљевска најпре упутила своје обраћање о заштити Светиње и природе највишим црквеним и државним властима 18. јула 2008. године.⁵¹⁾ Епископ Ваљевски Милутин је неколико пута јавно изразио свој протест против идеје рушења и потапања манастира Ваљевска Грачаница и 2011. године предложио је компромис заустављања нивоа воде вештачког језера на коти од 333 метра, чиме би се сачувао манастир Ваљевска Грачаница, а уједно и испоштовали еколошки стандарди,⁵²⁾ а јавно је протествовао и против оштећивања споменика на поседу манастира Ваљевска Грачаница извршеног пре августа 2015. године.⁵³⁾ Све ове поменуте информације везане за манастир Ваљевска Грачаница већина политиколога, теолога, историчара, социолога и култу-

49) Биљана Диковић, „Чија је Грачаница (Фото + документа)“, 09. 09. 2015., *ФБР репортер / Српски центар екологије*, <http://www.vaseljenska.com/vesti-dana/cija-je-gracanica-foto-dokumenta/>

50) Српска православна епархија Ваљевска, Интервју Епископа Милутина за „Политику“ поводом најновијих дешавања у манастиру Ваљевска Грачаница, 22.08.2011., <http://www.eparhijavaljevka.rs/index.php?id=vesti/2011/2011-08-22-002v>

51) Српска православна епархија Ваљевска, Интервју Епископа Милутина за „Политику“ поводом најновијих дешавања у манастиру Ваљевска Грачаница, 22.08.2011., <http://www.eparhijavaljevka.rs/index.php?id=vesti/2011/2011-08-22-002v>: „У дужем временском периоду радови на брани су прекидани па поново започињани, али уговор са Епархијом није обнављан, нити ми је нуђено да се уговор обнавља, или да га и ја потписујем, за ових 5 година од како сам на трону обновљене Ваљевске епархије.“, цит. епископ ваљевски Милутин.

52) Српска православна епархија Ваљевска, „Интервју Епископа Милутина за “Политику” поводом најновијих дешавања у манастиру Ваљевска „Грачаница“, 22.08.2011., <http://www.eparhijavaljevka.rs/index.php?id=vesti/2011/2011-08-22-002v>: Што се тиче премештања манастирског храма, схватили смо, на основу стручних процена, да је то тешко изводљиво имајући у виду материјал којим је Светиња грађена (облуци, ломљени камен и цигла). Да ли ће се по овом питању поступити по првобитном договору, и да ли ће се поштовати уговор не знамо, то је ствар стручних служби. Ја међутим, као Епископ, идеју о рушењу Цркве и потапању манастира, никада не бих могао прихватити.“ Такође видети Српска православна црква, „Званично саопштење поводом Ваљевске Грачанице“, Извор: Епархија ваљевска, 05. 09. 2011.: „Тражили смо решење како би се задовољили сви параметри и, како мислимо, најбоље могуће компромисно решење је да се висина бране задржи на коти 333. Тиме би се очувала Светиња, а и природна, одбрамбена граница, изнад које почиње порозно, кречњачко, тло кроз које би отицање воде из акумулације угрозило природне изворе воде у околини Ваљева.“

53) Епископ ваљевски Милутин, „Саопштење за јавност поводом Ваљевске Грачанице“, 16. 09. 2014.

ролога није анализирао у научним радовима, иако су изузетно важни у анализи како српског националног идентитета, тако и стања у државним институцијама у Србији на почетку двадесет и првог века. Према овим информацијама испоставља се да су се у случају манастира Ваљевска Грачаница у деценијама на преласку из двадесетог у двадесет и први век достојанственици Српске православне цркве бавили трансакцијама некретнина са представницима јавних предузећа у Србији као да се у случају манастира Ваљевска Грачаница ради о приватној некретнини и приватном објекту, а не о Божјем храму и Светињи. Ово је још више чудније кад се зна да је Српска православна црква кроз историју, како је то експлицитно навео 1868. године у својој књизи српски архимандрит Теофан Живковић, „од времена Светог Саве одређивала српски национални идентитет“ и била опште добро и право, како Српске православне цркве као „Српске народне цркве на канонично-историчном темељу“ у којој „калуђери служе народу и народ служи калуђерима“, тако и српског народа,⁵⁴⁾ Међутим, чак и да је манастир Ваљевска Грачаница Српске православне цркве у наведеном периоду постао предмет преговарања или трансакција некретнинама и уништавања као приватни објекат у власништву једног јавног предузећа, што је велико богохуљење и није у традицији Српске православне цркве као изданка Свете Апостолске Саборне Цркве, као ни предања изворног хришћанства,⁵⁵⁾ према саопштењу доскорашњег в. д. директора *Завода за заштиту споменика културе* Немање Радојичића,⁵⁶⁾ као и према саопштењу Епископа ваљевског Милутина испред Епархије ваљевске, *Завод за заштиту споменика културе* из Ваљева није дао сагласност да се на манастиру Ваљевска Грачаница могу извршити оштећења која су ипак извршена на поседу ма-

54) Теофан Живковић, *Српска народна црква на канонично-историчном темељу свом, с едним словом у додатку: побожност и народност*, Тиском браће Мађара, Манастир Бездин, Темишвар, Румунија, 1868., стр. 56-61

55) *Нови завет*, Свето јеванђеље по Матеји 21. 12-14: „И уђе Исус у храм Божији, и изгна све који продаваху и куповашу по храму, и испрмета столове оних сто мењаху новце, и клупе оних што продаваху голубове. И рече им: Написано је: Дом мој дом молитве нека се зове; а ви начинисте од њега пећину разбојничку. И приступише му хромим и слепим у храму, и исцели их.“

56) *Нови завет*, Свето јеванђеље по Матеји 21. 12-14: „И уђе Исус у храм Божији, и изгна све који продаваху и куповашу по храму, и испрмета столове оних сто мењаху новце, и клупе оних што продаваху голубове. И рече им: Написано је: Дом мој дом молитве нека се зове; а ви начинисте од њега пећину разбојничку. И приступише му хромим и слепим у храму, и исцели их.“

настира Ваљевска Грачаница пре 31. августа, 2015. Године.⁵⁷⁾ Сами тим ваљевски *Завод за заштиту споменика културе* није дао дозволу ни за изузетно велика оштећења манастира и околних објеката и предмета која су документовано извршена 31. августа 2015. године⁵⁸⁾ од стране ваљевских предузећа „Инграпомни“⁵⁹⁾ и ваљевске полиције и у сарадњи са радницима ЈК Колубара који су били заградили један пут ка манастиру Грачаница верницима који су хтели да тај дан стигну до манастира.⁶⁰⁾ Мора се приметити и да у одбрани манастира Ваљевска Грачаница и вере 31. августа 2015. године није било свештеника Српске православне цркве, нити се тог дана, ни у данима након тога, поводом скрнављења манастира Ваљевска Грачаница Српска православна црква огласила протестом у саопштењу за јавност преко свог званичног сајта,⁶¹⁾ а такође против тога нису издале јавно саопштење на својим званичним интернет страницама, нити предузеле правне кораке институције задужене за заштиту културног наслеђа у Србији.⁶²⁾ Огласило се само неколико политичких организација протестом у средствима јавног информисања након што је манастир био оскрнављен и уништен. Међутим, неколико дана пре тога, 22. 08. 2015. године, др Милица Томашевић је у свом поменутом *Отвореном писму премијеру Ср-*

57) Епископ ваљевски Милутин, „Саопштење за јавност поводом Ваљевске Грачанице“, 16. 09. 2014., <http://www.eparhijavaljevska.rs/index.php?id=vesti/2014-09-16-001v> : „Овом приликом подсећамо да је ЈП „Ровни“ 11. марта 2014. године, без консултације са Епархијом ваљевском и сагласности Завода за заштиту споменика културе Ваљево, извршило дислокацију петнаестак споменика облика орнаментисаних стења са двоводним кровом, лежећих монолитних плоча, као и усадника са и без натписа, са некрополе у непосредној близини Храма Св. Архангела Михала надомак новоизграђене цркве на Бакића брду, у селу Брезовице. Према сазнањима која смо добили од г. Немање Радојчића, овај поступак ЈП „Ровни“ је кршење Закона о културним добрима, будући да је предузеће било у обавези, према решењу Републичког завода за заштиту споменика културе, да за премештање споменика прибави сагласност од надлежне установе у Ваљеву. Сагласност ваљевског Завода није добијена, нити су његови стручњаци присуствовали радовима. Услед нестручног премештања, неки од споменика знатно су оштећени.“

58) Васељенска ТВ, „Горе од Шиптара: Разрушени конак, оскрнављени манастир (Фото)“, <http://www.vaseljenska.com/vesti/gore-od-siptara-razruseni-konak-oskrnavljeni-manastir-foto/>

59) Васељенска ТВ, „Уживо из Грачанице: Полиција развалила врата манастира, стражари, деца и жена похапшени“, 31. 08. 2015., <http://www.vaseljenska.com/vesti/uzivo-iz-gracanice-policija-razvalila-vrata-manastira-strazari-deca-i-zena-pohapseni/>

60) Предраг Вујанац, „Драма у Ваљевској Грачаници – полиција ухапсила 20 верника који штите манастир од потапања“, Блиц, 31. августа, 2015., <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/586897/DRAMA-U-VALJEVSKOJ-GRACANICI-Policija-uhapsila-20-vernika-koji-stite-manastir-od-potapanja>

61) *Српска православна црква*, <http://spc.rs/sr/node?page=2>

62) *Zavod za zaštitu spomenika kulture Valjevo*, <http://www.vaza.co.rs/>; Републички завод за заштиту споменика културе – Београд, <http://www.heritage.gov.rs/cirilica/index.php>

бије: *Хидро-акумулација Ровни је већ сада непотребна...* у осврту на одлуку Скупштине Ваљева 10. 07. 2015. године да се наставе радови на брани Ровни, обелоданила правне неправилности везане за правни уговор који је помињао директор ЈК „Колубара“ у вези са земљиштем на којем се налази манастир Ваљевска Грачаница. У том *Отвореном писму* др Милица Томашевић је изнела следеће информације: „Договор Шабачко –ваљевске епархије, црквеног одбора и ЈП надлежног за изградњу бране“ је у ствари Уговор о измештању цркве Грачанице у Тубравићу бр. 30 од 27.03.1991. (Православна црквена општина „Грачаница“ и ЈП Ровни), а који је Општински суд у Ваљеву поништио судском одлуком – Решењем број 1731/2001 од 24.10.2001.(потврда 21.11.2001.) проглашавајући исти правно неважећим и стављајући привремену меру којом се забрањује Туженом (ЈП Ровни) започињање радова на рушењу, измештању и потапању. Од тог тренутка низом противзаконитих радњи се десило да је црквено власништво над кат. Парцелом 221 К. О. Тубравић са свим непокретностима (споменик културе Грачаница и некропола) постало власништво ЈП Ровни?!“ Валидност свих одлука, укључујући и ову последњу коју је донела Скупштина Ваљева 10.07.2015, треба преиспитати у односу на уводну реченицу о меродавном телу које може да одлучи о судбини манастира. Суштина је да брана и акумулација нису пројекат Владе Р. Србије јер Влада Р. Србије никада није донела решење о јавном интересу за експропријацију чиме су грубо нарушени принципи и обавезе у области спровођења конвенције о учешћу јавности, доступности информација и праву на правну заштиту у области приватне својине, животне средине; заштите природе; заштите ваздуха...⁶³⁾ Пре овог *Отвореног писма* научнице Милице Томашевић, такође је у неким средствима јавног информисања било објављено да није било правних и геолошко-хидролошких допуштења за изградњу ове акумулације, и да је у оптицају била и судска забрана било каквих радова на рушењу, измештању, или потапању манастира Ваљевска Грачаница и одбијена жалба ЈП „Колубаре“ на то,⁶⁴⁾ али да се са градњом

63) Др Милица Томашевић, председница Програмског одбора Еколошког покрета Србије – Савеза еколошких организација Србије, „ОТВОРЕНО ПИСМО ПРЕМИЈЕРУ СРБИЈЕ: Хидро-акумулација Ровни је већ сада непотребна, а прети погубним последицама по човека и околину – ХИТНО ОДЛОЖИТИ ПУЊЕЊЕ БРАНЕ!“ 22. 08. 2015. ел. поштом, за ФБР приредила уредник Биљана Диковић, <http://facebookreporter.org/2015/08/22/отворено-писмо-премијеру-србије-хидр/>

64) „Судска забрана било каквих радова на рушењу, измештању, или потапању Манастира Ваљевска Грачаница и одбијена жалба Јп „Колубаре““ П.бр.1731/2001 <http://istinoljublje.wordpress.com/суд-забрана-радова/>: П.бр.1731/2001, Општински суд уВаљеву, дана

хидроакумулационе бране наставило због велике количине новца уложене у пројекат и због тврдњи надлежних за изградњу да су потребне дозволе у међувремену одобрене.⁶⁵⁾ Међутим, према тврдњама доскорашњег в. д. директора Завода за заштиту споменика културе у Ваљево Немање Радојичића, чак и да постоје од стране надлежних из ЈП „Колубаре“ решења о претварању земљишта на којем је манастир Светог Архангела Михајла – Ваљевска Грачаница у приватни посед ЈП „Колубаре“, а „која треба проверити“, како је Радојичић рекао том приликом, манастир не би смео да буде потопљен, нити да се на њему врше икакве интервенције у вези са његовом конзервацијом без званичног документа са допуштењем за тако нешто од *Завода за заштиту споменика из Ваљева, Републичког завода за заштиту споменика и Министарства културе Владе Србије*, а тај документ, у тренутку тврдње надлежних да су сви документи за добијање потребне дозволе за наставак изградње бране „Ровни“ добијени, надлежни који су то изјавили нису имали.⁶⁶⁾ Доскорашњи в. д. директора ваљевског *Завода за заштиту споменика културе* Немања Радојичић је 2013. године одбио да *Завод за заштиту споменика из Ваљева* да сагласност за пројекат конзервације по којем би манастир био доведен у опасност од потапања, уз објашњење да нису биле исцрпљене све могућности које предлаже струка како би се Светиња сачувала од потапања,⁶⁷⁾ а чињеницу да *Завод за заштиту споменика из Ваљева* ни у међувремену није дао ту сагласност потврдили су и представници ваљевске Епархије у свом јавном саопштењу.⁶⁸⁾ Уз све ово, због противправног скрнављења и оштећења Манастира Светог Арханђела Михаила крајем августа 2015. године, оштећено је и манастирско

24.10.2001.год. , “Потврда Забране било каквих радова на Цркви”, Дн.бр. 2625/01 Прим. , opstinski sud u Valjevu 25.10.2001.год. , “Одбијена Жалба ЈП Колубаре”, ИПВ (П) 43/01, Општински суд у Ваљево, 21.11.2001. године

- 65) В. Puzović, „Stručnjaci: Brana „Rovni“ je bezbedna“, *Novosti*, 12. 10. 2012., <http://www.novosti.rs/vesti/srbija.73.html:401052-Strucnjaci-Brana-Rovni-je-bezbedna>; Predrag Vujanac, “Investitori brane i jezera Rovni odlučili - Gračanica će biti potopljena”, *Blic*, 30. 08. 2012. <http://www.blic.rs/Vesti/Srbija/340217/Investitori-brane-i-jezera-Rovni-odlucili--Gracanica-ce-bitipotopljena>
- 66) „Саопштење за јавност – Завод за заштиту споменика Ваљево, директор Немања Радојичић”, <https://istinoljublje.wordpress.com/саопштење-за-јавност-завод-за-заштиту/>, минут 41:58 – 42:06 ; (Такође видети исто на „Сачувајмо Грачаницу“, [youtube.com, https://www.youtube.com/watch?v=eXhlyJsNRII#t=2526](https://www.youtube.com/watch?v=eXhlyJsNRII#t=2526)); *Дневни лист Данас*, „Против потапања „ваљевске Грачанице“, 19. 07. 2013.
- 67) Б. Нововић, „Настављена битка за Грачаницу“, *Политика*, 20.07.2013.
- 68) Епископ ваљевски Милутин, Епархија Ваљевска, „Саопштење за јавност поводом Ваљевске Грачанице“, 16. 09. 2014., <http://www.eparhijavaljevvska.rs/index.php?id=vesti/2014/2014-09-16-001v>

звоно из 1860. године, које је услед ратних прилика у Првом светском рату било једно од ретких преосталих старих сачуваних звона у Србији.⁶⁹⁾ Поред тога, од јула месеца 2015. године запослени из бране Ровни и ЈКП Видрак-Ваљево су почели да на силу скрнавe и ископавају гробове са имања мештанина Милинка Ковачевића који није хтео да прода своје имање и гробове својих предака и рођака.⁷⁰⁾ Овај и многи други примери уништавања српског духовног и културног историјског наслеђа, природне околине и угрожавања живота и људских права локалних мештана показују да је у области екологије и просторног планирања у Србији на делу правна анархија приликом доношења и извршења одлука које мењају биолошки диверзитет и угрожавају животе локалних мештана, и које при томе негирају међународне и државне документе из те области.⁷¹⁾ Оваква правна анархија показује велику неусаглашеност неколико доносиоца одлука о изградњи таквих објеката у Србији у односу на мишљење локалних мештана, еколога, научника, припадника невладиних организација, правника, новинара и осталих грађана који се противе њиховој изградњи. Она износи на видело и забрињавајућу чињеницу да у данашњој Србији више не постоје институционални механизми који једну групу људи на власти може да натера да преиспита и промени или прилагоди своју одлуку у складу са околином у којој живе, без обзира колико та одлука доказано погрешна била, осим ако се не догоди да они на неки начин доживе унутрашњу катарзу самопреиспитивања и самопокајања и спремности да исправе и прилагоде своје поступке у складу са захтевима друштва у којем живе. Међутим, да би се то догодило, потребно је да се тренутно целокупно лоше стање друштва у Србији

69) П. Вујанац, „Храм који ће бити потопљен чува најстарије звоно у Србији“, *Блиц*, 02. 01. 2015., <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/523856/Hram-koji-ce-bit-i-potopljen-cuva-najstarije-zvono-u-Srbiji>, cit. Немања Радојичић: У Првом Светском рату Аустроугарска војска је поред злодела над цивилима претопила до 1918. Године преко 1.800 тона звоновине са српских цркава у ливници Гросмајер у Инсбруку у Аустрији, укључујући ту и звона манастира Пустиње и манастира Боговађа у Епархији ваљевској.

70) <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/523856/Hram-koji-ce-bit-i-potopljen-cuva-najstarije-zvono-u-Srbiji>, cit. Немања Радојичић: У Првом Светском рату Аустроугарска војска је поред злодела над цивилима претопила до 1918. Године преко 1.800 тона звоновине са српских цркава у ливници Гросмајер у Инсбруку у Аустрији, укључујући ту и звона манастира Пустиње и манастира Боговађа у Епархији ваљевској.

71) *Haber*, „Plaćeni batinaši napali ekološke aktiviste, pretučen Esad Kurbegović (VIDEO)“ <http://www.haber.ba/vijesti/region/15921-placeni-batinasi-napali-ekoloske-aktiviste-pretucen-esad-kurbegovic-video.html>, cit. еколог Ружа Хелаћ о незаконитости изградње високих брана у Србији према државним и међудржавним документима; Службени гласник Републике Србије – Међународни уговори, бр. 1/2010.; Б. Пузовић, “Праисторијско гробље у порти Ваљевске Грачанице”, *Новости*, 06. 09. 2012.

промени, а први корак ка томе може да буде самопреиспитивање и самопокајање сваког човека појединачно у Србији који јесте допринео својим (не)деловањем стварању таквог стања у друштву.

ЛИТЕРАТУРА

- *Critobuli Imbriotae Historiae*, (ed. R. D. Reinsch), Berlin, New York, 1983
- *Haber*, „Плаћени батинаши napali еколошке активисте, pretučen Esad Kurbegović (VIDEO)“ <http://www.haber.ba/vijesti/region/15921-placeni-batinasi-napali-ekoloske-aktiviste-pretucen-esad-kurbegovic-video.html>
- <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/523856/Hram-koji-ce-bitipotopljen-cuva-najstarije-zvono-u-Srbiji>
- Urquhart David (David Urkart), „A Fragment of the History of Serbia 1843 / Fragment iz istorije Srbije 1843“, *Novi dani, Arhiv Srbije*, Beograd, 1989.
- *Васељенска ТВ*, „Горе од Шиптара: Разрушени конак, оскрнављени манастир (Фото)“, <http://www.vaseljenska.com/vesti/gore-od-siptara-razruseni-konak-oskrnavljeni-manastir-foto/>
- *Васељенска ТВ*, „Уживо из Грачанице: Полиција развалила врата манастира, стражари, деца и жена похапшени“, 31. 05. 2015., <http://www.vaseljenska.com/vesti/uzivo-iz-gracanice-policija-razvalila-vrata-manastira-strazari-deca-i-zena-pohapseni/>
- Вујанац, Предраг, „Драма у Ваљевској Грачаници – полиција ухапсила 20 верника који штите манастир од потапања“, *Блиц*, 31. августа, 2015., <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/586897/DRAMA-U-VALJEV-SKOJ-GRACANICI-Policija-uhapsila-20-vernika-koji-stite-manastir-od-potapanja>
- Вујанац, Предраг, „Храм који ће бити потопљен чува најстарије звоно у Србији“, *Блиц*, 02. 01. 2015.,
- Диковић, Биљана, „Сви уговори, размене и сличне радње после 1997. године су ништавни“, *Србски ФБРепортер, Документа – Српски центар Екологије*, 8. 09. 2015., <http://facebookreporter.org/2015/09/09/сви-уговори-размене-и-сличне-радње-пос/>
- Диковић, Биљана, „Чија је Грачаница (Фото + документа)“, 09. 09. 2015., *Србски ФБРепортер / Српски центар екологије*, <http://www.vaseljenska.com/vesti-dana/cija-je-gracanica-foto-dokumental/>
- Епископ ваљевски Милутин, *Епархија Ваљевска*, „Саопштење за јавност поводом Ваљевске Грачанице“, 16. 09. 2014., <http://www.eparhijavaljevska.rs/index.php?id=vesti/2014/2014-09-16-001v>
- Живковић, Теофан, *Србска народна црква на канонично-историчном темељу свом, с едним словом у додатку: побожност и народност*, Тиском браће Мађара, Манастир Бездин, Темишвар, Румунија, 1868.

- *Истинољубље*, „Величанствени говорници на првом у низу протеста против криминалног пуњења бране Ровни: Почињемо! - НЕ – криминалном пуњењу бране Ровни – Величанствени говори (23. јун 2015.)“, <https://istinoljublje.wordpress.com/видео-не-пуњењу-бране-ровни-23-јун-2015/>
- *Истинољубље*, „Саопштење за јавност – Завод за заштиту споменика Ваљево, директор Немања Радојичић, 16. 07. 2013., <https://istinoljublje.wordpress.com/саопштење-за-јавност-завод-за-заштиту/>
- *Истинољубље*, „Судска забрана било каквих радова на рушењу, измештању, или потапању Манастира Ваљевска Грачаница и одбијена жалба Јп „Колубаре““ П. бр. 1731/2001 <http://istinoljublje.wordpress.com/суд-забрана-радова/>; П. бр. 1731/2001, Општински суд у Ваљеву, дана 24. 10. 2001. год., „Потврда Забране било каквих радова на Цркви“, Дн. бр. 2625/01 Прим., орђински суд у Ваљеву 25. 10. 2001. год., „Одбијена Жалба ЈП Колубаре“, ИПВ (П) 43/01, Општински суд у Ваљеву, 21. 11. 2001. године
- Кадић, Велиша, „Изронио потопљени Пивски манастир“, *Новости*, 12. 12. 2011., <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:357231-Izronio-potopljeni-pivski-manastir>
- Костић, Веселин, „Давид Уркарт – писац прве енглеске историје Србије“, *Историјски часопис*, књ. LIII (2006)
- *Национални парк Ђердап*, „Потопљена културна добра“, , 01. 11. 2009. <http://www.npdjerdap.org/potopljena-kulturna-dobra/>
- *Нови завет*, „Свето јеванђеље по Матеји 21. 12-14“; *Нови завет*, „Друга посланица Светог Апостола Павла Тимотеју“ (2. Тим. 4. 10); „Посланица Светог Апостола Павла Римљанима“ (15.19)
- Пузовић, Бранко, „Праисторијско гробље у порти Ваљевске Грачанице,“ *Новости*, 06. 09. 2012., <http://www.novosti.rs/вести/србија.489.html:395880-Praistorijsko-groblje-u-porti-Vajevske-Gracanice>
- *Радио-Телевизија Србије*, „Лепенски вир (најстарија цивилизација у Европи)“, <https://www.youtube.com/watch?v=cyrkylUogME#t=550>
- *Службени гласник Републике Србије – Међународни уговори*, бр. 1/2010.; (За Европску заједницу то питање је регулисала Council of Europe, 2000, *European Landscape Convention*, CETS No. 176, Council of Europe, Strasbourg).
- *Српска православна епархија Ваљевска*, Интервју Епископа Милутина за „Политику“ поводом најновијих дешавања у манастиру Ваљевска Грачаница, 22.08.2011., <http://www.eparhijavaljevaska.rs/index.php?id=vesti/2011/2011-08-22-002v>
- *Српска православна црква*, „Званично саопштење поводом Ваљевске Грачанице“, Извор: *Епархија ваљевска*, 05. 09. 2011., http://www.spc.rs/sr/zvanichno_saopshntenje_povodom_valjevske_grachanice
- Страњаковић, Драгослав, «Како је постало Гарашаниново Начертаније», *Споменик*, vol. ХСI, Српска краљевска академија, Београд, 1939.

- Томашевић, Милица, председница Програмског одбора *Еколошког покрета Србије – Савеза еколошких организација Србије*, „ОТВОРЕНО ПИСМО ПРЕМИЈЕРУ СРБИЈЕ: Хидро-акумулација Ровни је већ сада непотребна, а прети погубним последицама по човека и околину – ХИТНО ОДЛОЖИТИ ПУЊЕЊЕ БРАНЕ!“, 22. 08. 2015. ел. поштом, за ФБР приредила уредник Биљана Диковић, <http://face-bookreporter.org/2015/08/22/отворено-писмо-премијеру-србије-хидр/>

Sanja Suljagic

*A CASE OF THE SACRILEGE OF THE MONASTERY
OF VALJEVSKA GRAČANICA
– THE CASE OF EXTERMINATION
OF SERBIAN NATIONAL IDENTITY*

Resume

In this paper author analyzed a case of sacrilege and damaging of a Serbian Orthodox monastery of Saint Archangel Michael near Valjevo committed on August 31, 2015 by a group of the staff of two Valjevo companies and police. The author of the paper analyzed legal irregularities in the background of the sacrilege of the monastery of Saint Archangel Michael near Valjevo, placing it within a line of historical process of extermination of Serbian national identity which has been going on in Serbia from 19th century up to these days. The author used analytical-synthetic and comparative methods in the analysis of this and similar examples of the sacrilege or destroying of Serbian spiritual and cultural heritage as well as the roots of this process. The author defined this sacrilege and damaging of the monastery of Saint Archangel Michael, which is popularly called Valjevska Gračanica among people, as a potentially dangerous precedent in history of the Serbian Orthodox Church and Serbian national identity due to its illegal background and social circumstances and historical moment in which it was committed. Then in the text there is presented a chronological order of the events which led to the sacrilege of the monastery Valjevska Gračanica, as well as (the lack of) reactions of the Serbian Orthodox Church officials and the officials of institutions in charge of preservation of cultural heritage in Serbia regarding it. The author came to conclusion that despite various institutional and uninstitutional methods by which many church

officials, ecologists, people in charge of protection of Serbian cultural heritage, scholars, artists and other people tried to prevent such blasphemous and unlawful act of the sacrilege of the monastery, these institutional and uninstitutional methods did not prevent it from happening. The author called for legal re-examination of the causes and consequences of the sacrilege of the monastery Valjevska Gračanica, the reconstruction and restoration of the monastery and its property and establishment of appropriate legal protection regulation so that such sacrilege does not get repeated and never happens again.

Key Words: Monastery of Saint Archangel Michael near Valjevo, Valjevska Gracanica, Serbian national identity, Serbian Orthodox Church, social institutions, Serbian cultural heritage.

Оригинални
научни рад

*Момчило Суботић**
Институт за политичке студије, Београд

„СРЕБРЕНИЦА“, „ОЛУЈА“ И „ДАН СЕЋАЊА“**

Сажетак

У раду се у једном ширем историјско-политиколошком контексту анализира Британска резолуција о „Сребреници“ и указује на геополитички смисао и повезаност овог конструисаног злочина са НАТО- хрватском акцијом „Олуја“, што је отворило процес даљег западног геополитичког редуковања и фрагментације српског политичког и државног простора на Косову и Метохији. Аутор у овом поглављу даље приказује руску принципијелну политику, спрам намере Запада да Србима и Србији прилепи етикету геноцидног народа и државе, која је у СБ УН резултирала руским ветоом, а затим презентује прилично нејасну па и неодговорну политику Владе Србије по питању Британске резолуције, као и последице које из тога следе.

У другом делу разматрана је политика Србије према Хрватској кроз призму обележавања 20-годишњице „Олује“, у којој је Хрватска етнички, са елементима геноцида, почистила готово цео српски народ са простора Републике Српске Крајине и Хрватске. Овде је указано на чињеницу да Хрватска игнорише све споразуме које је потписала са Србијом: од поштовања територијалног интегритета Србије, до повратка прогнаних Срба у Крајину и њиховог материјалног обештећења које износи неколико десетина милијарди евра, само по основу неплаћених пензија Хрватска дугује крајишким Србима више од милијарду евра. Срп-

* Научни саветник

** Овај рад је настао у оквиру пројекта Демократски и национални капацитет политичких институција у Србији у процесу међународних интеграција (бр. 179009) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ска власт, као и толико пута у историји, бесмислено повлађује Хрватској, која се сад поставила и као некакав медијатор и арбитар према Србији и њеној тежњи ка чланству у ЕУ.

У трећем делу аутор анализира идеју српског премијера Вучића о заједничком дану сећања, коју су суседни лидери глатко одбацили. У раду се указује који је евентуални смисао те идеје и који би били предуслови за њено остварење. Неки од ових предуслова били би поштовање међудржавних споразума између Србије и Хрватске, који између осталог захтевају повратак Срба, чему се Хрватска упорно и без икаквих санкција својих Западних патрона супротставља, јер у њиховом повратку види и повратак њихове државе - Републике Српске Крајине. Од помирења те врсте, на тиме и од Дана сећања - нема ништа. Зато политичка Србија треба да прихвати идеју патриотске организације „Светозар Милетић“, да успостави сопствени култ сећања и подигне монументални објект, као што је јеврејски Јад Вашем, који би се звао Меморијални центар за српске жртве у 20. веку.

Кључне речи: Британска резолуција, босански муслимани, Срби, „Сребреница“, Хрватска, Република Српска Крајина, „Олуја“, Србија, Меморијални центар за српске жртве у 20. веку.

ГЕОПОЛИТИЧКИ СМИСАО „СРЕБРЕНИЦЕ“

Термин „разбираспад“ најбоље осликава судбину југословенске државе, прве и друге; њиме је обухваћен заједнички напор спољних и унутрашњих противника ове политичке и државне творевине. Данас је ваљда сваком јасно да је Југославија била геополитички пројекат и експеримент западних сила, као што је и њен нестанак њихов геополитички акт. Такође, јасно је да ова државна творевина није била „по вољи народа“, јер су сем Срба сви остали њени народи и верске групе биле везане за стране центре верске и политичке моћи. Иако већина настала из српског етнојезичког супстрата, ови народи су уз подршку спољног фактора настојали да формирају сопствене националне државе. Мотив је био разбити југословенску државу, војно поразити, побити и протерати Србе и на њиховом историјском и етничком простору формирати сопствене националне државе. Тај резултат је, изузев у БиХ где су Срби успели да сачувају своју РС, углавном остварен. У овом контексту треба сагледавати и „читати“ тему коју у овом тексту презентујемо.

Сваке године почетком јула пред годишњицу страдања муслимана у Сребреници (11. јул 1995), поред верског обреда прави се и својеврсни верско-политички спектакл. Уз снажну подршку спољних фактора, бошњачко политичко вођство распламсава мржњу на Србе и сваки пут испочетка инсистира на томе да је Република Српска „геноцидна творевина“ те да као таква треба да нестане. При томе упиру прстом на Србију као на главног кривца и налогодавца сребреничког страдања, што није потврдила ниједна пресуда Хашког трибунала. Много страних и домаћих аутора је истраживало и писало о злочину у Сребреници, и ни у једном од ових радова не помиње се геноцид; напротив, изричито се истиче и доказује да Срби у Сребреници нису извршили геноцид.¹⁾ Почињен је велики злочин, али не и геноцид. Као прво, није постојала намера да се изврши геноцид; не постоји ниједан докуменат којим државно или војно руководство РС наређује нижим органима или јединицама да изврше овај чин - да постоји Хаг би га свакако показао, и друго, командант Војске РС Ратко Младић је дозволио да Сребреницу напусте жене, деца, стари, што оповргава сваку тезу о геноциду. Пре би се могло говорити о геноциду муслимана над Србима у Подрињу 1992-1995, када су јединице Насера Орића злоупотребљавале „заштићену зону“ Сребренице у својим злочиначким походима на српска села и градове, убијајући, палећи и пљачкајући све пред собом. Док се са бошњачке стране врши манипулација бројем погинулих, Срби располажу прецизном бројком по имену и презимену од преко 3.300 страдалих сународника; спаљено је преко 40 српских села. Да је злочин у Сребреници политичка конструкција америчког председника Клинтона и Алије Изетбеговића, и да се бројем убијених манипулише данас је опште позната чињеница.

1) „Сребреницом“ су се бавили многи аутори, да поменемо само неке чији су нам радови били доступни: Др Цес Вибс, Едвард Херман у књизи *Политика геноцида*, „Весна инфо“, Београд, 2010, Миливоје Иванишевић, *Изгон Срба из БиХ 1992-1995*, Београд, 2001, Миловоје Иванишевић, „Српска страдања у Босни и Херцеговини током рата 1992-1995. године“, у зборнику: *Геноцид у 20. веку на просторима југословенских земаља*. Годишњак Музеја жртава геноцида, тематски број, Београд, 2005, Милан Булајић, ТВ БК, Емисија „Клопка“, Истина о Сребреници, 27. јун 2005, Смиља Аврамов, *Постхеројски рат Запада против Југославије*, ИДИ Ветерник, 1997, Радован Радиновић, *Лаж о сарајевском ратишту*, Свет књиге, Београд, 2004, Стефан Каргановић, *Сребреница: службена лаж једне епохе*, Београд, 2013, Стефан Каргановић, одговорни уредник, Српске жртве Сребренице 1992-1995, Историјски пројекат „Сребреница“, Земун, 2012, Каргановић Стефан, Симић Љубиша, *Сребреница: деконструкција једног виртуелног геноцида*, Историјски пројекат „Сребреница“, Земун, 2010, Александар Павић, *Забрањена истина о Сребреници: приручник заснован искључиво на страним изворима*, Чачак, 2006, Ратко Шкрбић, *Сребреница - геноцид над истином*, Београд, 2011,

О томе је из прве руке сведочио Хакија Мехољић, један од ратних челника у Сребреници, по надлежности други човек - одмах после Насера Орића. У више наврата Мехољић је испричао да је Алија Изетбеговић делегацији Сребренице пренео да је са Клинтоном договорио, да ће интервенција НАТО против Срба уследити кад „четници“ убију 5000 муслимана. Тад им је рекао и да ће се извршити замена Сребренице за Вогошћу. Према речима Мехољића, делегација је била пренеражена овим злочиначким наумом Изетбеговића. У књигама и изворима које смо навели налази се објашњење за „Сребреницу“, ужи и шири војно-политички контекст, као и приближно тачан број погинулих муслимана; њих свакако није 8.000 колико је проглашено, што за последицу има да се сваке године 11. јула сахрањују новоископани како би намирили овај број. Ми се у овом раду нећемо посебно бавити страдалима, поготово њиховим бројем²⁾ и ситуацијама и приликама у којима су страдали. По том питању рекли бисмо само ово: У Сребреници се свакако није десио геноцид, јер да је Војска РС хтела да изврши геноцид, сигурно не би одвојила жене, децу и старе и њих више од 30.000 евакуисала у Тузлу. Али, десила се освета за страшне муслиманске злочине над српским народом на овом простору од 1992. до 1995, злочине који имају све елементе геноцида, јер је верско слепило руководило ове несрећнике да кољу и убијају одреда своје комшије друге вере. На муслимански злочин уследила је српска одмазда, која може да се разуме, али морално не може да се брани; посведочена је тако у нашем времену Његошева мисао: „Крв је људска рана наопака“.

Оно што у овом раду желимо да истакнемо јесте политички и геополитички смисао „Сребренице“. Као прво, важно је истаћи да се у време кад се догодио злочин у Сребреници о њему није говорило као о геноциду, нити је овај злочин издвајан у том смислу. Он ће то постати у годинама које следе и у контексту дејтонског аранжмана босанскохерцеговачког геополитичког троугла. Наиме, у рату на просторима бивше Југославије све стране у сукобу вршиле су злочине, али су хрватске акције „Откос“ (1991), затим „Бљесак“ и „Олуја“ (1995), иза којих је стајала организована активност хрватске државе, представљале етничко чишћење и злочин са геноцидним последицама. Погром и прогон Срба био је нескривена намера хрватског државног врха. Геноцид над Србима конципиран

2) Више о томе: Момчило Суботић, *Новија српска политичка историја*, поглавље: „Политичка злоупотреба злочина“, стр. 157-178, ИПС, Београд, 2006.

је у „Беспућима“ Фрање Туђмана, као и у „Исламској декларацији“ Алије Изетбеговића. Не постоји слична идеја међу Србима. Туђман се по доласку на власт поверио сликару Еди Муртићу, да му је циљ оно што Павелићу није успело: очистити Хрватску од Срба. То је потврдио и Брионски стенограм јула 1995, као и речи које је Туђман изговорио у Сабору 15. јануара следеће године: „Успешним извођењем акције „Олуја“ за свагда је решен главни унутрашњи проблем хрватске државе“. Овде желимо да укажемо на везу између „Олује“ и „Сребренице“. „Ако погледамо шта је био циљ рата у Босни, утемељен на „Исламској декларацији“, врло лако ћемо пронаћи намеру за геноцид, јер се БиХ види као исламска држава. Уосталом нема ниједног случаја да су муслимани упали у неко српско село у Босни и спасили жене и децу, као што је било у Сребреници... Уколико погледамо како је страдао српски народ 1941. од муслимана, па повучемо једну линију, видећемо идеју геноцида која се провлачи. Исти је случај и у Хрватској. Неколико стотина хиљада Срба је не тако давно протерано из Хрватске, па се може поставити питање – није ли то коначно довршени геноцид над Србима, који је отпочео 1941. године?“³⁾ Оно што повезује злочин у Сребреници и „Олују“, јесте чињеница да је „Сребреница“ планирана и инсценирана с намером да баца сенку на хрватски злочин геноцида и етничког чишћења готово целог једног народа, да од светске јавности прикрије, утиша и амортизује нестанак Републике Српске Крајине. Поред тога, акција у Сребреници искоришћена је као изговор за НАТО бомбардовање Републике Српске, као и у даље растакање српског државног простора, тј. требало је да „поједностави“ процес отимања Косова и Метохије, јер је шиптарска насилна сецесија 1990-их година као Дамоклов мач висила над судбином Србије. Наиме, „Сребреница“ је као „геноцид над истином“ требало да „пацификује Крајину“ и учини легитимним отимање Косова и Метохије, јер Срби такви какви јесу - „геноцидни“ (Сребреница) не заслужују да управљају шиптарском већином на Косову и Метохији. То је политички и геополитички смисао „Сребренице“⁴⁾ Стога је било крајње несхватљиво да Скупштина Србије 2010. године усвоји декларацију о Сребреници која је у тоталном раскораку са чињеницама, наивно верујући да ће умиљавањем и улагивањем ослабити притисак западних земаља Србију.

3) Смиља Аврамов, *Истина о Сребреници*, ТВ БК, Емисија „Клопка“, 27. јун 2005.

4) Види: Момчило Суботић, *Идентитет и геополитичка стварност Срба*, поглавље: „Расрбљивање“, ИПС, Београд, 2012, стр. 136-137.

Нажалост, српски посланици усвојили су акт који српски народ и државу морално и политички најтеже компромитују. Српска политичка гарнитура није се нимало обазирала на чињенице и доказе поводом „Сребренице“, који су јој били надохват руке – најдетаљније у књизи *Сребреница: фалсификовање историје*, чију дистрибуцију је Федерација БиХ забранила. И уместо да напредњачка власт укине Декларацију о Сребреници која је у време ДС под лажним изговорима усвојена 2010. године, задесила је једна тежа и монструознија – Британска резолуција о геноциду у Сребреници.

БРИТАНСКА РЕЗОЛУЦИЈА О „СРЕБРЕНИЦИ“

У међувремену, од Скупштинске декларације (2010) до Британске резолуције о српском геноциду у Сребреници (2015), Борис Тадић, а затим Александар Вучић, доследно и беспоговорно усаглашавају своју политику са политиком западних ментора, поготово према суседима укључујући ту и Косово, и, ваљда, да се „Власи не досете“, проглашавајући притом Србију за некаквог лидера на Балкану. У ствари политика Србије све више личи на крилатицу из југословенског периода, с тим што је синтагму „слаба Србија јака Југославија“, заменила „слаба Србија јак регион“. Готово сви српски постоктобарски лидери су имали и имају вишак разумевања за суседне народе из бивше заједничке државе, а мање за српске националне и државне интересе. Ретко кад се могло чути да двојица поменутих политичара говоре о српском националном интересу, о суверенитету и територијалном интегритету српске државе, о положају Срба изван Србије. У складу са таквом политичком концепцијом делују и медији у Србији. Едвард Херман, аутор књиге *Политика геноцида*, овако описује пропаганду медија у Србији: „Пропаганда коју спроводе медији у Србији је специфична врста пропаганде, јер служи интересима империјалне политике. Ова врста пропаганде захтева спровођење специфичне културне политике уперене против сопствене земље и народа, и њен циљ је да омогући политичку, културну, економску, војну колонизацију. И, овде не можемо више говорити о независној земљи већ о провинцији. Та провинција се зове Србија и Србија је провинција америчке империје. Гувернери у овој провинцији раде за империју. Пропаганда у медијима је подређена том циљу. Она је улизичка и покорна према империји, и има сасвим јасне задатке и редоследе потеза у

спровођењу зацртане политике према Србији. Пропагандни модел, у који су укључени ови медији, своди их на марионете, играчке у служби империје. Марионетско провинцијално позориште, у којем се реализује пузајућа политика и таквој политици подређени медији, делује јако патетично. Ради се, дакле, о пропагандном моделу доведеном до екстрема: ви немате више чак ни сопствену пропаганду већ пропаганду која служи империјалним интересима, при чему они који је спроводе у томе необично много уживају⁵⁾

Британску резолуцију у СБ ОУН о Сребреници, од 15. јуна 2015, треба посматрати у контексту британско-српских односа у последњих век ипо. Никад у историји односе Британије и Србије нису красили разумевање и сарадња, још мање емпатија и пријатељство. Напротив, британска спољна политика је била увек антисрпска, од времена Дизраелија па и даље, када се Британија супротстављала српској борби за ослобођење од Османске окупације и национално уједињење. На српском националном и државном простору рефлектовали су се британски непријатељски геополитички односи спрам Царске Русије, касније СССР-а, а данас Путинове Руске Федерације. Британци су најзаслужнији за одлуке Берлинског конгреса (1878) којима је, иако постигнута независност Србије и Црне Горе, онемогућено српско национално уједињење. Стајали су иза формирања Краљевине СХС/Југославије, али су исто тако (Ситон Вотсон-српски/југословенски „пријатељ“) све време подржавали хрватске сецесионистичке претензије Радића и Мачека.⁶⁾ Оно што су започели прваци ХСС-а, наставио је да спроводи комунистички вођа Јосип Броз. Велика Британија је подржала његову идеју федерализације друге Југославије, која је, с обзиром да није извршена ни по етничком ни по историјском принципу, Србију свела на подручје Београдског пашалука, а српски народ дугорочно дискриминисала. Британија је наставила да подржава Титову кроатокомунистичку власт у Југославији све до њеног распада, а затим је наставила да ради против српских интереса, подржавајући и подстичући Хрвате, Бошњаке, косовске Албанце и друге српске геополитичке противнике. Чиниле су то све водеће западне земље на челу са САД, као и светска католичка универзала

5) Едвард Херман, „Србија је провинција америчке империје“, *Печат*, 26. новембар, 2010, стр. 12.

6) Обелодањени су подаци да је и Анте Павелић био агент британске обавештајне службе, која је од краја 1920-их година подржавала сецесионизам и тероризам хрватског покрета.

- Ватикан. Такав акт представља и поменута резолуција о геноциду у Сребреници, и она се може разумети само у ширем контексту историјских и савремених британско/Западно-руских односа, у којем су Србија и Срби у целини нека врста колатералне штете: не могу ништа Русији, па се свете Србији. То је основ западне политике према Србима у постјугословенском периоду.

Велика Британија је поднела два нацрта резолуције о геноциду у Сребреници. Први 15. јуна 2015, а други неколико дана касније. Оба су одбијена, први није ни стигао пред светску организацију, одбијен је током консултација, па је ишао на поправку, а други је одбијен у СБ УН, након што је Русија уложила вето. У обе британске резолуције оптужују се Срби за геноцид. Након негативне реакције на прву резолуцију у којој се помиње да су „десетине хиљада жена и девојака, људи и дечака биле жртве сексуалног насиља током сукоба у БиХ, укључујући Сребреницу“, у другом је изостављено „дечака“, али се једнако говори о геноциду. За резолуцију су гласале десет чланица СБ, три сталне и седам несталних. Русија је, као стални члан СБ, уложила вето, а Кина је била уздржана, као и три несталне чланице : Нигерија, Венецуела и Ангола.

Представник Велике Британије Питер Вилсон је рекао да резолуција као документ не оптужује српски народ, те да је негирање геноцида увреда жртвама, а амерички представник Саманта Пауер била је још резолутнија у тврдњи да је у питању геноцид, помињући мантру о 8000 настрадалих, називајући руски вето „још једном мрљом на репутацији СБ УН“. Пауерова је још рекла: „Назовимо Сребреницу правим именом - то је био геноцид. То не би требало да поричемо“ - и додала да је важно да „мозак и командант геноцида у Сребреници, Ратко Младић и Радован Караџић, буду примерено кажњени у Хагу“.

Вилсон и Пауер су још изразили страховање шта би се после овакве одлуке (руски вето, МС) могло догодити у Јужном Судану и Сирији.

РУСКИ ВЕТО НА „СРЕБРЕНИЦУ“

Чуркин је на то одговорио да му за ставове о Сребреници лекције могу држати, али тек пошто се присете, пошто се он не сећа да су се у Савету усвајале сличне резолуције поводом догађаја у Вијетнаму или војне интервенције у Ираку.

Седница је у више наврата прекидана и поново почињала. Британци и Американци испред Запада су настојали да пошто-пото прогурају резолуцију о геноциду Срба над Бошњацима, а Русија и Кина су тражиле да се усвоји компромисна резолуција којом ће се осудити сви злочини почињени у југословенском грађанском рату. Представници Русије желели су да се резолуцијом изрази подршка Дејтонском процесу, миру и консолидацији политичких прилика. „Враћати се изнова на сву ту причу и одређивати ко је крив за геноцид, штавише, сваљивати кривицу на читав народ, конкретно Србе, сматрамо контрапродуктивним“ - оценио је Геннадј Гетилев заменик иностраних послова Русије.

Представник Русије при СБ УН Виталиј Чуркин обраћање је почео захтевом за минут ћутања за жртве у Сребреници. Он је констатовао да би усвајање резолуције било контрапродуктивно и тражио да не буде стављена на гласање. У супротном, Русија ће гласати против. Чуркин је рекао да је британска резолуција политички мотивисана, нелегитимна, да оптужује само један - српски народ, и да представља пут у нове сукобе. Чуркин је још нагласио да је игнорисан став Русије која је хтела избалансиран докуменат. Амбасадор Русије подсетио је да се његова земља увек залагала за истрагу свих злочина у БиХ, нагласивши да се не може закључити ко је највише патио током конфликта. Навео је да је више стотина хиљада Срба морало да напусти своје домове, и да се може закључити да су Срби једнако патили, ако чак не и више од других... Због тога, рекао је Чуркин, треба искористити годишњицу Дејтонског споразума за напредак Балкана ка миру.⁷⁾

ПОЛИТИКА ВЛАДЕ СРБИЈЕ ПОВОДОМ „СРЕБРЕНИЦЕ“

Видели смо колико је Велика Британија била упорна да прекодринске Србе оптужи за геноцид, а Србију да геноцид није спречила, и поред руског позива на компромис и става да ће у противном Русија уложити вето. Британци су, изгледа, очекивали да ће њихову резолуцију прихватити српска Влада и парламент, поготово што ни српски премијер Александар Вучић није званично тражио да Русија у СБ УН стави вето, већ је наглашавао само како Влада Србије није консултована по питању резолуције. Британија је изгледа ра-

7) Види: „Руско „њет“. Резолуција о Сребреници није усвојена“, *Факти*, електронско издање, 15. јун 2015.

чунала да ће Србија прихватити понуђену резолуцију без читања,⁸⁾ те да ће на тај начин избећи супротстављање Русије у СБ УН. Можда су Британци типовали и на Тонија Блера, Вучићевог саветника, познатог ратног хушкача и непријатеља Срба. Или су можда веровали да се Русија неће руководити никаквим принципима, нити историјском истином, већ сопственим себичним интересима, те да Руси неће бити већи Срби од самих Срба. Уосталом, било је у српским медијима сличних, бесмислених тврдњи, да Руси улажу вето због својих интереса, а не због Србије, и да би вето уствари само компликовао пут Србије ка ЕУ. На срећу, председник Томислав Николић, а пре њега председник Републике Српске Милорад Додик, отворено су затражили од Владимира Путина да Русија у СБ УН уложи вето на британску резолуцију, која би по Србе и Србију имала катастрофалне политичке последице. Усвајањем британске резолуције Србија и српски народ били би једина држава и народ на свету који је оптужен за геноцид. И то на основу документа који представља историјски фалсификат и једну бесрамну, насилну конструкцију.

За ту политичку конструкцију амерички професор Едвард Херман каже: „Сребренички масакр представља највећи тријумф пропаганде у балканским ратовима. Неке друге тврдње и отворене лажи одиграле су своју улогу у балканским сукобима али, док су неке дале свој скроман допринос пропагандном репертоару упркос томе што су касније побијене (Рачак, Маркале, српско одбијање да се потпише споразум у Рамбујеу, 250.000 погинулих Босанаца, циљ стварања Велике Србије као моторне снаге која је покретала балканске ратове), сребренички масакр остаје недостижан у својој симболичкој моћи. То је симбол српског зла и муслиманског статуса жртве, као и праведности западног растурања Југославије и интервенције на више нивоа, укључујући и бомбардовање и колонијалну окупацију Босне и Херцеговине и Косова”.⁹⁾

Али оно што нису успели да прогурају у СБ УН Британци су успели да пласирају у Парламентарној скупштини Савета Европе. За освету Русији! И Србији! Из истог разлога „наговорили“ су Вучића (Хамонд) да 11. јула посети Поточаре, где му је приређен „топао“ дочек у виду „топлог зеца“ и протеривања каменицама и

8) Колико је Влада Србије била неодговорна према британској резолуцији говори и чињеница да су на седници Владе министарке за саобраћај и евроинтеграције Зорана Михајловић и Јадранка Јоксимовић гласале за њено усвајање.

9) Едварда Херман, *Политика геноцида*, Весна инфо, Београд, 2010, стр. 78.

папучама са мезарја, што је био посебан вид понижења. Иако су српски медији покушали да у овој лакрдији, која је могла трагично да заврши, виде покушај атентата на српског премијера, у режији британске МИ-6, све је изгледало као добро припремљен сценарио, јер атентати се, ипак, не изводе папучама. Уосталом, само неколико дана касније дошло је до сусрета чланова председништва БиХ и српског премијера, баш како је српски политички и државни врх нагласио - да је Србија и даље спремна на сарадњу и помирење, да је рука Србије и даље испружена.

ОБЕЛЕЖАВАЊЕ 20-ГОДИШЊИЦЕ „ОЛУЈЕ“

Ове године, 4. августа је била двадесетогодишњица „Олује“, највеће хрватске војне победе у историји и највећег српског пораза у историји. Хрвати су јубиларну годишњицу славили уз војну параду, и подизање споменика Фрањи Туђману, најзаслужнијем за чишћење Хрватске од Срба, а Срби су, тј. Србија на државном нивоу, први пут обележили библијски прогон и страдање готово целог једног народа. И док су у српским медијима и политичкој јавности уверавали да се Хрватска после Хашке пресуде неће усудити да слави прогон Срба, што је било илузорно samozаваравање, Хрвати, не да нису намеравали да одустану од славља (како да не славе највећу историјску победу!?), него су очекивали да на војној паради учествују и њихови западни савезници. Пошто су савезници изостали, медијска и официјелна Србија, лапидарно је објашњавала како се Запад на тај начин ограђује од „Бљеска“ и „Олује“, не видећи, или не желећи да види, да је западна дистанца спрема хрватских злочиначких акција у ствари тактичке природе. Јер ипак није упутно, без обзира на сву разноврсност политичког цинизма, да САД, НАТО и западне земље славе и величају Хрватску, државу која је уз њихову политичку подршку и војну помоћ уништила РСК и побила и протерала српски народ, и такву примили у заједницу европских народа, а да истовремено очекују да Србија крене у њихов „пријатељски“ загрљај - у евроатлантске интеграције.

Указали смо на везу између „Сребренице“ и „Олује“ и њихов геополитички смисао, који је актуелан и двадесет година касније.¹⁰⁾ Обележавање и једног и другог (код Хрвата је то еуфорична прослава), подстицано и дозирано је са стране - од Запада, и све скупа личи на добро припремљену представу, у коју се уклапа и обеле-

10) На прослави „Олује“ у Книну ове године присуствовале су и „мајке Сребренице“.

жавање српског страдања током и после „Олује“. Наиме, ниједан хрватски званичник у свом обраћању на прослави у Книну или Загребу није ни поменуо да су на том простору живели Срби, да су имали своју историјски, правно и политички утемељену државу - Републику Српску Крајину, да су протерани, побијени, бомбардовани и убијани из авиона дуж Петровачке цесте - док су бежали. Нико од Хрвата то никад није поменуо! Нису помињали Србе ни као реметилачки фактор. Нису, јер би морали да кажу одакле у Срби у Крајини? Нису Срби на овај простор пали с Марса! За хрватску историју и политику то питање је табу тема. А познато је - из Франачких хроника - да су Срби на простору Крајине претходили Хрватима, помињу се 818, а Хрвати тридесет година касније - 852. године.

Исто тако, Бошњаци се представљају као жртве и настоје да намире, па и да премаше бројку од 8.000; они не признају српске жртве, праве се глуви на чињеницу да је српски злочин у ствари одмазда за злочин који су починили њихови сународници над српским народом од 1992. до 1995; у Поточарима су уклесали недвосмислен ратни поклич: „Правда је наша освета“.

О СТРАДАЊУ, СЕЋАЊУ И ПОМИРЕЊУ БЕЗ ПОМИЊАЊА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ КРАЈИНЕ

А Срби желе помирење. И то се уклапа у евроатлантске интеграције и помирење у региону. То је агенда Запада: ЕУ, САД, НАТО. То је мапа пута који треба да прође Србија на путу ка ЕУ- и даље у НАТО!/? Суседи, дакле, ваљда зато што су малобројнији, могу да славе и оптужују, а Србија и Срби да теже помирењу. Зато је српски премијер у Рачи, на обележавању двадесетогодишњице „Олује“, у једном несређеном и набацаном патетичном говору, не помињући РСК, рекао: „нико нам не може бранити да памтимо“ (као да неко некоме уопште може забранити да памти, МС), али је одмах додао да са Загребом, који отворено велича прогон Срба, укида им ћирилицу, позива се на усташку традицију¹¹⁾, „желимо да гајимо најбоље могуће односе“ и да се он нада да ћемо са Хр-

11) Скандалозан је њихов списак о 1577 оптужених Срба, као што је и беспризорна злоупотреба интерполових оптужница. Хрватска све чини да потпуно очисти државу од Срба, и да за тај злочин оптуже саме Србе. То јој успева. У томе јој помаже и естрада на челу са Томпсоном, којег је на прослави „Олује“ славило стотине хиљада певајући: „Јасеновац и Градишка Стара“, „Ми Хрвати не пијемо вина, само крви четника из Книна“, уз уобичајене покличе: „За дом спремни“, „Убиј, убиј Србина“ и слично.

ватском „постати пријатељи у Европској унији“.¹²⁾ Свако извршава свој задатак: док Вучић позива на помирење, у Хрватској прете и протерују остатак Срба. И нико од српских званичника, осим Додика, у свом говору о страдању и прогону Срба из Хрватске, не помиње РСК - државу српског народа коју су Хрвати уз подршку Запада уништили и побили више од 7.000 и протерали више од пола милиона Срба. Говорили су српски челници о страдању Срба у „Бљеску“ и „Олуји“, о погибелној и најмасовнијој савременој сеоби Србаља. На све стране слушамо: протерани Срби из Хрватске. Нико од званичника не помиње државу тих Срба - Републику Српску Крајину, због које су Срби и протерани. Не би Срби Крајишници били протерани да нису имали своју државу. У противном, то би значило да су претходно, кроз историју, пристали да буду незаштићена и дискриминисана мањина, без права на сопствену државу. А то, опет, значи да они у највећем броју више не би ни били Срби. Овако, они су кроз историју стекли својство историјског, дипломатичког, политичког, или конститутивног народа – свеједно, што им је признао сваки од послератних хрватских устава (1947, 1963, 1974). Они су као народ били уставно изједначени са хрватским народом. Хрватска је била двонационална држава - Хрвата и Срба у Хрватској, и Срби су реаговали на хрватско противуствано и насилно отцепљење од СФРЈ и саборско једнонационално (гласали само хрватски заступници) преименовање Срба из конститутивног народа у националну мањину. Република Српска Крајина је била природна реакција на хрватску сецесију. Био је то начин не само да Срби институционализују и територијализују своја права, него и да биолошки преживе настанак нове независне хрватске државе. Отуда је несхватљива тежња да се Српска Крајина заборави, као да је никад није ни било, да се заувек избрише из сећања, да се избаци и глава и срца српског народа. То смо слушали и у Рачи и у Сава центру. Водило се рачуна да се не помене Крајина. Чак и у културном програму. То онда значи да Срби у Крајини нису имали право да се бране, и да је Хрватска била у праву што је уништила ову српску државу и протерала њено становништво!? Неки медији су то и рекли: „Хрватска је имала право да се ослободи“! Од кога? Од усташтва и србомржње?

Дан сећања. Српски премијер Александар Вучић је, у склопу побољшања односа са суседима, што је један од услова за улазак у ЕУ, предложио Заједнички дан сећања на све жртве у бившој

12) Види: *Новости*, 6. август 2015, стр. 3.

СФРЈ.¹³⁾ И пре било каквог Вучићег образложења овог предлога, из суседства је уследила негативна реакција. У Загребу и Приштини је овај предлог дочекан на нож. Из Загреба премијер Зоран Милановић је поручио: „нама нико неће одређивати дане пијетета и сућути“, а у Приштини се спрема резолуција којом би Србију тужила за геноцид. Из Сарајева Бакир Изетбеговић указује да је идеја непотпуна и прерана. Јавио се и бивши реис Мустафа Церић, поручујући лаконски „како је Балкан миран само кад је Босна мирна“, оцењујући Вучићеву иницијативу нереалном, и истиче да је „лако одредити датум за заједничко сећање и молитву: 11.7. Поточари“.¹⁴⁾

Памте се дакле само сопствене жртве; српске жртве се, ваљда, подразумевају. У загребачком „Јутарњем листу“ освануо је текст адвоката Луке Мишетића, браниоца Анте Готовине пред Хашким судом, поводом 20. годишњице „Олује“ у којем „великодушно“ предлаже да се 28. септембар обележава као дан сећања на српске жртве злочина почињених након те „војно-редарствене акције“. Тога дана 1995, готово два месеца после „Олује“, у селу Вариводе - општина Книн, убијено је девет мештана српске националности, од 55 -84 године живота. За овај злочин нико није одговарао. Мишетићева идеја је јасна и с хрватског становишта победничка и државотворна. Он сматра да би на тај начин хрватски државни врх одао почаст српским жртвама што би поништило тензије којима је обележена свака прослава „Олује“, односно оптужбе службене Србије, као и представника српске заједнице у Хрватској да је недопустиво славити „Олују“, јер су након ње почињени злочини за које нико није одговарао. Мишетић би, дакле, да „сачува“ „Олују“, која је сама по себи била највећи злочин извршен према српском народу! „Порука је потпуно јасна: „величанствену“ победу не смеју им засенити убиства „тамо неких“ Срба, без обзира на то колико их је. Зато ће им уделити један дан за сећање на њихове жртве, што даље од њиховог Дана победе и домовинске захвалности, то боље. На тај дан ће глумити да им је жао српских жртава, а Срби ће, наивни какви јесу, поново „загрести удицу“ и пустиће их да у миру славе (пожељно уз Томпсонов поздрав „За дом спремни“) највећу победу у својој „повијести“.¹⁵⁾

13) Види: *Новости*, 8. август 2015, стр. 3.

14) Види: Мирослав Јанковић, „Сви су они пали узалуд“, *Новости*, исто, стр. 16.

15) Саво Штрбац, „Удица „домољуба“ за Србе“, *Фонд стратешке културе*, електронско издање, 14. август 2015.

Суседи дакле нису спремни да прихвате Вучићеву идеју помирења и успостављање заједничког дана сећања. Слуте да би тиме у први план испливали мотиви и резултати рата који су уз подршку спољних актера водили против бивше СФРЈ и српског народа. А мотив је био разбити југословенску државу, побити и протерати Србе и на њиховом историјском и етничком простору формирати сопствене националне државе. Тај резултат је, изузев у БиХ где су Срби успели да сачувају своју РС, углавном успео. И шта ту има заједничко да се обележава? Вођен је рат; Срби су водили борбу за опстанак а Хрвати, муслимани и Шиптари за њихово протеривање. Заиста, шта ту има заједничко за сећање? Можда им је победа „пирова“, па Хрвати настављају борбу до последњег Србина у Хрватској, а Шиптари настоје да заокруже своју државност на Косову и похапсе и протерају све непоћудне - Србе. Али зато је српски пораз реалан, и „нико нам не може бранити да памтимо“.

Можда се Милановић плаши да би Дан сећања подразумевао да Хрватска почне извршавати споразуме које је потписала са Србијом. Хрватска је 23. августа 1996. са Србијом потписала Споразум о нормализацији односа. У том споразуму, између осталог, пише: „Уговорне стране поштују једна другу као независне, суверене и равноправне државе у оквиру својих међународних граница“. Провокативним признањем независности Косова, Хрватска је дрско прекршила међудржавни споразум са Србијом. Да је Србија имала озбиљну и одговорну власт, она би предузела реципрочну меру и признала од Хрватске окупирану Републику Српску Крајину и њену Владу у изгнанству. Али постоктобарска српска власт се определила за „демократску“ политику, за политику следе послушности према својим западним менторима.

У поменутом споразуму, осим граница, суверенитета и територијалног интегритета, дефинишу се и питања повратка прогнаних Срба из РСК и Хрватске - њихова имовинска и социјална права и права из одредаба међународног права. Овај споразум је, међутим, остао „мртво слово на папиру“, и ни до данашњег дана није остварен. Напротив, њиме је легализован геноцид и етничко чишћење хрватске државе од српског народа. Отуда не треба да чуди апсурд поводом овог злочина: Хрватска је за изгон Срба Крајишника оптужила Србију пред Међународном судом у Хагу.¹⁶⁾

16) Види шире: Момчило Суботић, „Хрватско непријатељство и српске илузије“ у: *Српски народ од Сарајевског атентата до Хашког трибунала* (приредио Милојко Будимир), Београд, 2014, стр. 174-186.

Исти циљ – протеривање преосталих Срба из Хрватске, као „коначно решење“ српског питања у Хрватској - има и „игра“ око ћирилице у Вуковару и диљем Хрватске.¹⁷⁾ Ову „игру“ Европска унија не жели да коментарише, иако се ради о дискриминацији мањинских права – као прокламованих вредности ЕУ. Отворену манифестацију фашизма хрватске државе ЕУ цинично своди на питање унутрашњег законодавства и унутрашњих односа у Хрватској. Бриселу хрватски усташлук не смета: њима је од Украјине до Хрватске важна геополитичка употребљивост, а идеологија и унутрашња питања, природа система, стање људских и мањинских права је другоразредно.

Очекивало се, ко је очекивао?, наивни српски политичари!, да ће уласком у ЕУ у Хрватској спласнути србофобија и србомржња. Напротив, они су у успону. Објашњење је у очигледном проблему Хрвата са идентитетом, који се не може решити убијањем и протеривањем Срба; отуда нова фрустрација, којој нема лека.

Кад су Срби и Србија у питању Хрватска води конзистентно транспарентну непријатељску политику, док Срби кроз историју, као и савремено српско вођство, воде неодговорну политику попуштања, незамерања, политику самозаборава, или политику „на парче“ - како је истицао Слободан Јовановић - о чему смо писали у једном од наших радова.¹⁸⁾

Ову тезу потврђује и економска страна савремених српско-хрватских односа; биланс економске политике је по прогнане Србе и Србију више него поразан. Наиме, Хрватска дугује српским пензионерима са подручја РСК 81 заосталу пензију. Број тих пензионера је 47. 000 а износ заосталих пензија је већи од милијарду евра. Ово су огромна средства и можемо само замислити шта би Хрватска, заједно са својим западним патронима, чинила када би јој Србија дуговала толики новац. Овоме треба додати и следеће. Вредност процењене српске имовине у Хрватској је око 1,8 милијарди евра,

17) Градско веће Вуковара је, 17. августа 2015, гласањем 11:10 укинуло право Срба да користе ћирилицу. Тиме је извршена измена градског статута годину дана после одлуке Уставног суда који је дао двосмислено тумачење о ћириличним таблама - Србима не треба ускратити права, али не смеју да буду повређени осећаји већинског народа. У складу са уставним лицемерјем је и одлука Градског већа по којој ће се сваког октобра поново гласати о томе колики је степен „сношљивости“ у граду, тј да ли би ћирилични натписи повредили осећања Хрвата. Види: *Новости*, „Вуковар протерао ћирилицу“, 18. август 2015, страна 4.

18) Види: Момчило Суботић, „Српска политика „на парче“ или недостатак националне идеје“, у *Српско питање на Балкану* (уредио Момчило Суботић), ИПС, Београд, 2013, стр. 220-232.

у тај збир улази више од 400 предузећа која су пре распада СФРЈ имала имовину у Хрватској, што на Јадрану, што у унутрашњости. Такође, ту је и 85.000 кућа и станова Срба из Хрватске и грађана Србије. Те куће и станови су углавном усељени и приватизовани. С друге стране, Хрватска од Србије потражује некретнине у вредности од око 800 милиона евра.¹⁹⁾

Хрватска је више од десет година све присутнија на српском тржишту, све чини да помогне својим „господарственицима“ да економски овладају Србијом, у коју су Тедевски, Тодорић и други до 2012. године уложили више од 530 милиона евра, тј више од 20 % својих инвестиција уложених изван Хрватске.²⁰⁾ Хрватском бизнису проходност у Србији прави хрватска обавештајна служба која је једна од најактивнијих страних служби у Србији. „Познато је и то да хрватске обавештајне службе, преко огромних буџета за оглашавање хрватских компанија у Србији, утичу на уређивачку политику одређених медија, обезбеђујући велики простор оним појединцима и организацијама које су отворени хрватски лобисти у Србији. То је и разлог зашто се у последње време поједине политичке личности, блиско повезане са Хрватском, тако често појављују у медијима.

Било је мучно гледати како су се поједини српски политичари у прошлости извињавали и додворавали Хрватима, широм им отварајући врата Србије (политички, безбедносно и економски), док су врата Хрватске, после „Олује“, за наш народ заувек остала затворена. Иза тих врата остали су имовина, куће, земља, радна места протераних Срба.

То није само питање геноцида који је почињен над нашим народом у „Олуји“, то је и економско питање, и питање поштовања

19) Исто

20) Хрватски тајкун Ивица Тодорић у Србији поседује три велика трговинска ланца – Идеа, Меркатор и Рода, који заједно имају много већи промет од Мишковићевог Максџа. И уз то је Тодорић власник и фабрике сладоледа Фриком, фабрике уља Дијамант, фарме за тов јунади Плана у Футогу, кланице у Пландишту, Кикиндског млина, Нове слоге из Трстеника (фабрика минералне воде „Мивела“), а преко компаније Идеа недавно је преузео и два некада позната београдска биоскопа „Јадран“ и „Вождовац“, који су годинама били затворени... Само Емил Тедевски има више фирми у Србији него сви српски привредници у Хрватској. Између осталог, хрватска Атлантик група Емила Тедевског власник је српских компанија Соко Штарк, Гранд пром, Паланачки кисељак, МултМта и Фудленд, па самим тим и ван граница Србије познатих брендова као што су „чоколадне бананице“, чоколаде „најлепше жеље“, „смоки“, „бакина тајна“, кафа „гранд“... У Србији су значајно инвестирале и друге хрватске компаније, као што су Нексе група, Виндија, Подравка, Лура, Кроација осигурање, Магма, Певец, М профил, Леваоница продукт, Нашице цемент... Види шире: Ненад Поповић, интервју листу *Недељник*, електронско издање, 25. август 2015.

права својине, као универзалног и неповредивог права у свим цивилизованим земљама света. То право је Хрватска прекршила, и уместо да за то сноси санкције, она је још добила награду да њени бизнисмени несметано купују српска предузећа и да 20 година касније одлучујуће утичу на стабилност српског тржишта.

Ми смо криви јер смо у прошлости имали неодговорне политичаре који су допустили да Хрватска у Србији има све, а да Србија у Хрватској нема ништа. Време је да то променимо. Време је да Србија темељно преиспита своје односе са Хрватском, док се сви протерани Срби у „Олуји“ не врате у своје домове, користећи сва она права и имовину коју су користили као конститутивни народ у Хрватској пре њиховог протеривања из те земље. Овде се не ради о било чијем политичком хиру, већ се ради о логичном захтеву који би испоставио сваки Американац, Енглец, па и Хрват, да је његов народ претрпео такав злочин и пљачку као што су претрпели Срби у „Олуји“. Тек када ово питање коначно решимо, можемо као регион да кренемо политички и економски напред. Без тога нема и не може да буде трајног мира на Балкану.²¹⁾

Дакле, све ово што смо назначили требало би да буде предслов за некакав Заједнички дан сећања. Претпостављамо да је све то и Вучић имао на уму, јер зашто би иначе хрватски премијер Милановић резолутно одбио његов предлог. Није ваљда Вучић потегао ово важно питање тек из пуке политичке реторике? А можда јесте! По диктату западних моћника: помирење ради помирења - јер је добросуседство један од услова на евроунијском путу Србије; без икаквих њених условљавања, макар то били и неиспоштовани међудржавни споразуми од стране Хрватске. Милановић, као и досадашње хрватске власти, као сваки хрватски политичар, одбија да оствари договорене споразуме са Србијом, јер ови споразуми захтевају и повратак Срба - а то је оно што Хрватска настоји свим силама да избегне. Јер, њиховим повратком довела би у питање свој главни ратни циљ: протеривање Срба и стварање етнички и верски чисте хрватске државе.²²⁾ Повратком Срба – ето Крајине! Чему онда насилна сецесија и рат за независну хрватску државу?

21) Ненад Поповић, исто.

22) Колико су Хрвати опредељени за Европу и „демократију“ сведочи и скорашња иницијатива групе Хрвата, на челу са Бранком Борковићем, командантом Вуковара, да „За дом спремни“ постане званични поздрав хрватске војске. Међу неколико хиљада потписника су и: бивши министар спољних послова Звонимир Шепаровић, академик Јосип Печарић, академик Станко Поповић, помоћни загребачки бискуп Валантин Позајић, сисачки бискуп Владо Кошић, фудбалер Јосип Шимунић, политички емигрант Никола Штедул итд.

МЕМОРИЈАЛНИ ЦЕНТАР ЗА СРПСКЕ ЖРТВЕ У 20. ВЕКУ

Нема ништа од Заједничког дана сећања, осим да буде у форми неког новог српског пораза и понижења. С друге стране, Срби као народ који је у читавом 20. веку био мета страдања и геноцида како од стране својих суседа: Хрвата, Бошњака и косметских Албанаца, тако и од спољних западних држава, треба да успоставе сопствени култ сећања, да попут Јевреја подигну српски Јад Вашем, монументални објекат у којем ће представити историју српског страдања. Попут Јевреја Срби су страдалнички народ, а за разлику од њих немају сопствену културу сећања на историјско страдање. Без обнове култа сећања, слика о Србима као историјском народу није потпуна, штавише, она се брише и поништава, а Срби искључују из историје. Отуда је добродошла идеја српских интелектуалаца да се оснује Меморијални центар за српске жртве у 20. веку. Један од најбољих познавалаца геноцида над Србима у 20. веку Смиља Аврамов указује да је посетила свих 14 центара сећања на геноцид, колико их у Европи укупно има, и да ни у једном нема помена о страдању Срба. А Срби су - истиче Аврамов - доживели три погрома у прошлом веку. То све треба скупити на једном месту. „Када дођу странци, то што им ми вербално објаснимо или евентуално организујемо неки округли сто, то оде у ветар, то се заборави“. Зато би Меморијални центар као што је Јад Вашем који би био посвећен Србији, био од великог значаја.²³⁾ Идеја о оснивању Меморијалног центра је потекла у „Светозару Милетићу“, а циљ је „да се на видно место у Београду изгради један Партенон који би био посвећен највећим српским научницима Тесли, Миланковићу и Пупину, попут оног у Паризу. Када би сте ви имали један такав Партенон где би сте визуелно предочили шта је српска наука дала светској цивилизацији онда би се, мислим, мало другачије гледало на српско питање. Те две ствари би се развијале паралелно јер се оне међусобно не искључују“.²⁴⁾ За оснивање Меморијалног центра заинтересована је и српска дијаспора спремна да да значајан допринос сећању на оне који су током прошлог века дали своје животе или страдали само зато што су Срби и православни.

23) Види: „Негирање наших жртава већ јако иритира Србе“, интервју Смиље Аврамов за *Фонд стратешке културе*, електронско издање, 17. август 2015.

24) Исто

ЛИТЕРАТУРА

- *Новости*, „Вуковар протерао ћирилицу“, 18. август 2015.
- *Новости*, 6. август 2015.
- *Новости*, 8. август 2015.
- *Факти*, електронско издање, 15. јун 2015, „Руско „њет“. Резолуција о Сребреници није усвојена“,
- Аврамов, Смиља, „Негирање наших жртава већ јако иритира Србе“, интервју за Фонд стратешке културе, електронско издање, 17. август 2015.
- Аврамов, Смиља, „Истина о Сребреници“, *ТВ БК, Емисија Клопка*, 27. јун 2005.
- Јанковић, Мирослав, „Сви су они пали узалуд“, *Новости*, 8. август 2015.
- Поповић, Ненад, интервју листу *Недељник*, електронско издање, 25. август 2015.
- Суботић, Момчило, „Српска политика „на парче“ или недостатак националне идеје“, у: *Српско питање на Балкану* (уредио Момчило Суботић), ИПС, Београд, 2013.
- Суботић, Момчило, „Хрватско непријатељство и српске илузије“ у: *Српски народ од Сарајевског атентата до Хашког трибунала* (приредио Милојко Будимир), Београд, 2014.
- Суботић, Момчило, *Идентитет и геополитичка стварност Срба*, ИПС, Београд, 2012.
- Суботић, Момчило, *Новија српска политичка историја*, ИПС, Београд, 2006.
- Херман, Едвард, „Србија је провинција америчке империје“, *Печат*, 26. новембар, 2010.
- Херман, Едвард, *Политика геноцида*, Весна инфо, Београд, 2010.
- Штрбац, Саво, „Удица „домољуба“ за Србе“, *Фонд стратешке културе*, електронско издање, 14. август 2015.

Momcilo Subotic

„SREBRENICA“, „OLUJA“
AND „THE DAY OF REMEMBRANCE“

Resume

British Resolution on Genocide in Srebrenica was not adopted in the Security Council of the United Nations because of Russian representative' veto on it. Throughout history the British have supported enemies of Serbia and such politics has been a reflection of the British-Serbian relations as well as the reflection of the British' aspiration to keep Russia away from the Balkans and Mediterranean region. In line with it Serbia, as a traditional ally of Russia, has been „collateral damage“ in such politics, and this has been repeated this time again. President of Serbia Tomislav Nikolic, and before him President of the Republika Srpska Milorad Dodik, asked President Putin that Russia put veto on this resolution in question, while in regard to this the politics of the Government of Serbia proved to be extremely irresponsible and the Prime Minister Vucic only made a statement that Serbia was not consulted regarding this matter.

Many foreign and domestic authors have researched and wrote on the crime in Srebrenica and not in one of these papers there has been mentioned a term „genocide“; on the contrary, these authors have expressly underlined and proved that the Serbs did not commit genocide in Srebrenica. There was a terrible crime committed there, but not the genocide. Firstly, there was not intention to commit the genocide; there is no any document in which the state or military leaders of the Republika Srpska ordered lower bodies or units to commit the crime – and if there was any of such document the Hague Court would have certainly shown it up to nowadays, and secondly, the commander of the Army of the Republika Srpska Ratko Mladic gave permission that women, children and old people leave Srebrenica at that time, which certainly denies the thesis on the genocide. It would be most correct to say regarding the crime in Srebrenica that it was the revenge for terrible crimes of the Muslims over Serbian people in this region in the period from 1992 to 1995, the crimes which constitute all elements of genocide because it was religious blindness which guided these miserable human beings in question to slaughter and murder all their neighbours of

another religious denomination. There followed the revenge of the Serbs to these crimes of the Muslims, which could be understood, but not morally defended; and in this case a poet and statesman Njegos' thought „Human character has harmful faults“ turned out to be a harsh reality of our times.

It is important to underline that at the time of the crime committed in Srebrenica there was not talk about it as the genocide, nor was this crime taken as the example of the genocide. It became labeled as such in the years which followed and in the context of the Dayton arrangement of Bosnia and Herzegovina's geopolitical triangle. However, the line which connects the crime in Srebrenica and „Oluja“ („The Storm“) is a fact that „Srebrenica“ was planned and staged with intention of placing shadow on Croatian crime of the genocide and ethnic cleansing of almost whole one nation and to conceal, silence and alleviate the disappearance of the Republic of Srpska Krajina. In addition to this, the action in Srebrenica was used as an excuse for the NATO bombing of the Republika Srpska and also for further disintegration of Serbian state region, or in other words it had to „make easier“ a process of seizure of Kosovo and Metohija, because Shiptars' enforced secession of Kosovo and Metohija in 1990's was placed over the destiny of Serbia like a sword of Damocles. This is political and geopolitical point of the case of „Srebrenica“.

In August 4th of 2015 there were twenty years of remembrance of „Oluja“, the biggest Croatian military victory in history and the biggest Serbian loss in history. The Croats celebrated this jubilee anniversary with a military parade and setting up a monument to Franjo Tudjman who is the most responsible for ethnic cleansing of the Serbs from Croatia, while the Serbs, or Serbia as the state, marked on the state level the Biblical exodus and suffering of almost all the people in this case. And in their speeches on the suffering and persecution of the Serbs from Croatia nobody of the Serbian officials, with the exception of Milorad Dodik, mentioned the Republika Srpska Krajina - the state of the Serbian people, of whom the Croats with the support of the West destroyed and killed more than seven thousands and drove out more than half the million of the Serbs. The Republika Srpska Krajina was a natural reaction to the secession of Croatia. Therefore the aspiration to forget the Srpska Krajina as if it never existed and to erase it forever from memory and to throw it out from the minds and hearts of the Serbian people is not understandable. We heard it in Raca as well as in the Sava center

that there was taken care not to mention Krajina. Even in the cultural program. Therefore it means that the Serbs in Krajina did not have the right to defend themselves and that Croatia had the right to destroy this Serbian state and to drive out their people?

Leaders of neighbouring states firmly rejected Serbian Prime Minister Aleksandar Vucic's idea to mark a joint Remembrance Day on the people killed in the wars of the 1990's. They intuit that by doing this the motives and results of the war which they led with the support of foreign factors against former Socialist Federative Republic of Yugoslavia and Serbian people would emerge to the forefront. And the motive was to destroy the Yugoslav state, to kill and drive out the Serbs from their historical and ethnic region and to establish their own national states. This motive ended up mainly with positive results for them, with the exception of Bosnia and Herzegovina in which the Serbs succeeded to preserve their Republika Srpska. This is the reason why political Serbia should accept the idea of a patriotic organization Svetozar Miletic to establish its own cult of remembrance and set up a monumental object, like Jewish Yad Vashem, which would be named The Memorial Center for Serbian victims in 20th century.

Key words: British resolution, Bosnian Muslims, Serbs, „Srebrenica“, Croatia, Republic of Serbian Krajina, „Storm“, Serbia, Memorial for Serbian victims in the 20th century.

Оригинални
научни рад

*Дарио О. Кршић**

О СРБИМА У ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ У ДЕЛИМА ЈОХАНА ГЕОРГА КОЛА

Сажетак

Рад се бави разматрањем националних идентитета, етничким распрострањањем, антрополошким, карактерним и културним особеностима Срба, наведеним у путописима немачког географа и историчара, Јохана Георга Кола. За разлику од рада представљеног у прошлом броју овог часописа, пажња је посвећена Коловим путовањима у Будимпешту, Срем, Истру, Далмацију и Црну Гору. Путописичева тумачења и закључци, упоређују се са подацима еминентних историчара, географа, етнографа и статистичара посматраног раздобља. Тиме се поткрепљује истинитост тврдњи низа цењених аутора, да је географски опсег насељен српским народом, још средином 19. века био много шири од данашњег. Такође, на основу Колових података који се упоређују с другим релевантним изворима, пориче се могућност било каквих хегемонистичких тежњи Срба према околним народима. С друге стране, на темељу сведочења овог путописца, расветљава се време покатоличавања православних Срба у Пешти и Будиму, и појашњава се етничко порекло Буњеваца, Шокаца, Истрана, Далматинаца, Дубровчана, Бошњака и Црногораца. Закључује се да је у подручјима која су у прошлости углавном била насељена становништвом српског етноса различитих вера, хрватски етноним проширен тек у другој половини 19. века. Скреће се пажња на присутност србофобије код Мађара и мађарских Немаца у тадашњој Будимпешти, чији узроци имају корен у етничким, језичким, религијским и економским разликама.

* Докторанд на Факултету политичких наука Универзитета у Београду.

Кључне речи: Срби, Рашани, Хрвати, католички Срби, Србо-Хрвати, Шокци, Буњевици, Морлаци, Дубровчани, Црногорци, Илири.

1. ЈОХАН ГЕОРГ КОЛ У ПОСЕТИ „РАЦЕНШТАТУ“

Од 14. до 18. века, у европским путописима, енциклопедијским делима, документима, државним исправама, па и географским картама, на простору данашње Војводине, Славоније, јужне Мађарске и западне Румуније, бележи се „земља Рашка“ (лат. и енгл. *Rascia*; мађ. *Rácság, Rácország*; нем. *Ratzenland, Rezenland*, итд.), коју већином насељавају Рашани, тј. Расцијани или Раци (мађ. *Rácok*; нем. *Ratzen, Raizen*; енгл. *Ratzians, Rasciani, Natio Rasciana*, итд), досељени углавном током сеоба, након пада српских земаља под Османлије. Иако су Мађари у 10. веку практично освојили словенску земљу (Блатенску кнежевину и делове Великоморавске кнежевине), а затекле Словене потчинили и стопили у мађарски народ, Срби су поново у већем броју почели да насељавају Банат, Поморишје, Срем и Бачку у време владавине краља Сигисмунда (1368-1437) и Матије Корвина (1458-1490), склањајући се испред турске најезде. Деспот Вук Гргуревић-Бранковић са избеглим је Србима ступио у службу угарског краља Матије Корвина, који му је дао поседе Сланкамен и Купиник у Срему, а 1471. и титулу „Деспот Краљевине Србије“. Колика множина Срба је тада долазила на поменуте просторе, говори извештај поменутог угарског краља из 1483. године, у којем је поменуо 200.000 српских придошлица током претходне четири године, а слично се поновило и 1502.¹⁾ Досељеним Србима, смештеним у Тур, Коморан, Будим, Варадин и Ковин, поменути угарски краљ поверио је један део дунавске флоте, а њихову лојалност придобио је привилегијама, на основу којих ће настати будуће српске црквене општине.²⁾ Деспоти Стефан Лазаревић и Турађ Бранковић имали су своју палату у будимској Тврђави, о чијој раскоши сведоче средњовековни детаљи, откривени након Другог светског рата. На обновљеном здању је 1987. године постављена спомен-плоча с ликом деспота Стефана Лазаревића. Будим је пао у турчке руке 1541. године, а ослобођен је током Аустријско-турског рата 1686.

1) Славко Гавриловић, *Из историје Срба у Хрватској, Славонији и Угарској (XV-XIX век)*, Филип Вишњић, Београд, 1993, стр. 12.

2) Вера Филиповић, Александар Рафаиловић, *Срби у Будимској доњој вароши Табан према пописима из 18. века*, Архив Србије, Београд, 2014, стр. 13.

Српско предграђе формирало се у Пешти унутар градских зидина, око цркве, док су се у Будиму Срби настанили на падинама Табана, у „дољој вароши“, која се простирала између Гелертовог брда, будимске тврђаве и брда Напхеђ (Орловац), уз Дунав, Ђавољи поток, до будимских брда. Било је то најстарије предграђе Будима, које се још почетком прошлог столећа називало „Српска варош“, за Мађаре „Рацварош“, а за Немце „Раценштат“. У Табану су Срби остали да живе и у време турске окупације, а сам назив потиче од „штављача коже“.³⁾ У раздобљу од Сеобе 1690. године, до ослобођења Београда 1718. године, та српска варош у Будиму сматрана је „својеврсним центром Срба“.⁴⁾ Аустријски цар Леополд Први је већ 1696. године дозволио Србима стицање грађанских права, док се одсељавања српског народа из Будима бележе половином 19. века, отприлике у време када га је посетио и Јохан Георг Кол (Johann Georg Kohl). Познати немачки географ, историчар и путописац, чија кратка биографија је објављена у прошлом броју овог часописа, у делу „Стотину дана на путовањима у аустријске државе“ из 1842. године, посветио је посебно поглавље о Србима у Будиму и Пешти: „Рашански град – Турска купатила и источњачки ходочасници“. Посматрајући са балкона своје хотелске собе лепу слику Будима, Кол је опазио и део града који се налазио између опсерваторије и „нарочито занимљивог Брда Замка“ (*Schloßberg*), начиканог црквама и палатама. Радило се о поменутом Табану или Раценштату (*Taban oder die Raizenstadt*), делу Пеште са око 1,000 малих кућа на падини стрмог брда званог Блоксберг (*Blocksberg*), са терасастим заравнима које су се уздизале једна изнад друге.⁵⁾

Путописцу је и овде постало јасно колика је распрострањеност Рашана широм Мађарске, пре свега у Банату, Бачкој и Срему, где су дошли из „Србије, њихове отаџбине“,⁶⁾ напомињући да тада још увек постоји мноштво српских градских четврти и у другим познатим мађарским градовима. Проналази Србе у мањем броју и на северу Мађарске, где су тада већином живели Словаци и Русини. Наводи и разлоге доласка Срба у аустријске земље, као и чиме се баве – они су успешни као скелеције и трговци на Дунаву, а при-

3) Исто, стр. 17.

4) Исто, стр. 18.

5) Johann Georg Kohl, *Hundert Tage auf Reisen in den österreichischen Staaten*, Vierter Theil, Reise in Ungarn, Erste Abtheilung, Arnoldischen Buchhandlung, Dresden und Leipzig, 1842, стр. 253.

6) Исто, стр. 256.

спели су услед угњетавања Турака.⁷⁾ Такође подсећа да су Рашани и Немци крајем 17. века доведени у Пешту, која је тек била отета из руку „варварских Турака“ (под Карлом Лотариншким 1686. г.), да би је населили. Рашани су изабрали Блоксберг, док су се Немци утврдили на Брду Замка. Међутим, Немци су временом толико постали бројнији, да се цео град у то време већ сматрао њиховим, јер су и сами Срби већ „напола постали Немци“.⁸⁾

Када је одлучио да посети Раценштат или Рашански Град, четврт му се није чинила привлачног изгледа, као ни куће у којима живе, а сам боравак, посебно ноћу, могао је да буде опасан по странце. Прво што је уочио, улазећи у једно мало раценштатско двориште, биле су посвуда окачене слике, што му је „потврдило гласине“ да тај народ „попут сврака“ воли да поставља шарене сликовне приказе на врата и греде. Међу њима, окачен на шупи, био је чак и портрет „покојног пруског краља у мађарској народној ношњи“.⁹⁾ Власника куће у којој се обрео, извесног Богдановића, није затекао, пошто је дотични помагао немачком суседу у винограду. Кол је уочио да су му собе биле веома уредне, украшене иконама Христа и различитих светаца. Дочекала га је домаћица и њен син јединац, који су разумели немачки, као и сви остали Срби у Раценштату. Путописац нас обавештава да је малобројност деце била уобичајена и код Срба и код Мађара, те да су се српске жене стиделе трудноће, за разлику од немачких или словачких, које су „непрестано биле благословене“.¹⁰⁾

Православни народи који су пребегли у хришћанску Европу пред османлијском најездом и који су били принуђени да у она тешка времена преживе на било који начин, од домицилног католичког становништва нису благонаклоно прихваћени. Донекле је извесна србофобија разумљива, пошто се велики број Срба, као што је претходно Кол запазио и у Бечу, почео добро сналазити у трговини од Дунава до Јадрана, а били су од пре познати и по војничком духу и напраситости. С тим у вези, Кол пише: „*Рашани су у целој Мађарској на јако лошем гласу и каже се пословично: 'Из једног Рашанина могу настати најмање 4 Јевреја и 5 Цигана препуних лукавости, неваљалости и смицалица.*’ Та погрда приписује

7) Исто, стр. 257.

8) Исто, стр. 258.

9) Исто.

10) Исто, стр. 259.

се и савременим Грцима, Македонцима или Цинџарима, који су такође настањени у свим мађарским градовима и који осим религије немају са Србима ништа заједничко, што је, дакако, доста; желим на неки начин да кажем да је то све што им је заједничко.“¹¹⁾

Немачки путописац подсећа да су слични стереотипи о Србима кружили и међу Венецијанцима и Ђеновљанима, с којима су имали трговачке односе, те да су и Римљани имали чувену изреку „Грчка вера – никаква вера“ („*Graeca fides, nulla fides*“).¹²⁾ Главни узрок ненаклоности је докучив – осим економског јачања, била је то свакако конфесионална разлика, која се једино могла превазићи покатоличавањем или унијаћењем. У том правцу Кол је био разуман, упозоравајући да негативне ставове треба прихватити с резервом, јер када се ти Срби посете и посматрају, наилази се на толико човечности и доброте, које код човека буде више разумевања и саосећања, него одбојности.¹³⁾ Принуђени да се снађу, многи избегли Срби врло брзо су прешли у окриље католичке цркве, не само претњама, тј. „силом“, него и добровољно, како би се лакше социјализовали у новој домовини. Највећи број њих ускоро је изгубио српски идентитет, али то није био случај и са католичким Србима у Раценштату, о чему нас обавештава аутор у наставку свога путописа: „*Овде се, наиме, мора напоменути, што је доста чудно, да је у ранија времена већи део пештанских Срба, од стране франџеваца, био преобраћен и прешао је у католичку цркву; не у гркоунијатску, већ како је речено – у римокатоличку. Неки други пример преобраћања ми није познат; чак и један Србин који је много пропутовао јамчио ми је да је то једина римокатоличка црквена заједница Срба. Познато је како се они строго придржавају своје грчке вере.*“¹⁴⁾

У даљем посматрању пештанских Рашана он сазнаје да су били побожнији од Немаца, да су се савесно молили и држали се строжије верских празника, али да су били склонији уживању алкохола (ракије) него Немци (који су били винари), као и да су били већи сладокусци. Једна Немица, која му је разјашњавала међуетничке односе у Пешти, казала је с извесном дозом хумора, да „*мора увек*

11) Исто.

12) Исто, стр. 260.

13) Исто.

14) Исто, стр. 263.

имати флаше ракије и бомбоне само за Рашане“.¹⁵⁾ По њеним речима, разлика између Немаца и Срба у Пешти, била је у томе да је „немачки сељак штедљивији, а Рашанин је распикућа, јер када има једну пару у џепу понаша се као да има стотину у џаку“.¹⁶⁾ Близак однос у којем су били Немци и Рашани ипак није утицао на смањење узајамне зависти која је постојала међу њима, а она се најбоље могла опазити у цркви, где се проповедало наизменично на немачком и српском језику. Током побожних скупова осећања „националне припадности“ мноштво пута су прерастала у неприкладне свађе, пошто је свака страна желела да има преимућство, тако да су понекад духовне и световне власти биле приморане да се умешају како би разрешиле њихове спорове. Кол признаје да су га занимале „националне различитости“ у германским научним књигама и карактеристике које су приписиване Словенима, односно, у чему се то германска племена виде различитим. За њега, ти „судови“ су били истоветни онима што их је чуо од немачке госпође, 45-годишње Марије Лајтерин (Maria Leitherin), која, вели Кол, „није видела даље ван своје куће, или најдаље преко зидина њеног Раџеништата“.¹⁷⁾ Била је рођена Пештанка, и премда је живела од најранијег детињства у срцу мађарске краљевине, није умела да изговори нити једну мађарску реч, а таквих је било много у Пешти, каже Кол – „добрих Немаца, али исто тако лоших Мађара“.¹⁸⁾

У вези послова којима су се пештански Срби бавили, њиховог сталеза и изгледа, немачки путописац је такође оставио занимљиве детаље. Велики број Срба био је закупањен сточном трговином, нарочито продајом свиња. Шетајући околином, путописац је на обронку Блоксберга сусрео једног пастира, за којег каже да је био „Србин или Србијанац или Рашанин – то је све исто“¹⁹⁾, који је продавао славонске свиње својим земљацима и био је врло задовољан послом. Одатле се пружао добар поглед на рашанско насеље, па му је пастир показао границу између српског и немачког дела града. Попут „моћне јеврејске породице Ротшилд“, који су у Франкфурту живели ван јеврејске четврти, Кол је сличност пронашао и код богатих Рашана, којих је било много у самом центру

15) Исто.

16) Исто.

17) Исто, стр. 264.

18) Исто.

19) „...einen Serben, oder Serbier, oder Raizen – dieß ist alles Eins“, Исто.

Пеште, пештанским гостионицама и уопште у Мађарској, у којој су Срби успешно трговали. Тако је описао сусрет са два „српска бољара“ (*Großbojaren*) који су се уписивали у „књигу гостију“ тамо где је и он одсео; један од главе до пете обучен у црно, а други у црвено одело. Биле су присутне и „две српске даме, једна ружна, а друга лепа“, обе окићене златним капама и „као што Аустријанци имају обичај да кажу ‚милионерке‘, од којих је једна наводно тврдила да је прилика од два милиона Гулдена“.²⁰⁾

У времену доколице, Срби су нарочито уживали у топлим купалиштима (бањама), каже Кол, сматрајући да су они баш због тога и населили део Пеште у којем се налазе три од пет топлих сумпорних извора из времена старих Римљана – Блоксбад, Брикбад и Рајценбад (*Blocksbad, Brückbad und Raizenbad*).²¹⁾ Највећи део купалишних зграда остао је непромењен откако су их доградиле Турци, а Брикбад је била највећа бања у Раценштату. Путписац напомиње да се та места морају посетити како би се могао истински упознати живот српског народа, пошто је љубав према сумпорним изворима са Турака и Срба прешла и на Мађаре, те да их у великом броју посећују и „отмени људи“. Брикбад је поседовао велику зграду са више просторија, препуњених људима који су желели да уђу у купалиште или оних који су се већ окупали, па су одлазили у позориште или кафане, или су пак шетали „горе-доле“, сунчајући се. Богат извор сумпорне воде ширио се цевима читавим здањем, сакупљајући се у неколико више и мање елегантних купатила, коначно се сливајући у један велики јавни базен, у којем је цена за купање била два гулдена по сату. Сваки посетилац могао је по цео дан да седи у близини за ситан новац.²²⁾ Кол је потанко и сликовито описивао магловиту атмосферу бање, испуњену и старијима и младима; мушкарцима, женама и децом, који су се сви купали и шалили, одевени и наги, клижући се по влажном мермеру. Дочуо је да овде редовно долазе сликари, како би изблиза изучавали људску анатомију, а он лично се чудио како се под овим необичним околностима понаша српски народ, за којег каже да је поседовао дубоко укореењено осећање стида. Међутим, није видео било кога снуженог и био је један од ретких странаца који се купао са Србима, приметивши како испод неких посетилаца испливава истовремено

20) Исто, стр. 265.

21) Исто.

22) Исто, стр. 266.

и радост и сиромаштво. Пошто су купатила радила, како лети, тако и зими, многи сиромашнији долазили су у њих да се греју. Атмосферу је испуњавала и музика ромских и мађарских свирача, а мода је била „и српска и бечка“.²³⁾

2. ЈОХАН ГЕОРГ КОЛ У СРЕМУ

Кол Срему даје епитет „малог раја“, а Сремску Митровицу, где је посетио и античке рушевине (Сирмиум) – „најважнијим местом у целој Панонији“.²⁴⁾ Истичући историјски значај Срема, још од помена Скордијаца и Дачана, преко Римљана, Византинаца, до турске окупације, путописац бележи да од 17. века он поново поприма словенски карактер, те да његово становништво чине Славонци и Срби, који су дошли на челу са својим патријархом и населили се под аустријском заштитом. Од тада већи део становништва припада православцима, тј. „грчкој цркви“.²⁵⁾

Приметно је да немачки путописац нити једном не помиње Хрвате као становнике Срема, што потврђује дотадашње етнографске и историјске изворе источног дела Славоније. Још је гроф Траутмансдорф (Sigmund Joachim Graf von Trauttmansdorff), врсни аустријски војсковођа у борбама против Турака (учествовао и у заузимању Београда), у свом дневнику забележио да су двораци и град Илок некада били бискупија и седиште „кнеза из Србије“.²⁶⁾ Такође, у дипломатском дневнику Нарсисуса Латрела (Narcissus Luttrell), енглеског историчара, библиографа и политичара, забележене су успешне борбе илочких и вуковарских Срба (*Radziens*) против Турака, марта 1696. године.²⁷⁾ Познати немачки филозоф и лексикограф, Карл Гинтер Лудовичи (Carl Günther Ludovici), у свом обимном лексикону објављеном 1743. године, пише за Винковце (лат. *Cibalis*), да су пре били стари град у Доњој Угарској, а

23) Исто, стр. 269.

24) Исто, стр. 448-449.

25) Исто.

26) Othmar Pickl, *Slavonija godine 1688. (Prema dnevniku grofa Sigmunda Joachima od Trauttmansdorffa)*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, Vol. 11, No. 1, Rujan 1978, стр. 133.

27) У дневнику је забележено следеће: „Субота, 28. март 1696 (...) Данас је међу писмима из иностранства стигло једно у којем пише, да су гарнизони у Вуковари и Илоку запленили 9000 оваца и 500 волова од Турака, поразивши 1000 људи; те да су Рашани поразили још један турски конвој који је преносио новац за плате гарнизонима у Београду и Темишвару, који је бројао 300 врећа, од којих је у свакој било 500 круна.“ (Narcissus Luttrell, *A Brief Historical Relation of State Affairs from September 1678 to April 1714*, Vol. 4, Oxford: At The University Press, 1857, стр. 36).

у његово време „село у Рашкој“ („*ein Dorf in Rascien*“), на реци Босуту, између Пожеге и Сремске Митровице, удаљени једну миљу од реке Саве.²⁸⁾ У истом делу потврђује овај навод тиме што дефинише Рашку као „*северни део земље Србије у Угарској*“²⁹⁾, док Хрватску омеђује на северу реком Савом, на западу Крањском, на истоку Босном, а на југу Кварнерима, те Задарским округом³⁰⁾ и Обровцем (*Obroazo*) на реци Зрмањи, као граничним градом у Далмацији³¹⁾. Магда Пал (Magda Pál), мађарски статистичар и педагог с краја 18. и почетка 19. века, у статистичко-географском опису Краљевина Угарске, Хрватске, Славоније и Војне крајине, за славонско становништво каже да већински припада Рашанима (*Raitzen*), који су се доселили из Србије, Босне и Далмације (уз мало Немаца и Мађара), те да су граничари углавном Словено-Срби („*Slaven-Serben*“).³²⁾ Сипријен Робер (Cyprien Robert), француски слависта, писао је да Срби заузимају трећину „европске стране Турске и половину Мађарске“, односно: „У Турској су њене провинције Босна, Херцеговина, један део Македоније, североисток Албаније, Црна Гора и кнежевина посебно названа Србијом; у Аустријском царству Србин заузима Далмацију, Хрватску, Славонију и један део Истре, војне границе, Банат, Срем и обалу Дунава од Бачке до Сент Андреје...“.³³⁾ Током два столећа се Рашка помиње у различитим документима на простору данашње Источне Славоније (негде и од реке Илове, а чешће од Славонског Брода), а бележи се и на мапама европских географа тога времена.³⁴⁾

28) Carl Günther Ludovici, *Fortsetzung der Allgemeinen Schatz-Kammer Der Kauffmannschafft Oder Vollständiges Lexicon Aller Handlungen und Gewerbe So wohl in Deutschland als auswärtigen Königreichen und Ländern*, Verlegt Johann Samuel Heinsius, Leipzig, 1743, стр. 896

29) Исто, стр. 1473.

30) Исто, стр. 956.

31) Исто, стр. 1403.

32) Paul Magda, *Neueste statistisch-geographische Beschreibung des Königreichs Ungarn, Croatien, Slavonien und der ungarischen Militär-Grenze*, Weygand'sche Buchhandlung, Leipzig, 1832, стр. 467.

33) Cyprien Robert, *Les Slaves de Turquie: Serbes, Monténégrins, Bosniaques, Albanais et Bulgares*, Том I, L. Passard/Jules Labitte, Paris, 1844, стр. 210.

34) Видети следеће географске карте: 1) Jan Jansson, *Danubius Fluvius Europae Maximus A Fontibus Ad Ostia, Cum omnibus Fluminib, ab utroque latere in illum fluentibus*, Amsterdam, 1636, Интернет, <https://www.raremaps.com/gallery/enlarge/11990,20/04/2015>; 2) Willem J. Blaeu, *Danubius, Fluvius Europae Maximus, a Fontibus ad Ostia, Cum omnibus Fluminib, ab utroque latere in illum defluentibus*, Amsterdam, 1638, Интернет, http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/9c/Danubis_1636_Janssonius-Blaeu.jpg, 20/04/2015; 3) William Berry, *The kingdom of Hungary and the States that have been Subject to it which are now the northern parts of Turkey in Europe*, London, 1680-tih, Интернет, <https://www.raremaps.com/gallery/enlarge/11990,20/04/2015>.

Истакнути амерички историчар, византолог и балканолог, Џон Фајн (John Van Antwerp Fine, Jr.), мишљења је да се хрватско народно име „понекада користило“ у средњовековној Хрватској и Далмацији (најчешће се за житеље употребљавао назив „Словен“), али никада у Славонији.³⁵⁾ Данас чак и угледни хрватски историчари све више увиђају, па и сами истичу чињеницу, да се хрватско име у Славонији не налази у средњовековним изворима.³⁶⁾

Заиста, из Коловог путописа, али и из многих других врела, постоји сијасет доказа да је „хрватство“ Славоније и Срема новијег датума, тј. постепено се развијало након друге половине 19. века. Већином је политичко-верског карактера и плод три рата у 20. веку на овим просторима, који су се поклапали са глобалним геополитичким променама. „Хрватство“ Славоније и Срема попримило је временом и одлике митоманије, чиме се такође позабавио уважени Фајн, понукан, између осталог и „Беспућима повијесних збиљности“. Читајући књигу бившег хрватског председника, амерички историчар дошао је до закључка да је Фрања Туђман „писао бесмислице“ (нпр. о „1000-годишњој хрватској државности“ или „Хрватима у Анадолији 1.800 година пре Христа“), утврдивши како већина предака данашњих хрватских националиста себе нису ни сматрали Хрватима.³⁷⁾ Колико је историја средњовековне Хрватске прекрајана од последњих деценија 19. века, видљиво је и из Колових осврта на прошлост данашњег Западног Балкана. У једној од својих познијих књига („Народи Европе: културне и карактерне

com/gallery/enlarge/11990, 20/04/2015; 4) Phillip Lea, *A New Mapp of the Kingdom of Hungary and the States that have been Subject to it, which are at Present the Northern Parts of Turkey in Europe*, London, 1686, Интернет, http://www.swaen.com/zoomV2.php?id=20706&zif_first=true, 20/04/2015; 5) John Bowles, *The kingdom of Hungary and the States that have been Subject to it which are now the northern parts of Turkey in Europe*, London, 1725, Интернет, <http://digitool-b.lib.ucl.ac.uk:1801>, 20/04/2015; 5) Johann Matthias Hase, *Hvngariae ampliori significatu et veteris vel Methodicae, complexae Regna: Hvngariae Propriae, Croatiae, Dalmatiae, Bosniae, Serviae, Bvlgariae, Cvmaniae, principatvm...*, Curantibus Homannianis Heredibus, Nürnberg, 1744, Интернет, <http://brbl-zoom.library.yale.edu/viewer/1342497>, 20/04/2015.

35) John V. A. Fine, *When ethnicity did not matter in the Balkans: a study of identity in pre-nationalist Croatia, Dalmatia, and Slavonia in the medieval and early-modern periods*, The University of Michigan Press, 2006, стр. 172.

36) Тако нпр. Невен Будак наводи да се у средњовековној Славонији као староседеоци не помињу Хрвати, већ „Словенци“. (Видети: Neven Budak, *Izazovi i zamke historijske sinteze. Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku*, Sv. 1, Leykam International, Zagreb, 2007, стр. 209.). Сличног је мишљења и Хрвоје Петрић. (Видети: Hrvoje Petrić, „О Kranjcima i „Slovincima“ ili Slavoncima (Slovincima) u Križevačkoj županiji te Varaždinskom generalatu od kraja 16. do početka 18. stoljeća“, *Cris*, Povijesno društvo Križevci, Vol.XI, No. 1, Veljača 2010, стр. 36.).

37) Исто, стр. 17-18.

скице европских народа“) обратио је пажњу и на процват хрватске средњовековне државе у 10. веку, самосталним владарима Хрвата и „не тако малој држави“, чија слава је трајала краће но „правим Србима“. ³⁸⁾ Подсетио је да су 1091. године Хрвати потпали под Мађаре, и да им је од тада земља постала „провинцијом Мађарске“, док је један њен мали део остао под Турцима. Но, назив њиховог краљевства вековима само „фигурира“ у насловима аустријских царева и краљева Мађарске, истакнуо је на крају Кол. ³⁹⁾ Практично, све што је написао у време након што је Хрватска склопила Хрватско-угарску нагодбу, опонира миту о тзв. „државном праву Хрватске“. ⁴⁰⁾

Надаље, Кол је схватио колики је економски и верски значај Фрушке горе за Србе у Угарској, назвавши је „кичмом Срема“, пуном „врло познатих винограда“, „омиљеним местом римских царева“; од Мађара названа „рајем“, док „за православне Србе и Славонце представља другу Свету Гору“. ⁴¹⁾ Кол вели да је од 16 православних манастира који се налазе у целој Славонији, њих 13 саграђено у долинама и узвисинама тог „брдашца“. Због тога Срби називају Фрушку гору „Света гора“, и у целој Мађарској је на добром гласу, као и у пограничним турским провинцијама. Један Србин којег је успут сусрео, поименце му је набројио свих 13 манастира, рекавши му да стоје на најлепшим и најплоднијим местима Фрушке горе. Обилазе их у оно време поклоници из целе Мађарске, али и из „дубине Србије“. ⁴²⁾ Кол напомиње да не постоји између Дунава и Егејског мора „друга гора Атос“, која би се одликовала таквим и толиким манастирима значајним за Србе. Наиме, у свим временима, како истичу неки аутори, религија и веровања су кључни чинилац идентитета, ⁴³⁾ тако да су и православне светиње

38) Johann Georg Kohl, *Die Völker Europa's: Cultur- und Charaktereskizzen der europäischen Völker*, н. д., стр. 76.

39) Исто.

40) „Увезеном (импортованом) хрватству у српским земљама ... претходила (је) фаза стварања и ширења хрватства у митолошкој форми, у другој половини 19. вијека, од стране политичара, бискупа, каноника и историчара, апологета хрватства (који су углавном били страног поријекла)...“ (Др Никола С. Жутић, „Срби сви и свуда“ – ’хрватске земље без Хрвата“, *Историја 20. века*, бр. 2/2005, стр. 33.)

41) Johann Georg Kohl, *Hundert Tage auf Reisen in den österreichischen Staaten*, Vierter Theil, Reise in Ungarn, Erste Abtheilung, Arnoldischen Buchhandlung, Dresden und Leipzig, 1842, стр. 451.

42) Исто.

43) Ђуро Бодрожић, „Српски национални идентитет: извори и основи“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, Бр. 1/2012, стр. 111.

у Срему биле главни стуб очувања свести о припадности српском народу и каснији главни стожер стварања српског националног идентитета. Не заобилази се у истом путопису ни помен пољопривредне и сточарске традиције тога краја, за којег путописац каже да је један од најбитнијих магацина свиња, из којег креће замашна трговина том стоком, те се у многим градовима, посебно Новом Саду и другима, налазе велике трговачке компаније. Кол бележи да се само из Срема годишње увезе на мађарско тржисте 70,000 свиња „нарочите расе“ – и данас популарна „мангулица“.

Посебно што је закупило пажњу немачког путописца, биле су рушевине замка познате мађарске племићке породице Ердеди (Erdődy), али и чињеница да је у Срему видео само два мађарска села. На десној обали Дунава осматрао је место Даљ где је, као и „посвуда по сремским пристаништима“, видео пуно „илирског народа, посебно илирских жена, које су их чудно посматрале у многобројном групама, стојећи на стрмим обалама“.⁴⁴⁾ Овај помен је важан, јер Кол понавља како све више „постаје мода“ да се „јужни дунавски Словени“ називају Илирима, те каже: „Сви ти Словени, насељени између Црног и Јадранског мора, чине један те исти народ по племену, говору и обичајима; толико су мало различити – као Баварци, Саси, Аустријанци и Штајерци.“⁴⁵⁾

3. ЈОХАН ГЕОРГ КОЛ У ИСТРИ, ДАЛМАЦИЈИ И ЦРНОЈ ГОРИ

Године 1850, са „препоруком аустријског министра трговине у торби“⁴⁶⁾, Кол се запутио у јужне, поморске крајеве Хабзбуршке монархије, како би што боље проучио особености словенских домородаца. У књизи која је објављена годину дана касније, под називом „Путовање у Истру, Далмацију и Црну Гору“, посветиће значајне редове о историји тих покрајина. Посматраће њихове људе, културу, обичаје, као и „национални карактер (...) велике српске словенске породице“⁴⁷⁾ коју ће пре свега пронаћи у далматинском залеђу код „Морлака“ (*die Morlaken*) и „ускока“ (*die Uskoken*), Ду-

44) Исто, стр. 454.

45) Исто.

46) Philip Bracher, Florian Hertweck, Stefan Schröder, *Materialität auf Reisen: zur kulturellen Transformation der Dinge*, LIT Verlag Berlin, Münster, 2006, стр. 199.

47) Johann Georg Kohl, *Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro*, Erster Theil, Arnoldische Buchhandlung, Dreseden, 1851, стр. 205.

бровнику и Црној Гори, те у њима препознати и протумачити „националну душу“ црногорских и морлачких Словена.⁴⁸⁾

Готово читаву деценију од путовања у панонске пределе, за Јохана Георга Кола „словенски национални тип“ на којег наилази, „уз безброј малих племенских јединствености“, и даље чини „у бити исти народ“. Они су „браћа једне те исте фамилије“, који се потпуно разумеју и имају „иста тела и обичаје“. Као што је јасно из Колових претходних записа, како почетком 40-их, тако и почетком 50-их година 19. века, он све поменуте народе (укључујући и Бокелје) сматра „српским племенима“ („*serbischen Stammes*“).⁴⁹⁾ Српска племена живела су у „српским земљама“, што је био појам који се користио до Првог светског рата ради дефинисања целокупног етно-историјског српског простора, а нестао је стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (Југославије), уступајући место тзв. „интегралном југословенству“.⁵⁰⁾

Кол подсећа да су чак и „удаљени Руси“, када су почетком 19. века стигли до далматинских обала, у Јужним Словенима осетили „највеће интимно крвно сродство“. Као што је већ наведено, путописац Хрвате сврстава у „српско племе“, али сматра да се они ипак у „неким детаљима“ разликују од Срба, и у прошлости их смешта у целокупну северну Далмацију до реке Крке (стара Либурнија), с „крунисаним градом Биолоградом“ (*Zara vecchia*, тј. Биоград на Морју).⁵¹⁾ Уочљив је изванредан Порфиригенитов утицај, јер Кол, иако с извесном дозом резерве, даје могућност да су скоро сва острва далматинског архипелага, одмах по досељењу насељавали Хрвати, док су Срби на југу „ту и тамо већ јако дуго живели“. Многобројно присуство Срба у подручјима близу северних обала Јадрана, путописац објашњава поразом Хрвата од стране Мађара и бегом Срба пред Турцима. „Тако су“, тврдио је Кол, „и поред јужних линија, које су већ од старих времена припадале Србији, подручја северне Хрватске све више посрбљавана.“⁵²⁾

Сматрао је да у читавој Средњој Далмацији живе поменута српска племена Бокелја и Дубровчана, те Морлака и Ускока са Не-

48) Исто, стр. 200.

49) Исто, стр. 64.

50) Миломир Степић, „Век расрбљивања Балкана – геополитички узроци и последице“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2014, стр. 2.

51) Исто, стр. 63.

52) Исто.

ретве и Цетине. Двдесетак година касније, записаће да је у средњем веку угледна и просперитетна Дубровачка Република била „српска комуна“, коју називају „српском Атином“, те да њени патрицији проналазе своје порекло у „планинама и ливадама Босне и Србије“.⁵³⁾ Морлаке на северу Крке сврстао је у мешавину Срба и Хрвата, у којој превладавају Срби, док су становници око Зрмање и Велебита „чисти Хрвати“.⁵⁴⁾ Након честих тврдњи о суштинској идентичности два народа, овом приликом ипак је указао на неке њихове особености, антрополошке и карактерне: „Срби и Хрвати Далмације препознају се кроз неке карактеристичне физичке и моралне различитости. У суштини се на српско племе гледа као на племенитије и лепше. Срби нису само вишег раста и изврсније грађе тела, већ су увек били познати по већој храбрости као ратници и борци за слободу. Храбри Неретљани, који су у средњем веку на Неретви утемељили чувену пљачкашку државу и успели да је сачувају у двестогодишњем сукобу са Венецијом, Црногорци који се још увек боре против Турака, Бокељи, републиканци из кантона Пољица, пранепријатељи Турака, Морлаци и Ускоци, су сви у суштини српског племена.“⁵⁵⁾

Други аутори који су се у истом временском периоду бавили етнографијом Западног Балкана, у особинама Срба и Хрвата не виде битне карактерне разлике – обично их сматрају „храбрима и гостопримљивима“, с тим што су Хрвати оцењени као „доброћудни“, али „осветољубиви“, па чак и „злонамерни“, док су Срби „дивљи“ и „сујеверни“.⁵⁶⁾ Морлаке, Ускоке и Црногорце ће најугледнији страни етнографи, географи, историчари и статистичари, попут Черниха (Karl Freiherr von Czoernig)⁵⁷⁾ или Фењеша (Elek Fényes)⁵⁸⁾, сврставати редовно међу Србе. Деценијама пре њих, професор дипломатије Швартнер (Martin von Schwartzner), један од најцењенијих аустријских историчара и статистичара из 18. и почетка 19. века, у „Статистици Краљевине Угарске“ (1798.) наводи

53) Johann Georg Kohl, *Die Völker Europa's: Cultur- und Charakterskizzen der europäischen Völker*, н. д., стр. 75.

54) Johann Georg Kohl, *Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro*, н. д., стр. 64

55) Исто.

56) Julian Chownitz, *Handbuch zur Kenntniß von Ungarn*, Verlag der Buchner'schen Buchhandlung, Bamberg, 1851, стр. 137-140.

57) Видети: Karl Freiherr von Czoernig, *Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie*, Band I, Wien, 1857, стр. VIII.

58) Видети: Elek Fényes, *Az Ausztriai Birodalom statistikája és földrajzi leirása*, Kiadja Heckenast Gusztáv, Pest, 1857, стр. 36.

да Ускоци који граниче са Крањском, као и Морлаци на Јадранском мору, причају „*матерњим српским или илирским језиком*“.⁵⁹⁾ Де Лука (Ignatz de Luca), такође познати аустријски статистичар и државник, професор политичких наука на лицеју у Линцу, у својој статистици (1792) је илирски језик поделио на три дијалекта: хрватски, далматински и рашански,⁶⁰⁾ те записао да у аустријском делу „Илирије“ (Хрватска, Славонија, Далмација),⁶¹⁾ највећи број житеља исповеда православну вероисповест.⁶²⁾

Черних у „Етнографији Аустријске Монархије“ из 1857. године, проналази велики број морлачких Срба у Истри, те установљава границу између „Србо-Хрвата“ и Срба на том полуострву. Такође, границу између „Војне Хрватске“ и Далмације назива језичком међом „српско-хрватског и српског језика“, док се на северу етнографска граница између „Србо-Хрвата“ и „Срба у цивилној Славонији“ подудара са границом Ђурђевачке и Банијске регименте.⁶³⁾ Фењеш у географском и статистичком опису Аустријског Царства из исте године, износи врло сличне податке као и Черних. У Србе уврштава: Рашане, Црногорце, Морлаке, Далматинце, Дубровчане, Бокеље, Славонце, Шокце и Буњевце, који укупно броје 1,584,134 житеља у царству, док је Хрвата 1,288,632.⁶⁴⁾ Према Черниху, Хрвата је, на основу истог пописа, било 1,329,814, а Срба 1,427,788, с тим што су хрватску већину (1,2 милиона) чинили „Словено-Хрвати“ („*Sloveno-Kroaten*“) и „Србо-Хрвати“ („*Serbo-Kroaten*“), тако да остали, дакле „чисти“ Хрвати, не прелазе 130,000.⁶⁵⁾ Надаље, занимљиво је да Черних у Далмацији сумира 378,676 Срба (без истарских Морлака), од чега се на самој обали и острвима налази чак 157,342 српска становника.⁶⁶⁾ Према томе, у обе наведене етнографије и статистике, у којој су представљени и резултати првог савременог пописа становништва Аустријског Царства из 1857.

59) Martin von Schwartner, *Statistik des Königreichs Ungern*, gedruckt bey Matthias Trattner, Pest, 1798, стр. 93-94.

60) Ignatz de Luca, *Oestreichische Spezialstatistik*, bey Jos. Vinz. Degen, Wien, 1792, стр. 173.

61) „Илирија“ или „Илирик“ се током отоманске окупације често у тадашњој науци делио на „аустријски“ и „турски“. (Видети: Daniel Fenning, Joseph Collye, *A New System of Geography, Or a General Description of the World*, Crowder, 1765, стр. 28)

62) Исто, стр. 174.

63) Karl Freiherr von Czoernig, *Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie*, н. д., стр. 56.

64) Elek Fényes, *Az Ausztriai Birodalom statistikája és földrajzi leírása*, Kiadja Heckenast Gusztáv, Pest, 1857, стр. 34-36.

65) Karl Freiherr von Czoernig, *Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie*, н. д., стр. 78.

66) Исто.

године, читава данашња Славонија⁶⁷⁾ и Далмација етнички су стране српском, док су Истра и хрватска војна крајина (с Вараждинским генералатом до реке Драве) сврстане у „српско-хрватско“ етничко подручје. Фридрих Шмит (Friedrich Schmitt), у своје време секретар аустријске царске Статистичке комисије, који је сарађивао и са Чернихом, такође је 1867. г. делио Хрвате на „Словено-Хрвате“, изнад реке Саве (Вараждинска, Крижевачка и Турђевачка регимента) и „Србо-Хрвате“, јужно од те линије, у југозападној Истри и Хрватској војној крајини.⁶⁸⁾ Њихови суседи су Срби, за које Шмит каже да живе од 7. века у Истри и Далмацији, док су Славонску војну границу населили од 14. до 18. века. Осим Хрвата, њима су суседи Словенци, Мађари и Румуни, а деле се у царевини на „аустријске Србе Морлаке, Далматинце, Дубровчане, Бокеље, Славонце, Шокце, Буњеvence и друге“.⁶⁹⁾ Још један аустријски статистичар, Фикер (Adolf Ficker), управник царске Административне статистике, године 1869. ће изнети следеће бројно стање у Царевини: Срба је око 1,520,000, а Хрвата 1,424,000.⁷⁰⁾

Што се пак тиче антрополошких карактеристика које Јохан Георг Кол бележи на подручју од града Ријеке до речице Зрмање, то су: „бела пут“, „небеско-плаве“ очи, светла и светлокестењаста коса и нежнија телесна грађа. Од реке Зрмање до Цетине сусрео с народом који је имао тамнију (и маслинасту) кожу, кестењасту косу, врло живе тамне очи и издужену физиономију. Јужно од Цетине код становника уочава атлетске телесне пропорције, црвенкасту или тамнију кожу, црне очи борбеног погледа и тамну густу косу.⁷¹⁾ Описане разлике немачки путописац није сматрао резултатом српско-хрватских миграција, већ нормалном поделом између народа који живе северније и јужније. Србе сматра „ратоборнијим

67) Аустријски географ Шмидл (Dr. A. Adolf Schmidl) такође је изнео још 1845. године мишљење, да у Славонији обитавају углавном Срби (Рашани, Илири и Шокци), док у Цивилној Хрватској не живе чисти Хрвати, већ Словенци, чији је и језик много сличнији Словенцима, тј. „Вендима“. Он подсећа да се средњевековна Хрватска налазила испод Саве, на простору „Банијско-Карловачке границе, Турске Хрватске и Далмације“. (Видети: Dr. A. Adolf Schmidl, *Österreichische Blätter für Literatur und Kunst (Geschichte, Geografie, Statistik und Naturkunde)*, Zweiter Jahrgang, Nr. 46, Wien, 17. April, 1845, стр. 353.)

68) Friedrich Schmitt, *Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, Dritte Auflage, Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn, Wien, 1867, стр. 88-89.

69) Исто, стр. 89.

70) Adolf Ficker: *Die Völkerstämme der Österreichisch-Ungarischen Monarchie: Ihre Gebiete, Grenzen und Inseln*, C. Ueberreuter'sche Buchdruckerei, Wien, 1869, стр. 90.

71) Johann Georg Kohl, *Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro*, н. д., стр. 65-66.

словенским племеном“⁷², док народ који живи на острвима и приобаљу, оцртава као рибаре са више италијанских језичких израза и манира. Закључио је да становници обале и јадранских острва, уз словенску основу, имају примесе италијанске, „келтско-илирске“ и „венецијанске“ крви (као што препознаје и словенску етничку потку из Далмације која се населила у Венецији), те разликује „Далмате“ (предсловенско становништво) и остале „Далматинце“. У путопису се осврће и на античку историју тих крајева, помињући учествовање Далмата са својим бродовљем у Пунским ратовима.⁷² Далмацију је поделио по дужини, од севера према југу, у три дела: у „један више хрватски северни део“, у „један више српски јужни део“ и у „једно мешано средње подручје“. У ширину, од запада према истоку, дели је пак на: 1) *Isolario* – острвски архипелаг, 2) *Littorale* - приморје, приобаље, 3) *Interiore* или *Montagna* – унутрашњост или Горје.⁷³

Од свих далматинских градова, Шибеник је, у уметничком смислу, оставио највећи позитиван утисак на путописца – пре свега због лепоте његових улица и зграда. Поменуо је и талентоване људе који су живели током векова унутар његових зидина, или су пак били пореклом Шибенчани (ту је читаоца подсетио на Марка Пола, Андрију Медулића и Мартина Рота). Породицу у којој је одсео сматрао је образованом и гостопримљивом, истакавши да је била старином из Тоскане, „с друге стране Јадрана“, што нам говори о тадашњем, још увек бројном становништву, које се сећало свог италијанског порекла, а и сам Кол је то неколико пута поменуо. Приметио је у Далмацији „оријентални утицај“, који се огледао у свакодневници, те као пример наводи да је у гостињској кући био послужен „црном кафом“.⁷⁴

У вези иселеништва, односно српско-хрватских миграција с обала Јадрана, Кол пише двадесетак година касније. Тада наводи да су највећи број морнара и бродских официра аустријске ратне флоте „приморски Срби, који себе називају Морлацима (од мора)“.⁷⁵ Многи Срби чине још тих 1870-тих део венецијанског племства, које је, додуше, итализовано, истакнуо је том приликом.

72) Исто, стр. 70-75.

73) Исто, стр. 69.

74) Исто, стр. 93.

75) Johann Georg Kohl, *Die Völker Europa's: Cultur- und Charakterskizzen der europäischen Völker*, Zweite revidirte und vermehrte Auflage, Berendsohn, Hamburg, 1872, стр. 76.

Напуштајући своје домове из јадранских лука, одједрили су широм света, те као пример путописац наводи „мале колоније Срба“ у Њу Орлинсу, на реци Мисисипи. У том контексту Хрвати су, као католички народ, још више населили Запад, а има их и у Турској, наглашава Кол, те да међу њима има и нешто мухамеданаца, као и врло мало припадника „грчке цркве“.⁷⁶⁾

Путујући јужније, Кол је дошао до Пељешца, подсетивши читаоца да је то полуострво некада припадало српској владарској лози Немањића, који су га „даровали Дубровачкој Републици“.⁷⁷⁾ У Боки, сматра путописац, наилази се на мешавину словенских и албанских (арбанашких или шиптарских) племена⁷⁸⁾, но Црногорце, наравно, сврстава у „словенско племе“, које исто као и далматински Морлаци и Дубровчани, припадају „великој српској словенској породици“ („großen serbischen Slavenfamilie“).⁷⁹⁾ Уочио је да се њихов говор и обичаји у ситницама разликују од „српских Босанаца“, Херцеговаца и осталих Срба, те истиче: „Познато је да су некада и Црногорци, као и остали наведени српски народ и земље, били део великог српског краљевства, које је у време свог врхунца обухватало стари Илирик и скоро читаву северну половину грчко-словенског полуострва. Према томе, сви заједно имају иста историјска сећања која чувају у својим народним песмама. Поседују потпуно исту, заједничку литературу, у којој опевају исте јунаке, битке и догађаје. Песме о Марку Краљевићу, Љутици Богдану, Стефану, Душану, легенде и митови о вилама и о Светом Сави. Песме о јунацима Косовског боја, итд., у брдима Црне Горе су исто тако познати као и на рубу динарског горја, на обалама Мораве, Дрине, Саве и Драве. Иако се то велико краљевство распало, потпавши прво под Мађаре, па затим под Турке (када је то краљевство и царство сасвим освојено); при чему је касније такође и Венеција присвојила један део (односно, Далмацију и Морлакију) – ипак и даље живи успомена, код свих српских патриота, на некадашњи сјај српског краљевства, чији су се кнежеви понекад називали царевима – како код оних у Аустрији, тако и код оних у Турској и у Срби-

76) Исто.

77) Johann Georg Kohl, *Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro*, н. д., стр. 157.

78) Видети: Karl Freiherr von Czoernig, *Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie*, Band I, Wien, 1857, стр. VIII.

79) Исто, стр. 205.

ји (која је недавно стекла независност), и наравно, међу њима су многи који сањаре о слободи и стварању велике, моћне Србије.⁸⁰⁾

Кол тврди да су Црногорци били они Срби који су из корена потресли турски јарам и основали независну државу Србију. Став потврђује аргументом, да на крају 18. века није било Срба, осим Црногораца, који су се могли назвати самосталним и слободним, ако се у том смислу не посматра Дубровачка Република, која је, пак, врло брзо изгубила своју самосталност. Потом наглашава да су први ослободилачки покушаји Срба у Кнежевини били готово истовремени са биткама Црногораца, који су желели да до краја „запечате“ своју слободу. У томе су и успели, истиче Кол – да утирањем стазе на трновитом путу, коначно оснују једну малу српску државу, потпуно независну од Турске. Он подсећа да је након тога дошло до крвавих битака Срба на Сави, Дунаву и Тиси са Мађарима и одвајања „српске Војводине“ из савеза са Мађарском. У тим „српским националним ратовима“ почетком 19. века, вели аутор путописа, сви Срби од Албаније до севера Баната, пружили су једни другима руке, или ако то нису могли, онда су указали „топлога срца“ узајамно поштовање. Даље истиче, да се нису борили само Срби из Кнежевине Србије, већ су се одазвали и они из Босне и Херцеговине својој браћи у Војводини (сви беху „под Баном“ и нарочито њиховим истинским народним вођама, попут Стратимировића), а против побуњеника и „србомрзаца Мађара“, за „свој националитет и за аустријског цара“. Чак и са црногорских планина, провлачећи се кроз турску провинцију, није их мало пристигло у помоћ свом племену на Сави и Дунаву, записао је Кол.⁸¹⁾

Што се тиче језика, књижевности, народних епова и песама, путописац их је, као што је напред већ речено, сматрао заједничким за Србе и Црногорце, мада је уочио и неке засебне песме о биткама које су водили. Приметио је да црногорски песнички опус обухвата, како веома старе, тако и новије песме, о древним историјским превирањима, пошто код Црногораца „није потребно да један бој или један догађај буде вековима стар и тиме заборављен“, него би га народ изнова оживео и објавио у свету поезије, те њоме „одушевљавао песнике“. Наравно, Кол није испустио да помене гусле, које су „код свих српских племена познате као најотмени-

80) Исто, стр. 206.

81) Исто, стр. 207-208.

ји музички инструмент, са којим прате своје спевове“.⁸²⁾ Истичући значај првих становника Његуша за развој и јачање црногорске културе и слободарства, успоређује их са прашвајцарским алпским племенима која су на сличан начин изградили своју државу, те обавештава читаоца да су сви они настали „од једне колоније избеглих Срба који су дошли са брда Његуш у Херцеговини“.⁸³⁾ Готово идентична виђења о Црној Гори и њеним становницима, могуће је прочитати у путопису којег су пет година раније у Загребу објавили аустријски официри Паић и Шерб (Scherb).⁸⁴⁾

На крају, као што је одлично закључио др Момчило Суботић, могло би се закључити, да оно што је преостало од српских земаља данас, изгледа као да су Срби „пресавали цео један век, па и више од века“, те је „геополитички положај Србије и југословенског српства умногоме (...) сличан положају после Берлинског конгреса“.⁸⁵⁾

ЛИТЕРАТУРА

- Berry, William, *The kingdom of Hungary and the States that have been Subject to it which are now the northern parts of Turkey in Europe*, London, 1680?, Интернет, <https://www.raremaps.com/gallery/enlarge/11990>, 20/04/2015
- Blaeu, Willem J., Danubius, *Fluvius Europae Maximus, a Fontibus ad Ostia, Cum omnibus Fluminib, ab utroque latere in illum defluentibus*, Amsterdam, 1638, Интернет, http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/9c/Danubis_1636_Janssonius-Blaeu.jpg, 20/04/2015
- Бодрожич, Ђуро, „Српски национални идентитет: извори и основи“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, Бр. 1/2012.
- Bowlec, John, *The kingdom of Hungary and the States that have been Subject to it which are now the northern parts of Turkey in Europe*, London, 1725, Интернет, <http://digitool-b.lib.ucl.ac.uk:1801>, 20/04/2015

82) Исто, стр. 217-218.

83) Исто, стр. 284.

84) Паић и Шерб помињу „латинске Србе“ Дубровника и Боке, а занимљиво је и промишљање о пореклу назива Црне Горе: „Црна Гора (названа од Млечана „Montenegro“ или „Monte Nero“, турски „Karadagh“, немачки „Schwarzberg“), некада саставни део војводства Зете, носи своје име по Ивану Црнојевићу, који се на тим височинама појављује као први поглавар избеглих Срба, те се од стране Црногораца поштује као родоначелник. Неки публицисти погрешно изводе име од тамних четинарских шума, којима су те планине биле раније покривене.“ (*Cèrnagora*, von Paić und Scherb, gedruckt bei Franz Supran, k. k. priv. Buchdrucker und Buchhändler, Agram, 1846, стр. 11. i 216.)

85) Момчило Суботић, „Србија и српске земље сто година после Великог рата“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2014, стр. 28.

- Bracher, Philip; Hertweck, Florian; Schröder, Stefan, *Materialität auf Reisen: zur kulturellen Transformation der Dinge*, LIT Verlag Berlin, Münster, 2006.
- Budak, Neven, *Izazovi i zamke historijske sinteze. Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku*, Sv. 1, Leykam International, Zagreb, 2007.
- Chownitz, Julian, *Handbuch zur Kenntniß von Ungarn*, Verlag der Buchner'schen Buchhandlung, Bamberg, 1851.
- Czoernig, Karl Freiherr von, *Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie*, Band I, Wien, 1857.
- Fenning, Daniel; Collye, Joseph, *A New System of Geography, Or a General Description of the World*, Crowder, 1765.
- Fényes, Elek, *Az Ausztriai Birodalom statistikája és földrajzi leírása*, Kiadja Heckenast Gusztáv, Pest, 1857.
- Ficker, Adolf, *Die Völkerstämme der Österreichisch-Ungarischen Monarchie: Ihre Gebiete, Gränzen und Inseln*, C. Ueberreuter'sche Buchdruckerei, Wien, 1869.
- Филиповић, Вера; Рафаиловић, Александар, *Срби у Будимској доњој вароши Табан према пописима из 18. века*, Архив Србије, Београд, 2014.
- Fine, John V. A., *When ethnicity did not matter in the Balkans: a study of identity in pre-nationalist Croatia, Dalmatia, and Slavonia in the medieval and early-modern periods*, The University of Michigan Press, 2006.
- Franz Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze: Aus Originalquellen und Quellenwerken geschöpft*, I Band, Aus der Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1875.
- Гавриловић, Славко, *Из историје Срба у Хрватској, Славонији и Угарској (XV-XIX век)*, Филип Вишњић, Београд, 1993.
- Hase, Johann Matthias, *Hvngariae ampliori significatu et veteris vel Methodicae, complexae Regna: Hvngariae Propriae, Croatiae, Dalmatiae, Bosniae, Serviae, Bvlgariae, Cvmaniae, principatvm...*, Curantibus Homannianis Heredibus, Nürnberg, 1744, Интернет, <http://brbl-zoom.library.yale.edu/viewer/1342497>, 20/04/2015
- Jansson, Jan, *Danubius Fluvius Europae Maximus A Fontibus Ad Ostia, Cum omnibus Fluminib, ab utroque latere in illum fluentibus*, Amsterdam, 1636, Интернет, <https://www.raremaps.com/gallery/enlarge/11990>, 20/04/2015
- Jelčić, Dubravko, *Politika i sudbine: eseji, varijacije i glose o hrvatskim političarima*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.
- Јевтић, Миролуб, „Религија као узрок подела српског народа“, *Култура полиса*, Култура – Полис Нови Сад, Институт за европске студије, Београд, бр. 19/2012.
- Kohl, Johann Georg, *Die Völker Europa's: Cultur- und Charakterskizzen der europäischen Völker*, Berendsohn, Hamburg, 1872.

- Kohl, Johann Georg, *Hundert Tage auf Reisen in den österreichischen Staaten*, Vierter Theil, Reise in Ungarn, Erste Abtheilung, Arnoldischen Buchhandlung, Dresden und Leipzig, 1842.
- Kohl, Johann Georg, *Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro*, Erster Theil, Arnoldische Buchhandlung, Dreseden, 1851.
- Lea, Phillip, *A New Mapp of the Kingdom of Hungary and the States that have been Subject to it, which are at Present the Northern Parts of Turkey in Europe*, London, 1686, Интернет, http://www.swaen.com/zoomV2.php?id=20706&zif_first=true, 20/04/2015
- Luca, Ignatz de, *Oestreichische Spezialstatistik*, Jos. Vinz. Degen, Wien, 1792.
- Ludovici, Carl Günther, *Fortsetzung der Allgemeinen Schatz-Kammer Der Kauffmannschafft Oder Vollständiges Lexicon Aller Handlungen und Gewerbe So wohl in Deutschland als auswärtigen Königreichen und Ländern*, Verlegts Johann Samuel Heinsius, Leipzig, 1743.
- Luttrell, Narcissus, *A Brief Historical Relation of State Affairs from September 1678 to April 1714*, Vol. 4, Oxford: At The University Press, 1857.
- Magda, Paul, *Neueste statistisch-geographische Beschreibung des Königreichs Ungarn, Croatien, Slavonien und der ungarischen Militär-Grenze*, Weygand'sche Buchhandlung, Leipzig, 1832.
- Paić und Scherb, *Cèrnagora*, Gedruckt bei Franz Suppan, k. k. priv. Buchdrucker und Buchhändler, Agram, 1846.
- Petrić, Hrvoje, „O Kranjcima i ‘Slovincima’ ili Slavoncima (Slovincima) u Križevačkoj županiji te Varaždinskom generalatu od kraja 16. do početka 18. stoljeća“, *Cris*, Povijesno društvo Križevci, Vol.XI, бр. 1/ 2010.
- Pickl, Othmar, *Slavonija godine 1688. (Prema dnevniku grofa Sigmunda Joachima od Trauttmansdorffa)*, *Radovi*, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Vol.11, No.1, Rujan 1978.
- Robert, Cyprien, *Les Slaves de Turquie: Serbes, Monténégrins, Bosniaques, Albanais et Bulgares*, Том I, L. Passard/Jules Labitte, Paris, 1844.
- Schmidl, A. Adolf, *Österreichische Blätter für Literatur und Kunst (Geschichte, Geografie, Statistik und Naturkunde)*, Zweiter Jahrgang, Nr. 46, Wien, 17. April, 1845.)
- Schmitt, Friedrich, *Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, Dritte Auflage, Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn, Wien, 1867
- Schwartner, Martin von, *Statistik des Königreichs Ungern*, gedruckt bey Matthias Trattner, Pest, 1798.
- Степић, Миломир, „Век расрбљивања Балкана – геополитички узроци и последице“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2014.
- Суботић, Момчило, „Србија и српске земље сто година после Великог рата“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2014.

- Жутић, Никола С., „’Срби сви и свуда’ – ’хрватске земље без Хрватга’“, *Историја 20. века*, Институт за савремену историју, Београд, бр. 2, вол. 23/2005.

Dario Krsic

*ON SERBS IN THE HABSBURG MONARCHY
IN WRITINGS OF JOHANN GEORG KOHL*

Resume

The paper examines the national identity, ethnic spread, anthropological, character and cultural characteristics of the Serbs, listed in itineraries of the German geographer and historian, Johann Georg Kohl. Unlike a paper presented in the previous issue of this magazine, attention was paid to Kohl's journeys to Budapest, Srem, Istria, Dalmatia and Montenegro. From the analysis of three of his itineraries („Die Völker Europe's Culture und Charakter-skizzen der Europäischen Völker”, „Hundert Tage auf Reisen in den österreichischen Staaten”, „Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro”), and comparing his observations with data of the eminent historians, geographers, ethnographers and statisticians of the observed period, it is possible to observe the formation of modern Serbian (and Croatian) nation to the 1870s. Based on these data it is concluded that in areas that had been in the past largely populated by Serbian people of different faiths, Croatian ethnonym expanded in the second half of the 19th century, expanding the space that greatly exceeds the extent of the previous Serbian migration to the western parts of the Balkans, after the invasion of the Ottomans. That is, if leading medievalist historians think that the ethnic entity that was carrying Croatian name, inhabited areas south of the Gvozd mountain and the Sava river and on the east as far as the rivers Vrbas and Cetina, while their eastern neighbors were Serbs, and if the subsequent sources again encounter Bosnian Rashans and Serbs as immigrants in Slavonia, Dalmatia and Croatia, then the sudden and massive emergence of members of the Croatian nation in the second half of the 19th century on the southeastern coast of the Adriatic Sea, Bosnia and Herzegovina, Slavonia and Vojvodina, implies intensive political and religious action of certain centers of power in these areas. No source has been found so far which could confirm with certainty the existence of large groups of Croats in Slavonia and Srem

in the second half of the 19th century, neither Kohl mentioned them. This applies in particular to areas of the Ilova River to the east of Slavonia in the time before the expansion of the Ottoman Empire, and during the existence of Slavonian military frontier. Indigenous people of the region, before migrations of Orthodox and Catholic Serbs, considered themselves as „Slovenes” and felt the affiliation to the Slavonian Kingdom, not Croatian-Slavonian kingdom, which lasted until the end of the 16th century. Furthermore, Kohl enlisted Croats in Austria in the „Serbian tribe” with certain peculiarities, while he considered Šokci, Bunjevci, citizens of Dubrovnik, Bokelji, many Dalmatians, Bosnians and Montenegrins, as „genuine Serbs”. According to his observations, the Serbs inhabited area of the middle reach of the Danube to the Adriatic Sea and Istria, and therefore considered them as native population of the „old Illyrian land.” His works represent a true little treasury of interesting cultural and anthropological data on our nation from the time of birth of modern nations in the former Yugoslavia. Thus we learn that the Serbs of mid-19th century were excellent merchants and soldiers; that they were big lovers of music, lively, brave, poetic and freedom-loving people; that they enjoyed visiting the spas, but they were ostentatious, too; they liked to drink; that they were dandies; that they were prone to robbery; that their houses were neat, but their yards neglected; that their wives were shyer than other women; that they were religious, but superstitious; that neither Hungarians and Germans nor Italians did not like them because of their Orthodox faith; that they were excellent sailors, but also that they abandoned their country forever by way of ships; finally, that they were considered nobler, more beautiful, taller and bolder than Croats. Also, it is very important to mention that Kohl in his itineraries did not allude to any hegemonic aspirations of the Serbs towards the surrounding nations. He was a contemporary of the existence of Catholic Serbs - Šokci and Bunjevci, and testified to the process of converting the Orthodox Serbs in Pest to Catholicism. This complex turmoil which had geopolitical, economic and religious background, had lasted long enough to remain recorded in a variety of different sources, including the esteemed German travel writer. Nations that were once part of Serbian people, and did not belong to the Orthodox Church, were missing institutions to assist them in preserving historical memory after the Ottoman incursion. Therefore, it was easier for the non-Orthodox ethnic groups of Serbs to lose their Serbian identity through the course of time, and

they started defining themselves through their geographic or religious identity, while some „collective memories” of their origin were preserved in the name of the language („Racki”, „Sarbski”), as in Šokci and Bunjevci. The Orthodox Church failed to develop those kinds of universalist pretensions that Catholic Church had in the West, or show sufficient insight and energy to incorporate the Catholic and Muslim Serbs, who were mostly still nationally undefined, into Serbian political nation, which would prevent or at least mitigate the consequences of large-scale fratricidal wars that followed. Vienna, Rome and Zagreb had shown greater engagement, rationality, and organization on this issue, and certainly one factor which American international relations theorists call „soft power”, which would cause irreparable harm to Serbian national interests in the following years, and tighten Serbo-Croatian intolerance. For researchers who are engaged in the processes of formation of nations, it is still an interesting fact that the fusion of Šokci, Bunjevci, and Slovenian Catholics around Shkoder, with the rest of Croatian national corpus, in some places is still not completely finalized. Apart from the few Catholic Serbs in Vojvodina, there is the example of city of Shkoder area, where due to national-communist regime of Enver Hoxha, it is still possible to encounter the remnants of Catholic Serbs from the past.

Key words: Serbs, Rascians, Croats, Catholic Serbs, Serbo-Croats, Šokci, Bunjevci, Morlachs, citizens of Dubrovnik, Montenegrins, Illyrians.

Оташ С. Бошковић

ОДНОС НОВЕ ВЛАСТИ ПРЕМА СРПСКОЈ ПРАВОСЛАВНОЈ ЦРКВИ 1944-1958.

Сажетак

Тема овог рада обрађује период у коме је главни политички субјекат била Комунистичка партија Југославије (КПЈ) која је репрезентовала нову власт. Тада су се десиле корените промене у друштву, почевши од економских на пољу својинске трансформације до промена у политичкој сфери. Централно поље овог истраживачког рада тиче се нормативног уређивања односа државе и религије и разлика између нормативног и стварног као и коришћење религије од стране КПЈ-е ради учвршћивања своје (партијске) власти. Свој однос према религији КПЈ-е је формирала на основу марксистичког учења и виђења религије као средства манипулације и угњетавања потлачене класе и на основу тог учења изградила је своју идеологију. Идеологија комунистичке партије је атеизам. Атеизам је за комунисте религија и у њиховом поимању света нема места за друге религије.

Кључне речи: религија, политика, КПЈ, СПЦ, идеологија, закони.

ИДЕОЛОГИЈА И РЕЛИГИЈА

Да би се боље схватио однос КПЈ-е према религији и Цркви у овом периоду потребно је поћи од ставова оснивача марксизма према религији. Маркс и Енгелс нису написали ниједну целовиту књигу о религији, нису написали неку посебну критику религије нити са становишта историјског материјализма осветљавање религијске проблематике у свету нити су посматрали религију са

вредносног становишта. Али су у својим делима оставили неколико теза на основу којих се може утврдити какво су схватање имали према религији. Они су схватили историју људског друштва као историју класне борбе а саму религију производом класног друштва. Религија је у историји људског рода од праисторије до данас, у сфери инфраструктуре и однос је базичних структура, то су економски односи међу људима у људској заједници. Ово најбоље илуструје следећи цитат из Марксовог дела, *Прилог критици политичке економије*: „У друштвеној производњи свога живота људи ступају у одређене, нужне односе, независно од своје воље, односе производње који одговарају одређеном ступњу развитка њихових материјалних производних снага. Целокупност тих односа производње сачињава економску структуру друштва, реалну основу на којој се диже правна и политичка надградња и којој одговарају одређени облици друштвене свести. Начин производње материјалног живота условљава процес социјалног, политичког и духовног живота уопште. Не одређује свест људи њихово биће већ обрнуто њихово друштвено биће одређује њихову свест.“¹⁾ Одавде се може закључити да је религија надградња друштва у коме постоји експлоатација. Како да се човек ослободи религије одговор је дао Енгелс. Он за религију каже да је она „само фантастичан одраз у људским главама оних вањских сила које владају њиховим свакодневним животима, одраз у коме земаљске силе добијају облик надземаљских сила... голо сазнање није довољно да би се друштвене силе потчиниле владавини друштвом. За то је потребно пре свега друштвено дјело. И кад то дјело буде извршено, када друштво путем присвајања цјелокупних средстава за производњу и путем планског руковођења тим средствима за производњу буде ослободио себе и све своје чланове из ропства... онда тек ишчезава и последња вањска сила која се сада још одржава у религији а с њом ишчезава и само религиозно одржавање, из простог разлога јер онда нема више шта да се одржава.“²⁾ Ова два навода из дела класика марксизма могли бисмо означити као једну тезу у вези религије.

Најпознатији и најцитиранији став о религији класика марксизма јесте да је религија „опијум народа“. У *Прилогу критици Хегелове филозофије права* К. Маркс каже да је претпоставка сва-

1) К. Маркс, Ф. Енгелс, *Изабрана дела, Прилог критици политичке економије*, I, Култура, Београд, 1950, стр. 337.

2) Ф. Енгелс, *Анти-Диринг*, Напријед, Загреб, 1963, стр. 333-335.

ке критике критика религије, и даље „религијска биједа је једним дијелом израз збиљске биједе, а једним дијелом протест против збиљске биједе. Религија је уздах потлачених створења, душа свијета без срца као и што је и дух бездушних идеја. Она је опијум народа. Превладавање религије као илузорне среће народа захтјев је његове збиљске среће. Захтјев да напусти илузију о своме стању јесте захтјев да напусти стање у коме су илузије непотребне. Дакле, критика је религије у клици критика долине суза чији је ореол религија.“³⁾ Обично се ово тумачи да је религија потребна, као седатив, у свакодневном животу људи да би лакше провели живот на земљи или како то Маркс каже библијским језиком, долином суза. Право тумачење овог става је да је религија важно средство у рукама експлоататора којим он држи експлоатисане у покорности и зависности као што је болесном организму потребан седатив да би му продужавао живот. Зато треба критиковати и разобличавати „долину суза“, тј. економску и социјалну средину. Борити се против религије не треба административним средствима јер насилне мере као што су прогони могу да помогну ширењу веровања још више. Држава треба да се ослободи религије тако што не треба да „признаје никакву религију, него напротив да држава признаје саму себе као државу.“⁴⁾ Укратко, да би се човек ослободио од религије потребно је извршити друштвени преображај.

Друштвени преображај је први урадио Лењин. Највећа заслуга Лењина је што је извео пролетерску револуцију и створио на темељима марксизма прву социјалистичку државу. Какав је положај религије и Цркве као организације засноване на религијским уверењима у земљи совјета може се закључити из Лењинових радова и положаја који је Црква имала у држави. Лењин је сматрао религију главним духовним оружјем буржоазије и тај став је заступао у многим чланцима. У тексту под називом „Став пролетерске партије о питању религије“, који је написао 1909. г. лидер руске револуције пише да је борба против религије „азбука целог материјализма“.⁵⁾ Буржоаска класа представља тежње „културног капитала да организује заглупљивање народа религиозном опијеношћу средствима

3) К. Маркс, *Прилог критици Хегелове филозофије права, Рани радови*, Напријед, Загреб, 1967, стр. 90-91.

4) К. Маркс, Ф. Енгелс, *Рани радови, прилог Јеврејском питању*, Напријед, Загреб, 1967, стр. 58-62

5) Радмила Радић, *Држава и верске заједнице 1945-1970*, Институт за новију историју, Београд, 2002, стр. 110.

црквеног обмањивања која су тананија од оних којима се у давна времена служио просечни руски „попа“. У чланку „Класе и партије кроз њихов став према религији и цркви“ из 1909. г. Лењин упућује најжешћу критику у свом бољшевичком маниру Цркви и свештеницима (посланицима Думе), за које каже да „то нису чиновници у мантијама него феудалци у мантијама. Заштитити феудалне привилегије цркве је отворена одбрана средњовековља - ето суштине политике трећедумског свештенства“. Да би се променило овакво стање Лењин нуди свој рецепт решавања проблема па пише: „Стоти и хиљадити пут већ видимо како се потврђује истина да само следећи пролетеријат руске сељачке масе могу збацити јарам феудалаца-земљорадника, феудалаца у мантијама, феудалаца - самодржаца који их притискује и упропашћава,“⁶⁾ Лењин је свој однос према религији најјасније изразио у писму упућеном Максиму Горком. Ту он каже да „обичан свет много лакше открива милион грехова, пакости, насиља и *физичких* зараза, зато су оне мање опасне него *префињена* духовна, одевена у најраскошније „идејно“ рухо боге“.⁷⁾ На другом другом месту Лењин наводи да „идеја бога помаже да се народ држи у ропству“ и и оправдавање бога је уствари оправдавање постојећег режима.⁸⁾

По успостављању совјетске власти Комунистичка партија је на религију гледала као на непријатеља, и сходно томе се и непријатељски односила према њој а Марксова максима да је „религија опијум народа“ преиначена је у „религиозни отров за народ“ (Јарославски)⁹⁾ из чега следи закључак да пошто је то отров, а отров значи уништавајуће средство за организам, да би се организам спасио (тј. совјетско друштво), онда је потребно отров отклонити (а то је религија), њу треба укинути, забранити да се користи, конзумира у земљи совјета. То је и званично објављено 16. априла 1938 год. када је Президијум врховног совјета СССР донео одлуку о ликвидацији религиозне комисије о питањима култова јер је Руска православна црква физички уништена и да више нема потребе за комисијом и специјалним државним апаратом ради надзора над Црквом.

6) В. И. Лењин, *Дела*, Т-13, Институт за међународни раднички покрет, Београд, 1976, стр. 385-391.

7) В. И. Лењин, *Дела*, Том XXXVIII, Институт за међународни раднички покрет, Београд, 1976, стр. 156.

8) Исто, стр. 159-160, (реч Бог Лењин је писао малим словима).

9) Исто, стр. 116.

КОМУНИСТИЧКА ПАРТИЈА ЈУГОСЛАВИЈЕ (КПЈ) И РЕЛИГИЈА

Начин на који ће бити регулисан однос између државе и цркве може се наћи још у програму КПЈ из 1919 год. Овај проблем је стављен у област културне политике где се предвиђало одвајање цркве од државе и укидање свих јавних функција цркве. То је исто предвиђено и у Вуковарском Програму КПЈ из 1920 год. где је још предвиђено укидање црквених поседа аграрном реформом. Главни партијски лист између два светска рата, *Пролетер* објавио је неколико чланака у којима износи ставове партије у вези ове проблематике. Сами наслови чланака довољно говоре о тим ставовима. Тако у чланку *Црна интернационала* (мај 1930 год.) аутор тврди да је „црква увек била оруђе у рукама реакције“ и да представник бога на земљи (мисли се на папу), у име капитализма мобилише целокупну Црну Интернационалу (мисли се на свештенство) у крсташки рат против прве земље социјализма ради спасавања капитализма. Други један чланак сам за себе говори. Довољан је само наслов, *Попови лопови* (август 1934 год.). У чланку *Комунисти и католици* (мај 1937 год.) Јосип Броз позива на јединствену борбу „свих демократских и мирољубивих покрета за мир, слободу и напредак“ и да се остави за сада „спор о рају на небу“ и да се крене у заједничку борбу „са онима који вјерују у рај против пакла на земљи, пакла чији пламен обухваћа католике и некатолике.“¹⁰⁾

У међуратном периоду КПЈ као секција Комунистичке Интернационале више се бавила стратегијским питањима освајања власти. Тако у првој етапи револуције стратешки задатак КПЈ је „свргавање великосрпске фашистичке диктатуре с монархијом на челу, уништавање националног угњетавања, ликвидација полуфеодалних остатака револуционарним путем и успостава револуционарно-демократске диктатуре пролетаријата и сељаштва као прелазне етапе к диктатури пролетаријата. То је главни циљ, покретачка снага револуције је радничка класа, а главне резерве су сељаштво и угњетени народ“.¹¹⁾ Одавде се види ко представља главну опасност за КПЈ и њене револуционарне циљеве. То је „великосрпска буржоазија“ на чијем је челу Краљ, а пошто СПЦ подржава у

10) За овај део видети Радмила Радић, *Држава и верске заједнице 1945-1970*, Институт за новију историју, Београд, 2002, стр. 125.

11) Иван Очак, *Горкић*, Глобус, Загреб, 1988, стр. 207.

својим молитвама монархију, и пошто је „великосрпска буржоазија већином православна“ то је и она непријатељ комунизма и њихове револуционарне борбе што ће осетити на својој кожи када буде успостављена комунистичка власт. Као пример како политичка партија може да користи утицај религије, односно цркве каја дату религију проповеда јесте случај поводом конкордата (1937) када је СПЦ организовала масовне демонстрације против државе због давања привилегија Католичкој цркви у Краљевини Југославији. КПЈ се ставила на страну демонстраната и СПЦ тобоже у одбрану интереса СПЦ а уствари, само да би остварила већи и бољи утицај у народу. Чак је један комуниста узвикивао паролу „Живело православно свештенство!“ Међутим у чланку *Жиг срамоте* (Пролетер, јула 1937 год.) наглашавају да се питање верских заједница у циљу осигурања слободе вероисповести и верског мира може обезбедити само „при потпуном одељивању цркве од државе“.¹²⁾

ОДНОС НОВЕ ВЛАСТИ ПРЕМА СПЦ У ПЕРИОДУ 1944-1958

Под синтагмом „нова власт“ овде се подразумева КПЈ која је по доласку на власт 1944 год. преузела сву власт у држави. Начин преузимања и доласка на власт КПЈ није тема овог рада али је потребно укратко навести како је била организована КПЈ и каквим се методима политичке акције служила. Пројект о организационим питањима КПЈ је усвојен јула 1945 год. КПЈ није реорганизована, већ прилагођена новој ситуацији у којој је требало руководити целокупним друштвом у „ослобођеној“ држави. „Апарат ЦК КПЈ се састојао од Организационо-инструкторског одељења, Одељења за агитацију и пропаганду, одељења за кадрове и девет комисија саветодавног карактера (интерних тела ЦК КПЈ); војне, спољнополитичке, синдикалне, за изградњу народне власти, социјалну политику, економску политику, школе, за жене и контролне комисије“.¹³⁾ Ова одељења су формирана даље при републичким, покрајинским, обласним, окружним и месним седиштима. Чланови одељења су били искључиво чланови партије и не могу бити запослени у другим установама. КПЈ је имала владајућу улогу у друштву али као

12) Радмила Радић, *Држава и верске заједнице 1945-1970*, Институт за новију историју, Београд, 2002, стр. 126.

13) Петрановић Бранко, *Историја Југославије, књ. 3, Социјалистичка Југославија 1945-1988*, Нолит, Београд, стр. 886.

посебна организација то нигде није исказивала. Ни у Уставу ФНРЈ (1946) није поменута иако је имала огромну моћ у својим рукама концентрисану у свим деловима друштва. Она је имала сву моћ, политиколошки речено „прикривене“ руководеће улоге. Методи политичке акције разрађивани су на седницима Политбироа КПЈ, седницама оделења и комисија за одређена питања што је даље слато на најнижи ниво у месна седишта. Поставља се питање: „Где је овде држава?“. Држава је склоњена, она је само инструмент када треба да се спроведе нека партијска одлука и партијским циљевима и програмима је подређена. Ово је најсликовитије изложио у свом говору на првом заседању (ванредном) скупштине ФНРЈ Владимир Назор рекавши: „Ето, на примјер, Претсједник Владе (мисли на Јосипа Броза). Шта треба да нам декларира, шта треба да нам обећава. Знамо га, он сам, сама његова личност је један програм. (Буран аплауз). Доста је да је присутан, доста је да се само покаже и већ знамо шта ће нам он дати... А њега је провидност обдарила и многим другим даровима, он има интересовање и знање о животу уопште, а нарочито на социјалном пољу као стари борац. *Ја нећу да говорим само о њему, јер о њему и не треба много говорити, јер је већ он сам програм*“.¹⁴⁾ У том програму свима онима који су на путу да спрече остваривање тог програма (изградња новог атеистичког бескласног друштва) треба онемогућити да имају било какав утицај. СПЦ као институција и Светосавље као вера коју проповеда су једна од препрека остваривања програма КПЈ. Да би се смањио утицај СПЦ „нова власт“ је донела низ прописа којима се тај утицај ограничава. Њих можемо поделити у две групе. То су прописи којима се сузбија економска моћ СПЦ и прописи којима се ограничава утицај СПЦ на политичка дешавања, породицу, васпитање, културу итд.

ПРОПИСИ КОЈИ РЕГУЛИШУ ЕКОНОМСКУ ПРОБЛЕМАТИКУ ОДНОСА ДРЖАВА-СПЦ

Промена власничких односа била је једна од првих мера „нове власти“ у Југославији после завршетка рата. У складу са својим програмом чији је циљ укидање класаних односа у друштву а познат је по крилатици „експропријација експропријатора“ ове мере

14) I ванредно заседање Народне скупштине ФНРЈ, Стенографске белешке, НС ФНРЈ, Београд 1948, стр. 28.

представљају начин промене економског поретка којима су се хтели превладати како је навођено „израбљивачки“ и „класни“ односи у до тада владајућем капиталистичком друштвено-економском систему. Са идеолошког аспекта то је била једна од главних поставки преузетих из теорије марксизма-лењинизма а све у циљу деловања на најшире слојеве народа у прихватању нове власти. У предлогу Закона о повраћају имовине и обештећењу наведена су 41 правна прописа којима је регулисана ова област. Закони су „ново оружје“ нове власти како их је назвао Милован Ђилас један од најзначајнијих чланова КПЈ и тим оружјем треба „да потучемо непријатеља, да онемогућимо непријатељу маневрисање између параграфа и истјерамо га на видјело, на отворено поље, пред лице читавог народа... Сада треба да их дотучемо и морамо их дотући баш држећи се тих закона, развијајући на основу њих највишу активност маса“.¹⁵⁾ Један од најважнијих закона који је донет и којим је економски ослабљен утицај СПЦ јесте Закон о аграрној реформи и колонизацији је изгласан 23. августа 1945 год. Аграрна реформа је „мера аграрне политике којом се мењају поседовни односи, право власништва на земљу и поседовна структура. Она има економску и политичку садржину. Отуда аграрну реформу увек спроводи нова друштвена класа када преузме власт“.¹⁶⁾ У жељи да се проведе парола „земља сељацима“ те да се кроз њу промене власнички односи у складу са својом идеологијом, „нова власт“ је припремила јавно мњење користећи се својом агитационо-пропагандном машинеријом с циљем мобилизације сељаштва у њиховом исказивању радикалног обрачуна с велепоседницима и црквеним власништвом над земљом. У расправи која је вођена поводом Закона о аграрној реформи и проблема црквеног земљишта министар пољопривреде ФНРЈ Васа Чубриловић је писао: „У Југославији неће бити јединства њених народа све дотле, док се утицај вере не ограничи и не упути само на уске верске циљеве и задатке. То ће се моћи постићи једино слабљењем привредне, културне и политичке моћи црквених јерарха... и то је један од главних разлога зашто је потребно извршити аграрну реформу и на црквеним земљама.“¹⁷⁾ Поводом расправе о Закону о заштити споменика поменути министар пољопривреде је рекао да „црквене власти никада нису обрађивале

15) Милован Ђилас, *Чланци 1941-1946*, Култура, 1947, Београд, стр. 236.

16) *Економска енциклопедија, II*, Савремена администрација, 1986. Београд, стр. 153-154.

17) Радмила Радић, *Држава и верске заједнице 1945-1970*, Институт за новију историју, Београд, 2002, стр. 179.

земљу коју су поседовале и да је њима земља била средство за издржавање путем закупа¹⁸⁾. Закон¹⁹⁾ се заснивао на два темељна начела:

1. земља припада онима који је обрађују; (чл. 1)
2. додељено земљиште прелази у приватну својину домаћинства коме је додељено и одмах ће се уписати у земљишне књиге. (чл. 2).²⁰⁾

Члановима 3,8 и 15²¹⁾ је регулисано шта ће се одузимати црквама. Да би се утврдио земљишни фонд у члану 3 се наводи шта ће се све одузети. Под в) поменутог члана пише да ће у руке државе прећи „земљишни поседи цркава, манастира, верских установа и свих врста задужбина, световних и верских“. У члану 8 је наведено тачно шта ће се све одузети. Одузеће се :

1. Од постојећих поседа појединих богомоља, манастира и верских установа одузет ће се само вишак преко 10 хектар њихове укупне површине њива, башта, винограда, воћњака, утрина, и шума.

2. Верским установама (црквама, манастирима, црквеним властима) већег значаја или више историјске вредности оставиће се од садашњег њиховог поседа до 30 хектара обрадиве земље и до 30 хектара шуме.

Спровођење аграрне реформе по овом закону поверено је Аграрном савету који је формиран за ову потребу. Аграрни савет је деловао до 4.2.1946, када је формирана Комисија за аграрну реформу и колонизацију. Поступак поделе је ишао преко органа народне власти коју су представљали народни одбори. Мерило по којем су се бирали чланови НО јесте „да су одани НОБ-у и тековинама револуције“. Одузимању су претходиле аграрне расправе које су организовале Окружне комисије. Нарочито се водило рачуна да расправе о црквеним имањима буду посећене о чему је штампа посебно извештавала. На тим расправама свештеници су били изложени хајкама (вређањима, псовкама и другим инцидентима) тако да су свештеници избегавали присуствовање на тим расправама па су своје примедбе и предлоге слали писмено Окружним комиси-

18) Исто, стр. 179

19) *Закон о аграрној реформи и колонизацији*, „Службени лист ДФРЈ“, бр. 40/1945.

20) Исто.

21) Исто.

јама. У чланку из 1946 год. *Борба* под насловом „Лице народа на аграрним расправама“ пише како се „Никаквим смицалицама не могу обманути радни сељаци, ни демагогијом, ни покушајем рас-пиривања шовинистичких и верских нетрпељивости... и сваки пут када се одузимао вишак земље преко минимума од разних цркава, узвикивали „Живео аграрни суд! Живела народна власт! Живела КП!“²². Аграрни интересенти обично су били сложни у томе да црквама и манастирима не треба оставити нимало земље, или је оставити што мање.²² СПЦ је овом реформом одузето 70.000 хектара земље²³ што је веома ослабило њен материјални положај.

Други закон који је погодио СПЦ јесте Закон о национализацији приватних привредних предузећа усвојен 5. децембра 1946 год. Национализација је „акт којим држава ликвидира приватну својину над средствима за производњу и над другом имовином и сама постаје њен сопственик.“²⁴ Законом је наглашено да неће бити компензације за одузету имовину. За СПЦ је посебно погодило одузимање штампарија што је отежало штампање верских књига и часописа и ставило СПЦ на милост и немилост власти. Колико је овај закон био значајан да се закључити из говора Б. Кидрича у Народној скупштини у коме он наводи да „овим законом наше радне масе постају још пуније господари своје судбине. Оне то постају у два смисла. Постају то у социјалном смислу, јер наша држава, тј. држава новог типа ,народна држава, постаје власник оних основних основних средстава производње која су служила нечувеној експлоатацији нашег радног народа. Оне то постају и у националном смислу, пошто средства производње прелазе у руке националне државе, заједнице равноправних и слободних југославенских народа, док су некада великим делом била у рукама страног капитала и служила за извлачење огромних профита из заостале старе Југославије, за одржавање полуколонијалног карактера старе Југославије.“²⁵ Карактеристично је за овај Закон да они чија предузећа треба национализовати нису ништа сазнали о тим припремама. То говори каквим се све методама користила „нова

22) Радмила Радић, *Држава и верске заједнице 1945-1970*, Институт за новију историју, Београд, 2002, стр. 182.

23) Левтић Мирољуб, *Религија и политика, Увод у политикологију религије*, Институт за политичке студије, ФПН, Београд, 2002, стр. 457.

24) *Економска енциклопедија I*, Савремена администрација, 1986. Београд, стр. 558.

25) II Редовно заседање Народне скупштине ФНРЈ, стенографске белешке НС ФНРЈ, Београд 1947, стр. 439.

власт“. Драгољуб Јовановић је на поменутој седници упутио примедбе Влади што је „ово тако важно питање изнела пред Народну скупштину и пред јавност напречац, што о томе није обавештена ни јавност, ни Народна скупштина, ни сам законодавни одбор“ на шта му је Е. Кардељ одговорио да је то тако урађено „да се не би из предузећа износила народна имовина, и да разни шпекуланти код куће и у иностранству не праве свакојаке маневре и акције“. ²⁶⁾

У овом периоду нова власт је доносила разне законе и уредбе које су омогућавале локалним телима власти, држави и разним друштвеним и политичким организацијама усељавање у поједине црквене зграде мимо воље или без договора са црквеним властима. Те зграде, најчешће станови додељивани су и појединцима за становање. Усељавање у те зграде и станове нецрквених установа и особа, оне нису постојале и власници тих зграда и станова, али ни СПЦ није имала никакве надлежности над тим зградама и становима, већ се питање власништва дефинитивно регулисало Законом о национализацији најамних зграда и грађевинског земљишта („Службени лист ФНРЈ“, бр. 52/1958) те је тим законом већина већ узурпираних зграда и станова подруштвљена. Но неки објекти који су били од посебног значаја за државне власти били су одузети на темељу Основног закона о експропријацији („Службени лист ФНРЈ“, 28/1947). Због недостатка стамбеног простора месни народни одбори су могли по општем закону о народним одборима, додељивати станове појединцима у зградама које нису биле друштвено власништво, те по њиховој процени нису довољно искориштени. На тај начин је у великим парохијским домовима додељиван стан појединим особама, најчешће полицајцима, учитељима и сл. Тако је црквена зграда у Прњавору у епархији Бањалучкој претворена у народну основну школу а двориште претворено у игралиште, у Котор Вароши у истој парохији парохијски дом је претворен у биоскоп. Слично је и у Босанском Новом где је у једној од црквених зграда смештена гимназија и основна школа а у другој војска. У црквеној згради у Бања Луци Окружни народни одбор Бања Луке одржава курсеве милиције. У истој згради на спрату је стан са три собе, за комесара, поручника Теофика Кобалшића. ²⁷⁾ Патријаршијски двор у Сремским Карловцима је био

26) Исто, 104.

27) Драган Шућур, Бањалучка епархија и нова власт 1945-1947, *Токови историје* 1-2/2008, Београд, стр. 220-221.

заузет од стране војске и служио је као болница. И остале зграде у Карловцима биле су заузете од месних одбора: богословски семинар, фондови и сл.²⁸⁾ Оваквих примера је веома пуно у свим епископијама СПЦ.

Законом о заштити споменика културе и природних реткости (1946) многи црквени објекти су стављени под заштиту државе. На територији НР Србије стављено је 146 православних објеката под заштиту међу којима Манасија, Сопоћани, Грачаница, Милешева, Никоље, Благовештање, у НР Црној Гори Морача и Пива. Како је нова власт водила рачуна о њима говоре извештаји из тог времена. У дворишту Милешеве је напасана стока, исто и у манастиру Раваници, манастир Жича прокишњава.²⁹⁾ Пошто је СПЦ била у тешком финансијском стању црквени органи су кренули у прикупљање добровољних прилога за опште потребе цркве али је МУП Србије поводом тога издало распис 27.4.1946 год. да се све акције за сакупљање прилога по становима, улицама, јавним местима забрањују и да је то дозвољено само у цркви.³⁰⁾ Исто тако приходи свештеника од чинодејстава су опорезивани као приходи од приватне делатности при чему су свештеницима који су били наклоњени властима смањивали порезе. Одређивање пореских стопа вршено је по слободној процени народних одбора која је била далеко од стварне ситуације.³¹⁾

ПРОПИСИ КОЈИ РЕГУЛИШУ ОДНОСЕ ДРЖАВА-СПЦ У ОБЛАСТИ ДРУШТВЕНИХ ДЕЛАТНОСТИ

Као што је економски смањила и ослабила утицај СПЦ нова власт је и у областима друштвених делатности низом законских прописа ограничила утицај СПЦ на дата друштвена збивања. Пре доношења Устава (1946), нова „народна власт је донела неколико законских аката који су се односили на религијска питања. 24. маја 1945 год. донет је Закон о забрани изазивања националне, расне и верске мржње и раздора. Закон има 7 чланова. Овим законом под маском верске, расне и националне мржње штити се уствари НОБ што је наведено у члану 1 и 4. По члану 1. овог закона свако огра-

28) Радмила Радић, *Држава и верске заједнице 1945-1970*, Институт за новију историју, Београд, 2002, стр. 167.

29) Исто, 262.

30) Исто, 206.

31) Исто, стр. 206.

ничење грађанских права и свака повластица и привилегија грађанима ДФЈ у зависности од њихове националне, расне и верске припадности, кажњиво је као кривична радња којом се иде на то да се наруши начело равноправности народа ДФЈ као основна тековина НОБ-а.³²⁾ Чланом 2. овог закона „казниће се свака агитација и пропаганда којом се иде на то да се изазове или распали национална или расна мржња или раздор, а исто тако и писање, издавање, штампање и растурање списа такве садржине. Члан 4. се поново позива на тековине НОБ-а. У њему је за дела из чланова 1. и 2. „у случају да имају карактер масовног нереда или да изазову теже последице или ... имају за циљ поткопавање и слабљење основних националних тековина НОБ-а, кажњавају се строгим затвором од 2 до 15 година с делимичном или потпуном конфискацијом имовине и губитком грађанске части.“³³⁾ Чланом 5 је прописано да се „научна критика религије уопште и критика неисправног рада верских представника и црквених службеника не може сматрати изазивањем верске мржње. Сматраће се отежавајућом околности ако изазивање и распиривање верске мржње врше црквени представници“³⁴⁾ Овим законом је дата могућност властима да одређују шта је исправан рад верских службеника. Пошто је СПЦ у својим проповедима и молитвама спомињала краља Петра II, представници нове власти грубо тумачећи овај закон обрушили се на свештенике СПЦ да избаци из својих проповеди краља. Тако је митрополит Јосифа који је мењао патријарха Гаврила (који је био у изгнанству) изложен строгом критиком јер је „прихватио непријатељски став“ према новој власти. Поједини представници нове власти ишли су у критици митрополита од јавне осуде до предлога да га треба извести пред „народни суд“.³⁵⁾ Тековине НОБ-а које су овим законом озакоњене као нешто „свето“ нигде нису прецизно одређене, ни у другим законским актима. Све, иако је имало најдобронамернију критику о негативним последицама у друштву могло је да се овом „светом“ кованицом протумачи као непријатељско, подривачко, шпијунско деловање. Дана 15.1.1945 год. Повереништво унутрашњих послова НКОЈ-а је расписом забранило промену имена и

32) *Закон о забрани изазивања националне, расне и верске мржње и раздора*, „Службени лист ДФЈ“, бр. 36/1945 од 29.05.1945.

33) Исто.

34) Исто.

35) Радмила Радић, *Држава и верске заједнице 1945-1970*, Институт за новију историју, Београд, 2002, стр. 173.

презимена код промене вероисповести или монашења без дозволе месног одбора.³⁶⁾ Овим расписом се директно улазило у делокруг црквених послова и Синод СПЦ је обавестио све архијереје да таква одлука дира у унутрашње обреде и догматске прописе православне цркве. Образложење власти поводом ове одлуке је да је она уперена против ратних злочинаца да не би прикрили свој идентитет.

УСТАВ ФНРЈ

Устав ФНРЈ проглашен је 1. 2. 1946 године. „Са доношењем Устава коначно је довршена наша нова државна зграда. Завршена је прва послератна етапа, етапа политичке консолидације и стварања свега онога што државу чини државом, и то у овом случају истински народну државу... Настаје други период, чије су смјернице јасно обиљежене у нашем Уставу... Устав ФНРЈ, представља израз тежњи свих наших народа, који представља темељ наше нове народне демократије, наше државности, наше националне равноправности и социјалне праведности... Устав предвиђа да је сваки наш грађанин дужан дати заједници према својим способностима“ (Јосип Броз Тито).³⁷⁾ У тој „новој државној згради“ место верским заједницама и њихова уставна права одређени су члановима 21. 23. 25. 26. и 38.³⁸⁾

Уставом се зајемчује слобода савести и вероисповести (чл 25.) То значи да је грађанин слободан да верује или не верује у поставке неке религије. Сама слобода веровања или неверовања не може бити подложна због своје природе јер сваки човек може мислити и веровати шта хоће. Тиме је веровање приватна ствар сваког грађанина. Тако је прокламован принцип одвојености цркве од државе. То значи да овај принцип осигурава слободно вршење верских послова и верских обреда, али и њихово самостално уређивање њихове унутрашње организације и верских обреда без спољних утицаја тј. државе. За задовољење верских потреба сваки човек је слободан да се удружује са другим на верској основи, да слободно врши свој култ и да у пракси ужива те верске слободе и права у вршењу верских обреда и верских послова. Забрањена је

36) Исто, стр. 172.

37) I ванредно заседање Народне скупштине ФНРЈ, стенографске белешке, НС ФНРЈ, Београд 1948, стр. 11-15.

38) *Устав ФНРЈ*, Београд, 1946.

злоупотреба цркве у политичке сврхе „под којом се могло подразумевати свака активност која није била по вољи датом политичком тренутку или етапи развоја социјализма.“³⁹⁾ Међутим, у стварности ниједан од ових принципа није поштован од стране нове власти. То се најбоље види из писма које је Свети архијерејски синод упутио Председништву и влади ФНРЈ 1946 године. У протестном писму се каже да се нова власт „У политичком животу и према цркви и њезиним установама поступа се у свему као да је црква једно обично друштво, а да према њој и њезиним установама може свака државна власт и сваки државни орган према свом нахођењу поступати не респектујући њезине прописе о унутрашњој и спољашњој организацији. Овако поступање према Цркви доводи до негирања њезиних основних законских животних права, која јој нови Устав гарантује, доводи до негирања свију прописа и закона на којима њезина организација постоји и по којима Црква треба да постоји и да живи и развија своју верску делатност.“⁴⁰⁾ Нова власт је за односе према СПЦ и свим осталим црквеним организацијама формирала Верску комисију, прво на савезном нивоу а после и на нивоима федералних јединица. Задаци које је Државна комисија за верска питања при влади ФНРЈ требало да извршава су следећи: да као саветодавно тело проучава питања односа између појединих вероисповести и цркава, њиховог спољашњег живота и положаја према држави и народним властима, да припреме материјал за законодавно решење односа између верских заједница и државе, да даје мишљења и предлоге по свим питањима о односу верских заједница и државе, да се стара о провођењу законских прописа који се тичу односа верских заједница и државе, те да обједињују рад земаљских комисија при владама народних република и да им дају потребна упутства.⁴¹⁾

39) Томислав Бранковић, „СКЈ и религија“, *Политикологија религије св. II*, Београд, 2007, стр. 88.

40) Митрополит скопски Јосиф, *Мемоари*, Светигора, Цетиње, 2008, стр. 370-371.

41) Радмила Радић, *Држава и верске заједнице 1945-1970*, Институт за новију историју, Београд, 2002, стр. 174.

ЗАКОН О ПРАВНОМ ПОЛОЖАЈУ ВЕРСКИХ ЗАЈЕДНИЦА

Закон о правном положају верских заједница ступио је на снагу 22. маја 1953. год.

Закон је имао 24 члана. Законом су разрађена начела која се тичу верских заједница а уграђена су у Устав из 1946 год. Као и у Уставу зајемчује се слобода савести и вероисповести. Религија је приватна ствар сваког грађанина. Прокламовани су принципи одвојености цркве од државе, школе од цркве. Овим законом је требало да се реше сви односи између власти и верских заједница. Верским заједницама је омогућено овим да самостално уређују своју верску организацију, бирају вођство, постављају свештенство, врше верске обреде и друге црквене обреде. По члану 4. закона верска настава је била слободна у црквама, храмовима и другим просторијама које су за то биле одређене. Одржавање литија или других верских обреда ван црквених простора могло се одржавати уз одобрење органа управе који су надлежни за то. Овим законом је омогућено свештеницима да оснивају своја удружења по прописима о удружењима (чл. 9). Многе законске одредбе су чисто декларативне природе, као она о слободним бирањима црквених великодостојника када се зна колики је утицај имала власт при избору патријарха СПЦ.

КОНТРОЛА СПЦ ОД СТРАНЕ НОВЕ ВЛАСТИ

Доношењем Устава ФНРЈ (1946.) учвршћена је нова власт. Вишестраначки систем је укинут. Грађанске партије су укинуте. Али два догађаја која су се десила 1946. године у Београду нису могла да прођу незапажено од стране власти. Оба догађаја су се десила испред седишта СПЦ, испред патријаршије. Први догађај је посета англиканског бискупа од Херефорда 26 маја 1946. године СПЦ-и. Тада је на служби у саборној цркви било по процени британског дипломате око 3.000 људи а испред цркве број присутних око 10.000.⁴²⁾ “А када је завршена Божја служба и надбискуп изашао из цркве, праћен митрополитом Јосифом непрегледна маса је била као у трансу и почела да извикује пароле „Београд-Лондон, Лондон-Београд“, „Живео бискуп“. Овим актом је за комунисте

42) Наташа Милићевић, Отпор српског грађанства „новој власти“ 1944-1950, *Историја 20. века*, 2/2004, Београд, стр. 74.

чаша била препуњена, огорчене масе су исувише дубоко забраздиле - то је био први јавни наступ против режима⁴³⁾. Други догађај који се догодио такође испред патријаршије јесте дочек патријарха Гаврила новембра 1946 год. када га је дочекало мноштво народа. Према неким подацима 1947 године је одржано 1.288 литија на којима је учествовало око 100.000 људи. Главна иницијатива како се то истицало, није потицала од свештенства већ од “реакционарних елемената”. Партија је проценила да од свих верника окупљених око цркве, „две трећине су непријатељи“ што претежно важи за градове.⁴⁴⁾ Ово је потврда колико је СПЦ била духовни стожер и средство да се искаже став супротан владајућој идеологији. И самим одласком у цркву и на литије исказиван је отпор режиму. Иако комунистичка партија подржава масовна окупљања, али само она која су у њеној режији овакве видове окупљања народа је забрањивала на основу Закона о удружењима, зборовима и другим јавним скуповима а свештенике и учеснике кажњавала на основу Закона о прекршајима против јавног реда и мира чиме је кршила Уставом регулисано одвајање цркве од државе и немешање државних органа и народне власти у унутрашње послове цркве. Контролу, надгледање, хапшења, праћења, саслушавања свештених лица вршила је тајна полиција ОЗНА тј. УДБА чији је задатак био да штити „тековине револуције“ од „народних непријатеља“ и „реакционарних снага“ где је сврстала и СПЦ-у. Орган преко кога је вршила надзор и притисак на СПЦ-у јесу Удружења православних свештеника. Ова удружења су већ постојала али су она послужила новој власти да направе раздор између нижег свештенства за које је процењено да је напредније и вишег свештенства које су чинили епископи и који су били стожер отпора новој власти у СПЦ-и. „Из другог светског рата изашла је нова Југославија са измењеним државним и друштвеним уређењем. СПЦ није била припремљена да се уклопи у нову друштвену стварност, па се у прво време држала по страни. Свештенству је било најтеже. Морало се само сналазити. Повезано са народом још у току рата, брзо је успостављало контакт са новом влашћу, али ти контакти су били појединачни и нису имали потребног дејства на стварање бољих међусобних односа. .. захваљујући удружењу отклоњене су све препреке између свештенства

43) Милан Ј. Рајић, *Српски пакао у комунистичкој Југославији*, Евро, Београд, 1991. стр. 53-54.

44) Наташа Милићевић, *Отпор српског грађанства „новој власти“ 1944-1950, Историја 20. века*, 2/2004, Београд, стр. 75.

и народне власти и између цркве и државе⁴⁵⁾ Из овога се види да ово удружење чине они свештеници који су били у рату са народом а остављени од СПЦ да се сами сналазе, да не би пропали брзо су успоставили контакт са новом влашћу којој су добродошли у борби против СПЦ-е ради сузбијања њеног утицаја. Удружења су почела да се организују по федералном принципу што је било у супротности са територијалном организацијом која је постојала у СПЦ где су постојале епархије. Прво такво удружење формирано је у Црној Гори, јуна 1945 у Никшићу а затим и у другим федералним јединицама да би оснивачка скупштина удружења православног свештенства ФНРЈ била одржана 3. марта 194. у Београду. На конгресу је усвојена резолуција оснивачке скупштине Савеза удружења православних свештеника ФНРЈ.⁴⁶⁾ У резолуцији се истиче „готовост народног свештенства да се бори и страда за народне интересе“ да је „народно православно свештенство је у току НОР-а ношено слободарским духом свога народа. . . те је народна православна црква у овом периоду донекле искупила себе иако не потпуно и до краја својих могућности... то је последица наслеђа и преживелих навика које су заведене у православној цркви пре овог рата а преко којих су ономогућаване и ускраћиване све могућности и свака слободна иницијатива позитивним снагама народног и родољубивог свештенства.“⁴⁷⁾ Затим се велича петогодишњи план, одвајање цркве од државе да би се потом осудило незнатан број виших и нижих свештеника који су „погазили светле традиције наше слободарске историје, народни карактер наше православне цркве, издали народне интересе и ставили се у службу наших спољних и унутрашњих непријатеља“. Ту се мисли на „такозваног епископа Дионисија Милојевића“, и од црквених власти захтева да се против Дионисија поведе поступак и као злочинац искључи из наше православне народне цркве. „Такође се оградајуемо и осуђујемо рад и епископа Николаја Велимировића и Иринеја Ђорђевића који су се и после ослобођења наше отаџбине задржали у табору империјалистичких земаља и са империјалистима прижељкују и кују ропство за наше народе и сеју лажи, мрак и незнање.“⁴⁸⁾ Из текста

45) Удружење православних свештеника Југославије 1889-1969, Београд 1969, *Споменица поводом 80-годишњице свештеничкг удружења*, стр. 14.

46) Текст резолуције су објавиле *Књижевне новине* у броју 1048/1049, 2001, Београд, стр. 30.

47) Исто, стр. 30.

48) Исто, стр. 30.

резолуције се види да се користи термин народна православна црква уместо Српска православна црква. Ова резолуција подсећа и стилем и речником пре на неки партијски реферат него на црквени документ. Овом резолуцијом је истакнуто оно што је нова власт желела од цркве. То је величање НОБ-е, критика СПЦ-е као застареле организације, величање народне власти хвалоспевом о петогодишњем плану те критиком непријатеља нове власти. Заузврат чланови свештеничких удружења добиће од државе одређене дотације, затим је покренуто питање пензионог и социјалног осигурања. Ово ће удружење одиграти кључну улогу у избору патријарха. Своје ставове је износило у свом часопису *Весник*, за који можемо слободно казати да је износио пре ставове државе по религијским питањима него ставове свештеника. Ево шта о овоме пише Јустин Поповић: Свештеничко удружење је „просто напросто: агентура Удбе... и лист Удружења „Весник“ такође. Сто насто од учлањених свештеника ступило је у Удружење под притиском Удбе, осим клике плаћеника на челу: свештеника комуниста. Ово удружење је скроз наскроз противдогматско и противканонско, противеванђелско и противцрквено: наказа, апокалиптичко чудовиште прерушено у „социјалног“ анђела. А његов лист „Весник“ није друго до „еванђеље“ маскираног Сатане, чаша отрова, преливена танком павлаком слатког меда. Ово Удружење и по бићу и по делатности не припада Цркви, јер самим својим постојањем ради против Цркве, срамоти Цркву и разорава Цркву. Уколико ово Удружење самозвано дела у име Цркве, оно то чини само као комунистички тројански коњ у Цркви.“⁴⁹⁾

ИЗБОР ПАТРИЈАРХА

Најбољи пример контроле и мешања државе у религијска питања и мешању партије у све и свашта јесте бирање патријарха СПЦ-е. Бирање патријарха је регулисано Уставом СПЦ-е који је донет 1947 год. У Уставу СПЦ-е то је регулисано члановима од 42-51. у којима је наведен начин и поступак избора.⁵⁰⁾ Нова власт је хтела да има на челу СПЦ-е свог човека преко кога би могла да оствари своје планове према СПЦ-и. То су стварање Македонске православне цркве издвајањем из СПЦ, признавање Удружења

49) Јустин Поповић, *Истина о СПЦ у комунистичкој Југославији*, Манастир Ћелије, 1990. стр. 17-18.

50) *Устав СПЦ*, www.pravoslavna-srbija.com

православних свештеника од стране СПЦ и разбијање Америчко-канадске епархије где су деловали Николај Велимировић и Дионисије Милојевић које је власт окарактерисала као највеће непријатеље режима. Кандидат власти био је Викентије (Проданов). Изборну листу од три кандидата (чл. 43 Устава СПЦ) Св. Арх. Синод шаље савезној Верској комисији што није предвиђено уставом СПЦ али тада је тако морало да буде. Пошто на листи није било кандидата власти режим је прибегла својим методама и разним мјерама. „А на концу ако, неће друкчије ићи, онда знамо и онај крајњи метод. Има двије врсте убјеђивања, другови. Има убјеђивања ријечима, а има убјеђивања и преко леђа... нека не мисле да смо ми слабићи, нека нико не мисли да смо способни да чинимо попуштања“.⁵¹⁾ Режим је у складу са претходно казаним ангажовао своје оружје, УДБ-у, да се спречи избор патријарха од три кандидата са листе тако што ће онемогућити рад Изборног сабора у првом сазиву (10 јун 1950). То је постигла хапшењем чланова Изборног сабора да не би било 2/3 чланова колико је било потребно за рад сабора (чл. 43 устава СПЦ-е). Хапшења су извршена на полазним станицама или на београдској железничкој станици и држани у притвору док сабор прође. Ухапшено је око 20 чланова сабора. Пошто на овом сабору није изабран патријарх то је заказан нови сабор. До другог заседања Изборног сабора заказаног за 1. јул 1950 год. УДБ-а је ухапсила митрополита Јосифа и интернирала у манастир Жичу, неке епископе претњама натерала да одустану од кандидатуре (митрополит Нектарије), а „дивиле“ (чланове из члана 44 Изборног сабора су тако називали јер нису били архијереји, епископи) су посебно обрађивали и придобијали за своју ствар. За ову прилику је био изабран и технички одбор који су сачињавали чланови Удружења свештеника који је био задужен за смештај чланова Изборног сабора, а у ствари задатак им је био да прате сваког члана Изборног сабора и да обавештава савезну Верску комисију и УДБ-у о њиховом деловању и кретању до заседања Изборног сабора. На другом Изборном сабору прошао је кандидат државе, епископ Викентије је постао нови патријарх. И приликом избора патријарха 1958. године држава је на сличан начин утицала на бирање патријарха када је изабран патријарх Герман познат под надимком „црвени патријарх“.

51) Ј. Б. Тито, *Дела*. књ. 3, Култура, 1950, Београд, стр. 192.

ЛИТЕРАТУРА

- Бранковић, Томислав СКЈ и религија, *Политикологија религије св. II*, 2007. Београд
- Ђилас, Милован, *Чланци 1941-1946*, Култура, Београд 1947.
- *Економска енциклопедија, I, II*, Савремена администрација, 1986, Београд.
- Енгелс Ф. *Анти-Диринг*, Напријед, Загреб, 1963.
- *Закон о аграрној реформи и колонизацији* „Службени лист ДФРЈ“, бр. 40/1945.
- *Закон о забрани изазивања националне, расне и верске мржње и раздора*, „Службени лист ДФЈ“, бр. 36/1945 од 29. 05. 1945.
- *Истина о СПЦ у комунистичкој Југославији*, Манастир Ћелије, 1990.
- Јевтић, Мирољуб, *Религија и политика*, Институт за политичке студије, ФПН, Београд, 2002.
- *Књижевне новине* бр. 1048/1049, 2001, Београд,
- Конквест, Роберт, *Чемерна жетва*, Филип Вишњић, Београд, 1988.
- Лењин, *Дела*, Т - XXXVIII, Институт за међународни раднички покрет, Београд, 1976.
- Лењин, *Дела, Т-13*, Институт за међународни раднички покрет, Београд, 1976.
- Маркс К, Енгелс, Ф, *Изабрана дела, Прилог критици политичке економије*, I, Култура, Београд, 1950.
- Маркс К, *Прилог критици Хегелове филозофије права*, Рани радови, Напријед, Загреб, 1967.
- Маркс, К, Енгелс, Ф, *Рани радови, прилог Јеврејском питању*, Напријед, Загреб, 1967.
- Милићевић Наташа, Отпор српског грађанства „новој власти“ 1944-1950, *Историја 20. века*, 2/2004, Београд.
- Орловски Дамаскин, *Житија руских великомученика*, ел издање, светосавље.орг.
- Очак Иван, *Горкић*, Глобус, Загреб, 1988.
- Петрановић Бранко, *Историја Југославије, књ. 3, Социјалистичка Југославија 1945-1988*, Нолит, Београд, 1988.
- Поповић Јустин, *Светосавље као филозофија живота, књ. 4*, Манастир Ћелије, Београд 2001.
- *Програм СКЈ*, Београд, Култура, 1958 .
- Радић Радмила, *Држава и верске заједнице 1945-1970*, Институт за новију историју, Београд, 2002.

- Рајић Л. Милан, *Српски пакао у комунистичкој Југославији*, Евро, Београд, 1991.
- *Споменица поводом 80-годишњице свештеничког удружења*, Удружење православних свештеника Југославије 1889-1969, Београд, 1969.
- *Стенографске белешке*, НС ФНРЈ, Београд 1948, I ванредно заседање Народне скупштине ФНРЈ и II Редовно заседање Народне скупштине ФНРЈ,
- Тито Ј. Б, *Дела*. књ. 3, Култура, 1950, Београд.
- *Устав СПЦ*, www.pravoslavna-srbija.com
- *Устав ФНРЈ*, Београд. 1946.
- Цвијовић, Јосиф, *Мемоари*, Светигора, Цетиње, 2008, стр. 370-371.
- Помић Велибор, *Страдање српске цркве од комуниста*, Светигора, Цетиње, 1997.
- Шућур Драган, *Бањалучка епархија и нова власт 1945-1947*. Токови историје 1-2/2008, Београд.

Otas Boskovic

RELATION BETWEEN THE NEW GOVERNMENT TO SERBIAN ORTHODOX CHURCH 1944-1958.

Resume

In accordance with its program documents KPJ after taking power in Yugoslavia, the SPC considered as one of the strongest and most influential organization of its representatives for the enemies of the old „Greater Serbian regime“. Therefore, in an attempt to reduce its impact on the lowest possible level. When it is used by all the means by which a state has. There was a plan by which to suppress or destroyed .First the various economic laws weakened the country's economic strength. Then he tried to marginalize, to remove from society and confined to private life of believers. For this purpose, using the anti-religious propaganda, especially in younger strata of society. That would break the unity of the SPC new government tried to override Religious Commission and the Association of Priests, which are formed by federal principle down SPC. This is to some extent succeeded in creating unrecognized Macedonian Orthodox Church. However, despite all the troubles that the SPC survived by SPC regime has survived and managed to preserve its spirit and tradition of

St. Sava. On the other hand, the Communist Party (SKJ), is in its Program (1958) concluded that “religion that is born and maintained in specific historical conditions of material and spiritual backwardness of the people, can’t be eliminated by administrative means, but continuous development of socialist relations, expansion of scientific knowledge and general awareness of human consciousness, which is progressively realized man’s real freedom and liquidate the material and spiritual conditions for a variety of delusions and illusions. “This has resulted in a new stage in the relations between power-SPC.

Key words: religion, politics, the Communist Party, SPC, ideology, laws.

**СРБИЈА: ЈАВНА
УПРАВА, ПОЛИТИЧКА
КОМУНИКАЦИЈА,
ПРОФЕСИОНАЛНА
СЕЛЕКЦИЈА**

103

Милија Цвијовић

РЕФОРМСКИ ПРОЦЕСИ ЈАВНЕ УПРАВЕ У СРБИЈИ

131

Сара Бајић, Никола Јовић

ИСТРАЖИВАЊЕ ЈАВНОГ МЊЕЊА: ДОМЕТИ И
КВАЛИТЕТ ПОЛИТИЧКЕ КОМУНИКАЦИЈЕ У
СРБИЈИ

151

Јелена Достанић

КРИТЕРИЈУМСКА ВАЉАНОСТ НАЈЧЕШЋЕ
ПРИМЕЊИВАНИХ ТЕХНИКА У ПРОФЕСИОНАЛНОЈ
СЕЛЕКЦИЈИ – КОЛИКО СЕЛЕКЦИОНЕ ТЕХНИКЕ
ПРЕДВИЂАЈУ УСПЕХ НА ПОСЛУ

*Милија Цвијовић**
Привредна комора Србије, Београд

РЕФОРМСКИ ПРОЦЕСИ ЈАВНЕ УПРАВЕ У СРБИЈИ

Сажетак

У последњих 25 година савремени свет претрпео је велике промене у политичком, економском, друштвеном, информационо-технолошком и културолошком смислу. У ери интернета и савремених информационих технологија кључни ресурси постале су информације и образовани људи. Промене су се рефлектовале и на управљање државама кроз увођење модела „доброг управљања“, научно утемељеног кроз „нови јавни менаџмент“ који је изазвао промене у погледу трансформације бирократије, регулационим реформама, уговарања, услуга усмереним ка грађанима, буџетском програмирању, управљању реализацијама, увођењу е-технологија. Србија није била под утицајем свих тих промена и данас се суочава са закаснелим транзиционим процесима и слабостима које се испољавају кроз недоследну примену закона, недовољно спровођење стратегија на централном и локалном нивоу, преобимности државног апарата, неефикасним процесима децентрализације, одсуству менаџерског приступа у управљању. Решења у виду модернизације јавне управе у Србији морају се тражити кроз доношење и пуну примену свих закона и стратешких докумената, развлашћивање моћи доношења одлука од стране неколико људи из политичког и економског миљеа на централном нивоу, смањивање броја запослених у јавном сектору, решавање питања нефункционалних државних и друштвених предузећа, као и кроз увођење менаџерског приступа и система мерења и стандарда у раду запослених.

* Самостални стручни сарадник

Кључне речи: нови јавни менаџмент, добро управљање, јавна управа, реформе, закони, стратегије.

Реформски процеси, уз снажан утицај глобализације, утицали су на улогу модерне државе током 90-тих година, као и у првој деценији XXI века. Демократске вредности данашњих држава су слобода формирања и придруживања организација, слобода изражавања, право гласања, доступност јавних послова, право политичких лидера на такмичење за подршку гласача, алтернативни извори информисања (ера интернета), слободни и поштени избори, легитимитет и легалитет државних институција. Савремено доба увело је и феномен „доброг управљања“ (good governance) државом, који укључује постојање консесуалне стратегије одрживог развоја једне државе, реалну владавину права, функционалну и слободну тржишну економију. Спровођење политика деетатизације, дебиروقратизације, деволуције, деконцентрације и децентрализације су такође обележја доброг владања у глобалном времену. Данашње функције држава су: одбрана, власничка права, заштита сиромашних, право и поредак, макроекономско управљање, јавно здравство, образовање, финансијска регулатива, редистрибутивна давања, осигурање незапослених, јачање тржишта, итд. Дошло је до преображаја државних форми и садржаја који постоје у модерним и савременим државама овог века, наспрам „нација држава“.

УТИЦАЈ И ЕФЕКТИ НОВОГ ЈАВНОГ МЕНАЏМЕНТА У ЗЕМЉАМА СВЕТА

Јавна управа је шири појам од државне управе која чини њен саставни сегмент. У састав јавне управе улазе системи државне управе, регионалне самоуправе (у појединим земљама) и локалне самоуправе, јавне агенције, јавна предузећа, установе, приватни предузетници који обављају јавне службе, концесионари, итд. Државна управа представља део извршне власти који врше управне послове у оквиру постојећих права и дужности. Дакле у састав јавне управе и јавног сектора спадају сва лица која раде у органима, организацијама, установама, агенцијама, јавним предузећима.

Са увођењем концепта јавних служби у управну науку (управа као јавне службе) почетком прошлог века мењају се и схватања управе. Суштина управе више није у владању већ у управљању. Тада престаје да постоји становиште да је улога управе само да

спроводи законе већ је пре свега улога у обављању јавних служби. Управо из тога настаје и данашње савремено схватање јавне управе чији је основни циљ решавање проблема, спровођење јавних политика и пружање квалитетних услуга у целокупном друштву, како би се остварило опште добро, а кроз то опште добро и свачији индивидуални интерес.

Нови јавни менаџмент настао је пре 30-так година, траје и дан данас, и спроводи се у већини развијених земаља света на европском, азијском, афричком, северно-америчком и аустралијском континенту, а обухвата низ реформи јавног сектора. Свака земља има одређене друштвене, економске и политичке карактеристике које су различите од земље до земље.

Насупрот томе модели реформи не показују исту меру различитости, него би се могли свести на три главна модела обзиром на примарни механизам регулације: британски-приватизација и тржиште, шведски-управљање путем резултата (*management by results*) и холандско-дански модел чији је примарни механизам регулације-децентрализација и деволуција.¹⁾ Секундарни механизам код свих модела јесте конкуренција, а као терцијарни у британском моделу јесте управљање путем резултата, у шведском децентрализација, а у холандско-данском била је приватизација. Сви ови нивои механизма утицали су и на формирање система управљања, који је у британском моделу нагласак ставио на тржиште и приватни сектор, у шведском моделу систем управљања путем резултата, а у холандско-данском управљање се заснивало на принципима децентрализације.

Вили Меккорт (*Willy McCourt*) разликује три модела реформе: вашингтонски модел, нови јавни менаџмент (*New Public Management*) и стратешки менаџмент (модел у настајању).²⁾ Ова класификација одражава историјски развој јавног менаџмента јер је вашингтонски модел примењен први пут током 1982. године на случају Гане која је тражила финансијски зајам од ММФ-а и Светске банке, а ове институције су условиле Гану да пре тога мора да смањи јавни сектор. Овај модел се заснивао на смањену трошкова јавне потрошње, приватизацији јавних предузећа, смањивању броја запослених у јавном сектору и снижавању плата запосленима.

1) Frieder Naschold, *New Frontiers in the Public Management*, Edward Elgar, Cheltenham, UK, 1996, стр. 45.

2) Willy McCourt, *Internationalization of Public Management*, ed. Willy McCourt, Martin Minogue, Edward Elgar, Cheltenham, UK, 2001, стр. 223.

Амерички модел је прилагођен специфичностима америчког друштва и превасходно је усмерен на проналажење најјефтиније и најефикасније власти без нужног смањивања надлежности државе. Ова реформа се заснива на америчком уставном систему поделе власти између: а) три гране (законодавна, судска и извршна); б) различитих нивоа власти; ц) власти и невладиног, цивилног сектора.³⁾ Модел је нагласак ставио на резултате и ефекте који остају после деловања управних органа при чему су коришћена најбоља решења из приватног и цивилног сектора која су се могла применити на систем функционисања власти. Реформски процеси су се одвијали „одоздо на горе“ и обухватили су све секторе јавних политика, као и на све нивое власти.

Под утицајем дела Дејвида Озборна и Теда Геблера, у САД-у почетком 1990-тих настаје „Програм реосмишљавања владе“ који је током 1993. године прерастао у програм под именом „Национална организација рада“ (National Performance Review), покренут од америчког потпредседника Ала Гора (Albert Arnold “Al” Gore). Реформа је укључила четири елемента: смањење правне регулативе и јавне администрације; увођење бизнис метода и развој компетитивних начела; подстицање дерегулације и децентрализације и процена цене улагања и ефеката програма који се доносе и усвајају.⁴⁾

Као подврста вашингтонског модела истиче се британски (вестминстерски) модел који пажњу усмерава ка неолиберализму и стварању новог концепта минималистичке државе уз ослобађање тржишта од државне интервенције. Реформа јавног сектора огледала се кроз све већу активност увођења начела приватног сектора у исти. Овај подмодел је радикално реализован у Великој Британији и Новом Зеланду и спроведен по систему „одозго на доле“, уз јасно разграничење онога шта би држава требала да ради и која су поља деловања приватног сектора. Британски подмодел је направио и јасну разлику између циљева и резултата, улаза (inputa) и излаза (outputa), креатора политичких идеја и носилаца менаџерских активности и у томе се разликује у односу на реформе спроведене у САД-у.

3) Снежана Ђорђевић, *Власти у акцији - свет јавних услуга*, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Чигоја штампа, Београд, 2008, стр. 36.

4) Tom Christensen, „Smart policy?“, у: *The Oxford Handbook of public policy*, ed. Michael Moran, Martin Rein, Robert E. Goodin, Oxford University Press, New York, 2006, стр. 450-475.

У Британији је прво извршено смањене броја државних службеника, а да би током 1982/1983. године извршена децентрализација буџета и одлучивања у јавном сектору. Заједно са процесом приватизације јачају и тржишни механизми, нарочито у секторима образовања, здравља и неге и то током 1987. године. Велика реформа, позната под називом „Следећи корак“ (Next Steps Program) је као продукт имала оснивање 140 извршних агенција од стране министарства и департмана.⁵⁾ Када је у питању смањивање броја запослених у јавном сектору, најбоље резултате имали су Велика Британија, Уганда и Гана.

Тако је у Великој Британији од 732.000 јавних службеника из 1979. године, остало до 1. априла 1994. године 533.500 службеника. Током 1996. године укупан број запослених износио је 494.310 запослених, а у локалним самоуправама је радило око 1.398.000 службеника. У образовном сектору тај број је износио око 640.000 запослених (наспрам 928.000 колико их је било током 1979. године). Међутим, број запослених је порастао у социјалним службама са 179.000 на 244.000 запослених.⁶⁾

Постоје и супротни примери. У оквиру процеса радикалне реорганизације јавног сектора у Великој Британији дошло је до креирања низа извршних агенција. Подаци из 1998. године показују неефекте реорганизације: 138 агенција запошљава око 386.000 или 75% државних службеника; 90 извршних директора агенција регрутовано је на основу јавног огласа; 25% пријављених за место су били кандидати изван јавне службе; 6 извршних директора су жене; примери извршних агенција: Агенција за затворе, Агенција за бенефиције, Колеџ за државну службу, Судска служба, Канцеларија за националну статистику.⁷⁾ Као главни инструмент реформе била је приватизација.

Између мноштва дефиниција приватизације чини се корисним разликовати: 1) трансфер предузећа или његове имовине из јавног сектора у сектор приватног власништва и 2) трансформацију државне организације, тј. бирократије која испоручује јавну службу у самосталну организацију чији се рад (резултати) мери применом

5) Sylvie Trosa, *Next Steps: Moving on*, Cabinet Office, London, U.K., 1994, стр. 12.

6) Walter Kickert, *Public Management and Administrative Reform in Western Europe*, ed. Walter Kickert, Edward Edgar, Cheltenham, UK, 1997, стр. 4-12.

7) Предраг Дамњановић, Жарко Ристић, Миле Радишић, *Јавни менаџмент и јавни маркетинг*, Либер, Београд, 2007, стр. 188-189.

тржишно темељних критеријума.⁸⁾ Џон Гринвуд (John Greenwood) наводи 6 типова приватизације: делимичну конверзију у којој само део државне индустрије прелази у приватни сектор - најчешће издавањем деоница; потпуну конверзију у којој се државно власништво продаје једном главном трансакцијом; фрагментирана приватизација - јавно предузеће дели се у више делова и сваки део се продаје различитим приватним компанијама; продаја дела или свих деоница којима држава располаже приватној компанији; напуштање државног монопола у одређеном подручју деловања државе; уношење елемената приватних одредби у јавни оквир при чему се не дира у само власништво, нпр. тржишно тестирање.⁹⁾

Највише приватизација предузећа у државном власништву од 1980-1991. године извршено је у земљама источне Европе (5305), Латинској Америци и Карибима (804), Подсахарској Африци (373), у земљама ОЕЦД-а (170), Азији (122), Арапским земљама (58). Из ових података може се закључити да је удео „развијеног света“ јако мали и износи свега неколико процената у укупном броју приватизација. Када је у питању европски континент, приватизација је била усмерена на нафтну индустрију, телекомуникације, бродоградњу, ваздушне луке, индустрију челика, воде, електропривреду, железнице, итд. Британија је за свега 4 године, од 1987-1991. године успела да од продаје 46 јавних предузећа оствари добит од око 80 милијарди фунти. Иако је зарада од продаје предузећа била велика, пораст продуктивности је током исте 1991. године био испод европског просека, а проценат оних који су били испод границе сиромаштва био је 25%.¹⁰⁾ Па и поред тога, већина приватизација обављених у Европи може се делимично успешним, иако је било и оних са корупционашким предзнаком. Управо због негативних ефеката приватизације јавила се потреба за регулацијом овог процеса од стране државе, али и због спречавања настанка монопола, заштите потрошача од претераног дизања цена и снижавања квалитета услуга, уз очување запослености. Међутим и регулаторни процеси спроведени од агенција имали су извесне недостатке који су се манифестовали у недостатку информација које су агенције

8) Silvia Dorado, Rick Molz, „Privatization: the core theories and missing middle“, *International Review of Administrative Science*, св. 64, 1998, стр. 583.

9) John Greenwood, Robert Pyper, *New Public Administration in Britain*, Routledge, London, 2002, стр. 215-216.

10) Инге Перко Шепаровић: *Изазови јавног менаџмента - дилеме јавне управе*, Голден маркетинг, Загреб, 2006, стр. 85.

добијале од компанија везано за трошкове и цене које подлежу регулацији и кроз немогућност предвиђања како ће се будућа компанија понашати у будућности. Оно што се десило са земљама у развоју и транзицији током 90-тих година прошлог и у првој деценији овог века јесте да је приватизација кренула пре било какве регулације или са агенцијама које тај посао нису znale ваљано да обављају. За једну успешну приватизацију ипак је неопходно размотрити све економске и политичке компоненте при чему мора да се води рачуна о националној економској добробити.

Најуспешније би могле бити оне приватизације чија би идеја водиља био интерес грађана, а не богаћење купца, што изазива потребу за транспарентношћу свих фаза тог процеса: од објаве намере о приватизацији, преко израде програма (стратегије) приватизације, с јасно постављеним циљевима, посебно најважнијима, методама којима ће се они спроводити, начином на који ће се спроводити праћење и коначно, показатељима којима ће се вредновати успешност у остваривању постављених циљева.¹¹⁾

Као посебан модел новог јавног менаџмента (*new public management*) јесте развој менаџмента путем резултата (*management by results* - MBR) који пажњу усмерава ка исходу јавних политика и повезивање са буџетским процесом. Менаџмент путем резултата почива на начелу да све одлуке о додељивању средстава из буџета зависе од резултата који се најбоље дијагностификује кроз квалитет и квантитет испоручене услуге. Усмерења овог модела јесу одређивање стратешког усмерења, препознавање циљева организације, одговарајућа расподела буџета и спровођење утврђених задатака ради остваривања зацртаних циљева јер се на тај начин лакше остварује планирање, мерење, комуникација и мотивација код службеника запослених у јавној управи.¹²⁾

Може се рећи да свака добро вођена приватна компанија следи логику MBR. Настојање да се то начело примени у јавном сектору јавља се већ 1970-их, а нарочито 1980-их година у многим земљама ОЕЦД-а, посебно скандинавским земљама, те постаје примарни инструмент управљања у Шведској 1988. године.¹³⁾ Због тога се сматра да је у то време и настао нордијски тип реформи који је посветио пажњу и на квалитет рада запослених, увођење евалуа-

11) Инге Перко Шепаровић, *наведено дело*, стр. 89.

12) Frieder Naschold, *наведено дело*, стр. 175-176.

13) Lennart Gustavsson, Arne Svensson, *Public sector reform in Sweden*, Liber Ekonomi, Malmö, 1999, стр. 49.

ције, тимског рада и награђивања према раду, подстицање креативности и иновативности. На основу ове врсте менаџмента настао је и менаџмент путем циљева (management by objectives - МВО) који се заснива на одређивању управљачког циклуса (планирање, управљање, праћење остваривања циљева, евалуација резултата), са посебним нагласком на остварене резултате. Овај модел менаџмента производи снажнију динамику у организацији и структури особља у односу на менаџмент путем циљева. Усмерења ових модела менаџмента су усмерена и на сарадњу грађана и корисника са једне стране и запослених у јавним службама са друге стране. Та сарадња подразумева добијање повратне информације од грађана од квалитету пружених услуга, као и приступачност самих служби грађанима.

Као примери добре праксе у Шведској, могу се узети службе за децу, образовање и социјалну политику у локалним самоуправама које су своју политику деловања и утврђивање циљева засновали превасходно на потребама корисника, развијајући односе на принципима сигурности, обзирности и поштовања. Ипак, мора се констатовати да је нордијски тип реформи развијен у скандинавским земљама које су развиле механизме и инструменте државе благостања на највише могуће нивое у практичном смислу.¹⁴⁾

Током 90-тих година настаје још један модел новог јавног менаџмента, целовито управљање квалитетом или систем управљања целином квалитета (Total Quality Management) који је преузет из приватног сектора у којем су развијени сви делови система, а посебан нагласак је на резултатима рада. Нови модел (TQM) је високо партиципативан, има радни процес усмерен на клијенте и високо је усмерен на задовољство потрошача и корисника услуга, на растућу продуктивност и на побољшање резултата. Неопходне системске промене у овој области везане су за начин како се људи запошљавају, изнајмљују, награђују, ова област се регулише на нов начин јер се решењима ставља нагласак на поверење, тимски рад, креативност, остварене резултате и ефекте рада.¹⁵⁾

У САД-у модел TQM нагласак ставља на организацијски развој путем групне динамике јер се на тај начин побољшава квалитет реализације пројеката, док је јапанска верзија усмерена на резултате али уз иницијативу од најнижих нивоа управљања ка вишим нивоима.

14) Lennart Gustavsson, Arne Svensson, *наведено дело*, стр. 175-176.

15) Снежана Ђорђевић, *наведено дело*, стр. 32.

Када је Велика Британија у питању, Група за квалитет удружења локалних власти (Local Authority Associations Quality Group) утврдила је пет различитих иницијатива и пет техника система квалитета, с тим да је 33% локалних јединица укључено у TQM, а 16% се планира укључити у TQM. У Шкотској је 21% јединица увело систем TQM.¹⁶⁾ Међутим, већ у другој половини 90-тих година полако се напушта овај концепт, поготово у САД-у, јер се у практичном смислу није најбоље рефлектовао на јавни сектор. Сама суштина Система управљања целином квалитета усмерена је на производњу производа у приватном сектору, а не на услуге и побољшање њиховог квалитета у јавном сектору.

Заједничко за све моделе јавног менаџмента била су одређена поља реформи у која се могу убрајати: трансформација бирократије (другачије методе рада, тимски рад, мерење ефеката рада), буџетирање и рачуноводство (транспарентан рад и флексибилно трошење буџетских средстава), управљање реализацијом (иновативност, креативност, плаћање по учинку), уговарање (важан инструмент за сарадњу између приватног и јавног сектора), услуге усмерене ка грађанима (нагласак на резултатима рада, укључивање грађана у процесе одлучивања, расправе о проблемима), информациона технологија (лакоћа добијања информација и докумената, олакшана комуникација између грађана и јавних служби) и регулациона реформа (промена старих закона, увођење модерних законских решења, смањивање законске материје - дерегулација).

Ефекти реформи су били различити. Тако су Ирска (-19%), Нови Зеланд (-17%), Холандија (-12%), Канада (-11%) и САД (-8,5%) постигле најбоље резултате у смањењу јавних трошкова, док су Швајцарска (+20%), Јапан (+27%) и Јужна Кореја (+49) забележили високо повећање јавних трошкова. Када су у питању повећања или смањења плата услед смањивања државног апарата, највеће смањење плата запослених у јавном сектору забележила је Велика Британија (34%), затим Нови Зеланд (15%), Грчка (14%) и Канада (12%). Што се тиче повећања плата, оне су биле највише у Јапану (8%), Белгији (5%), Данској (4%).¹⁷⁾

16) Tony Bolland, David Silbergh, „Managing for quality: the impact of quality management initiative on administrative structure and resource management processes in public sector organizations“, *International Review of Administrative Science*, св. 62, бр. 2, 1996, стр. 354.

17) Analytical Data Base, OECD, 1995.

Свака земља у којима су се десили реформски процеси има своје специфичности (економске, друштвене, политичке) па су и резултати реформи различити. Важно је истаћи да су све државе повећале ефикасност у обављању послова, укинуле круте хијерархијске односе, активно укључиле организације цивилног друштва у системе одлучивања, процесе креирања стратегија и њихову реализацију. Ефекти промена виде се и кроз то да је данас устаљена пракса да развијене земље света узимају најбоље примере праксе из приватног бизниса и користе га у раду јавног сектора, а да се променио обим и надлежности државе (принцип субвенционисаности).

Такође, нагласак услуга више није на циљевима, већ на резултатима који се манифестују кроз задовољство грађана одређеним квалитетом и квантитетом услуге. Као још једна важна тековина новог јавног менаџмента истиче се и увођење мерења у раду свих нивоа власти (ефикасности, ефикасности, продуктивности) на којима и данас почивају савремене државе и друштва.

СТАЊЕ ЈАВНЕ УПРАВЕ У СРБИЈИ

Развој предузетничких држава и све промене које су се десиле на том пољу током 80-тих година, заобишле су Србију. Социјалистички самоуправни систем који је у то време функционисао у СФРЈ показао је низ слабости у политичком, економском, и уопште друштвеном смислу. Међутим, распад земље, крвави ратни сукоби, агресија НАТО пакта, санкције међународне заједнице и страховите економске последице од тога по Србију и њене грађане, спречиле су да се наметне питање реформе политичког и економског система на државном нивоу. Питање ових реформи отворено је тек после промене власти 2000. године. Политичке реформе односиле су се на утемељење правне државе и владавине права, враћање поверења грађана у политичке институције, гарантовање и заштиту људских права, деконцентрацију, децентрализацију, професионализацију. Суштински, стварање једне модерне, идеолошки неутралне, објективне, јефтине, рационалне и ефикасне државе. Реформа економског система подразумевала је спровођење приватизације, смањење државне интервенције и препуштање важних регулаторних тела тржишту. Нажалост, промене су започеле, нису

још спроведене до краја, при чему ефекти великог броја реформи имају негативан предзнак.

Обим и снага државног капацитета у Србији одликује се са екстензивним обимом државних функција које имају слабу институционалну ефективност. Поред тога, изражено је одсуство стратегијске визије, несклоности ка суштинским променама и неприпремљеност за модернизацију организације државе, привреде и друштва. Транзиционо српско друштво већ 20-так година испољава неспособност утемељења сопственог самоодрживог пута које је условљено ограниченим и неконсолидованим државотворним и државоделатним искуством. И данас је доминантна филозофија статичности, нефлексибилности, затворености и неадаптибилности. Функционалност система је константно угрожена због неразумевања руководећих елита, неспособљености за решавање кризних ситуација и погрешном избору развојних приоритета. Изразито је изражена хегемонија политичких партија у целини јавног живота, као и пренаглашено јачање формалних, а нарочито неформалних прерогатива извршне власти.

Србија као земља кандидат за чланство у ЕУ још није отпочела да се ефикасније реформише „изнутра“, што јесте и предуслов њеног чланства у Европској унији. Међутим, сам процес реформи не треба да се спроводи због ЕУ, већ због нас самих како би српско друштво и држава постали стабилни у политичком, економском, друштвеном и културном аспекту.

Према последњим подацима Министарства финансија, укупан број запослених у јавном сектору износи око 780.000, док је укупан број запослених 1,7 милиона људи, што значи да држава директно или индиректно финансира око 45% свих запослених. У источноевропским земљама тај број се креће око 18%, док је у земљама ЕУ око 12% запослених у јавном сектору.

Ови подаци показују да је Србија изузетно скупа држава са великим јавним сектором који финансира, процентуално, скроман број регистрованих запослених лица. Број запослених у јавном сектору се последњих 10-так година у приличној мери увећао, а тај процес је свакако повезан са лошим привредним реформама, неуспешним приватизацијама и останком без посла више стотина хиљада људи.

Вишак запослених није само проблем у Србији, као ни велики раст броја запослених у последњих 10-так година. Један од фактора раста администрације може бити и неуспех општинских економских реформи у појединим земљама. Да су реформе биле успешније, било би више нових радних места у привреди. Пошто тога није било, нова радна места се могу само отворити у администрацији. Наравно, радна места су често награда за припаднике странака које победе на локалним изборима.¹⁸⁾ Поред тога, забрињава чињеница да се не зна тачан број лица која раде у државној управи, локалним самоуправама, јавним предузећима, као и да се тај број константно повећава без обзира на економске показатеље о неиздрживости финансирања овако великог јавног сектора са овако неразвијеним привредним системом који постоји у нашој земљи. Под снажним утицајем политичких партија на власти у протеклих 10-так година, било на републичком или локалном нивоу, процес запошљавања партијских кадрова непрестано тече без детаљне провере да ли су потребни ти кадрови, њихове способности, стручности, итд. Створен је један снажан партократски систем, односно систем „партијског плена“ (spoil system), који је превазиђен највећим делом у већини развијених земаља Европе и света.

Можда је парадоксално, а можда и дијалектички неминовно, да управо тенденција повећања прожимајућег утицаја политичких странака на све нивое и аспекте јавног живота, као и неизбежне негативне последице тог утицаја, дају наду да ће грађани и уочити и осудити политизацију, казнити оне који је буду одржавали и наградити оне који су спремни да је се одрекну. Нажалост, нема много основа да очекујемо да се деполитизација локалне самоуправе може догодити без покретања истог процеса на нивоу државе Србије. За сада активности републичких власти више повећавају него што смањују ниво политизације локалне самоуправе. А када процес деполитизације буде једном озбиљно покренут, локална самоуправа ће, будући да је најближа грађанима, у њему поново предњачити и показаће да је с правом током година великих искушења освојила епитет највиталнијег дела јавног сектора Србије.¹⁹⁾

18) Мирослав Прокопијевић, „Капацитети локалних власти у области подстицања локално економског развоја“, у: *Локална управа - стање и потенцијали*, Факултет политичких наука, Министарство за државну управу и локалну самоуправу, Београд, 2009, стр. 6.

19) Душан Васиљевић, „Нови законски оквир за локалну самоуправу у Србији“, у: *Модел организације локалне самоуправе (Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Македонија и Србија)*, ПАЛГО Центар, Београд, 2008, стр. 214.

Поврх свега, постојећа законска регулатива се недовољно примењује и поштује у пракси, нарочито у погледу поштовања конкурса приликом запошљавања, напредовања у каријери у хоризонталној или вертикалној организацији власти. Такође, испољава се и одсуство закона у погледу јаснијих критеријума приликом именована и запошљавања лица, као и одсуство у погледу постојања мерит система, мерења у раду запослених, стандарда, бенчмаркинга, итд. Поред тога, долази и до преклапања послова и надлежности, измишљања нових „државних послова“ само са циљем задовољавања страначких „апетита“. Тренутно у Србији не постоји политичка воља да се приступи питању рационализације и модернизације јавног сектора због „страха“ политичких партија од могућег губитка будућих избора, односно власти, што нема никакво економско оправдање и говори о неозбиљности политичких актера, као и о одсуству друштвене одговорности за квалитетним управљањем државом. Крајња пасивност система за неопходних променама се свакако одражава и на функционисање локалних самоуправа у Србији, као једних од најважнијих сегмената јавне управе.

Очигледан проблем код нас представља недоследност у поштовању и примени законске регулативе. Веома често се дешава да се закони примењују селективно или како којој политичкој гарнитури одговара, што говори о слабости система правне државе и спорог увођења владавине права. Иста је ситуација и у јавном сектору, где постоји већи број који нису доживели значајну примену у пракси, а тако је и на нивоу локалне самоуправе (прави пример за то јесте Закон о одређивању максималног броја запослених у локалној администрацији). Тако нешто је потребно хитно да се мења, али реално да је то стање и производ недовољног степена развијености правне и политичке културе у нашој земљи. Да би се реформисао систем јавне управе морају да се поштују и примењују закони.

Други важан аспект јесте примена у пракси различитих стратешких докумената којима је јавна управа практично „преплављена“, а да су резултати од њихове примене прескромни (постоји Стратегија реформе јавне управе и њен Акциони план за спровођење у периоду 2015-2017.). Недостају квалитетни и образовани људски ресурси, јасан систем координације и сарадње и јачање тимског рада. Постојање стратегија којима се регулише јавни сектор, а и област локалне самоуправе, је итекако потребан, али је истовремено

но од изузетне важности и њихова практична примена како би се процес реформи функционисања и рада могао наставити.

Увођење нових менаџерских приступа у управљању у различитим организацијама и установама и на различитим нивоима власти у јавној управи је такође изостало у значајнијој мери. Тако нешто се мора променити и то би било добро када би се што више користила најбоља решења из система управљања најуспешнијих компанија света, али и нова сазнања до којих се стигло у науци (менаџменту, економији, организационим наукама, итд).

Процес децентрализације веома споро тече. Недостају и стални процеси координације између разних нивоа власти, као и стална размена информација. Локалне власти приморане су да за решавање многих проблема траже дозволе од надлежних министарстава која често нису заинтересована за помоћ. Неопходна је и већа самосталност општина и градова у односу на државу и јасно дефинисани односи између истих и различитих нивоа власти. Централне власти не смеју да се уплићу у поље надлежности локалне самоуправе, а локалне власти треба да само подлежу контроли уставности и законитости рада, раду и активности њених органа, службеника и функционера. Најбитнији процес децентрализације практично је тек у зачетку. То је политичка децентрализација која се огледа кроз самосталност локалних актера у доношењу одлука. Она је само привидна јер се локалним самоуправама управља из партијских централа и њихови руководећи људи одлучују ко ће бити народни представници у Скупштини Србије а не општински одбори, ко може да заузме руководеће положаје у органима јединица локалне самоуправе, који ће се пројекти финансирати, итд. Због тога су локалне самоуправе у већини случајева до сада формирале локалне владе по угледу на републичке владе из страха да ће бити ускраћене за значајна финансијска и трансферна средства, која им, истина, по закону и припадају. Међутим, пракса је потврдила да се често догађало да политичке странке које су на власти у републици итекако гледају да ли су њихови страначки људи и на власти у локалу па се према томе „руководе“ да ли ће и у којој мери извршити трансфер средстава. Локални проблеми и амбијент су сасвим нешто друго у односу на републичке власти и све док се то питање локалне аутономије не буде решило онда ни нема бољитка. Пресликавање власти са републичког на локални ниво показује и сву бесмисао локалних политичких програма, и даље висок степен

централизованости система, као и снажан партократски апарат. Развијање послушничког менталитета, не само у политици, већ у читавом друштву захтева брзу реакцију. У том смислу важно је да се институционализује начин за учешће представника локалних самоуправа у доношењу прописа и одлука које се тичу њих самих. Успостављање система вертикалне координације (органа државна управе, радних тела владе, асоцијација локалних власти) могуће је предвидети и законским решењем (као што је случај у Холандији). Такође, потребно је одредити које тело или орган треба да буде задужено за координацију одлука које су од важности за функционисање локалних самоуправа, а са друге стране и да представници локалних власти буду укључени у креирање и израду стратешких докумената на националном нивоу који се тичу локалних заједница, а нарочито оних који су везани за децентрализацију (Хрватска). Важно је одредити и одлуке које се не могу донети без обавезног учешћа локалних власти, односно да се развију механизми по којима би представници локалних власти могли да покрену консултације са вишим нивоима власти у погледу читавог низа питања који се њих дотичу (Аустрија). Спровођењем оваквих управних реформи смањиће се политичка моћ одлучивања најужег круга људи.

Ни на пољу економске децентрализације није се далеко одмакло. Тек са новим законом о локалној самоуправи уведена је и законска обавеза локалних самоуправа да се брину и подстичу локално-економски развој у својим срединама. Обзиром да је од доношења закона прошло око 7,5 година велика достигнућа на овом пољу нису се могла ни очекивати, осим пар изузетака. Више је разлога зашто је то тако, почевши од историјских (вишедеценијско социјалистичко самоуправљање је угасило развој предузетничког менталитета и створило осећање код грађана да држава треба „о свему да мисли па и о њиховом животима“) па до неопходног спровођења „гиљотине“ прописа, укидања огромног броја парафискалних намета, застарелости комуналне инфраструктуре и вишегодишњег неулагања у њу, али и због непримењивања разноврсних економских инструмената који треба да побољшају инвестициони амбијент (бизнис-инкубатор центри, индустријске зоне, слободне зоне, зоне унапређеног пословања, итд). Недостатак постојања докумената који регулишу просторно планирање (различитих урбанистичких планова) свакако отежава стање у локално-економском погледу. Још када се на то дода да су локалне самоуправе скоро до-

биле право да располажу својом имовином онда је јасно због чега нема већих гринфилд и браунфилд инвестиција. Уколико се на то дода и системски проблем корупције онда за поправку ситуације требаће заиста пуно времена. Један од важнијих механизма који би требало успоставити јесте канцеларија за брзе одговоре (one stop shop) преко које инвеститори добијају информације о томе шта им је потребно од документације да би инвестирали и за које тачно време могу да добију све дозволе за то. Уколико је то неки разуман рок (од највише неколико месеци за крупне и сложене инвестиције) онда постоји шанса да се капитал инвестира у нашој земљи јер капитал занима за које време може да оствари своје интересе и профит, уз одговарајућу правну и политичку сигурност, без обзира која је земља у питању. Канцеларија за брзе одговоре као системско решење требала би да се успостави у свакој локалној самоуправи где би се електронским путем слали захтеви свим надлежним органима у оквиру исте али и институцијама које се налазе на вишим инстанцама. Управо овај вид комуникације и сарадње (електронске) омогућава лакше лоцирање где систем „заказује“ што је отворено питање за евентуалну корупцију службеника, затим драстично се смањују трошкови рада свих органа и убрзава њихова ефикасност и ефективност.

У погледу фискалне децентрализације различита законска решења почевши од 1994. године па до 2014. године изазвале су и различите последице. Некада општине и градови нису уопште имали изворне приходе, а данас се они крећу од 35-40% са спроведеним реформским процесима у задњих 10-так година. Ипак, и даље утицај централних власти на трансферна средства није престао, мада се чини да је значајно ослабљен са најновијим изменама и допунама закона из 2011. године. Ефекте нових измена тек треба видети у погледу тога да ли јединице локалних самоуправа имају „више новца у својим касама“ или ту има више елемената политичког маркетинга (као што то сматра Фискални савет). Свакако се мора наставити са даљим процесима фискалне децентрализације и јачања аутономије локалних власти у овом смислу.

МОГУЋИ КОРАЦИ МОДЕРНИЗАЦИЈЕ ЈАВНЕ УПРАВЕ КОД НАС

Како и на који начин спровести реформе јавне управе, са њом и локалне самоуправе као њеног битног сегмента, остаје и даље отворено питање. У том смислу, важно је сагледати који су то заједнички аспекти који повезују јавну управу као целину и локалну самоуправу као њен један од најзначајнијих делова, али и какве су промене потребне унутар самог система локалне самоуправе како би систем боље функционисао.

Постоји неколико важних аспеката структурних реформи. Први јесу доношење системских закона са циљем да се побољшају услови за инвестициона улагања, затим решавање питања предузећа у реструктурирању и промена односа између државе и јавних предузећа.

Како је планирано, до половине 2015. године усвојен је 21 закон, од којих је 13 у области реформе правосуђа, а осталих 8 се директно или индиректно односе на побољшање инвестиционог амбијента (нови закони о раду, приватизацији, осигурању, планирању и изградњи, итд).

Друга фаза реформи обухватаће решавање питања предузећа у реструктурирању којих у Србији није мали број. Поједине процене говоре да се у тим предузећима (примера ради, Прва петолетка, 21 октобар, Индустрија мотора Раковица, итд) води да и даље ради 80-100.000 радника, иако је од тога броја минималан број заиста запослен у производњи. Са друге стране, обзиром на њихова стања једини начин да се реши питање ових предузећа јесте проналажење стратешког партнера који би покренуо производњу у њима или да се покрене стечајни поступак. Из републичке касе реално више није могуће очекивати да се врши субвенционисање и плаћање текућих дажбина оваквих предузећа (комуналних трошкова), обезбеђивање плате и уплата доприноса за раднике. То је свакако једно од важнијих питања које су у скорије време мора решавати. Промена односа државе према јавним предузећима је свакако неминовна јер држава скоро у сваком јавном предузећу које је приватизовано има свог удела кроз акције, а не остварује расподелу добити са предузећем и то се понавља из године у годину. Јавна предузећа се понашају као потпуно независни приватни субјекти у којима се руководеће структуре служе свим могућих легалним (или нелегал-

ним) средствима како би извучили новац из њих. Дакле, државни буџет мора да се и пуни од профита које јавна предузећа остваре током једне године и да се подигне степен транспарентности њиховог пословања.

У данашње време сви нивои власти (централни, средњи и локални) суочавају се са растућим незадовољствима услед недостатка новца, недовољних надлежности и дужине мандата. Власти више немају ни монопол над информацијама што је свакако велики изазов за што квалитетније управљање и пружање ефикаснијих услуга.

Чини се да је потребно и одредити како, колико и на који начин запослени раде у јавном сектору. Због тога је важно увести систем мерења у раду запослених да би се јасније направила прецизнија слика о томе како и колико неко заиста ради на свом радном месту. У развијеним земљама као мере се користе радно оптерећење, ефикасност, ефективност и продуктивност, на основу којих су се касније и развили и стандарди у раду запослених. То у Србији још није ни у зачетку. Оно запослено лице које покаже резултате мерења у свом раду испод просека установе у којој ради после одређеног временског периода треба да добије отказ уговора о раду. Само се на тај начин може постићи конкуренција и јачање предузетничког духа у „уљуљканом“ државном апарату.

Смањивање броја запослених од којих је овом тренутку бар 100.000 вишак намеће се као једино решење. Према економским рачуницама оптималан број запослених у јавном сектору у Србији не би требало да буде већи од 350.000 хиљада, обзиром на број становника и обим услуга који се пружа. Краткорочна решења јесу отпремнине, нуђење одређеног социјалног програма, али то је само „гашење пожара“. Уколико би се смањио број запослених у јавном сектору за 100.000 то би донело уштеде у буџету за око 500 милиона евра. Неодговорност политичких елита лежи у томе што се нису на време запитале колика ће бити цена коштања партијског запошљавања у будућности и да ли ће (и до када) републички и локални буџети моћи тако нешто да издрже. Обзиром на све економске параметре (раст БДП-а, јавни дуг, драстично смањен прилив инвестиција од почетка светске економске кризе) биће неопходно да се буџетски издаци релаксирају, а то ће у овој ситуацији бити једино могуће ако се смањи јавна администрација. Политичке елите ипак на то не гледају благонаклоно јер су људи запослени у

јавном сектору бројчано веома значајна „гласачка машина“ и због тога су они свесни да би отпуштање већег броја људи значило и губитак сигурних гласова, а самим тим и политичких привилегија које оне остварују на власти. Дакле, оне политичке странке које се одлуче на овај корак највероватније неће моћи да рачунају на победу на наредним изборима али ће са друге стране створити неке уштеде у буџету које могу да се усмере не само према социјалној сфери већ и ка развојним пројектима који у будућности треба да отворе нова радна места. Без развијеног реалног сектора, предузетничког амбијента и великог броја малих и средњих предузећа, наша земља нема велику шансу да напредује вероватно ни у једном аспекту развоја. Примери у другим европским земљама које су економски развијене од Србије показују да су се оне одлучиле за ову непопуларну меру јер су на време схватиле да је то неопходно, као на пример Грчка, Шпанија, Португалија, Италија, итд. Дакле, њихове политичке елите су под последицама светске економске кризе разумеле процесе којима се спроводи значајно смањивање запослених у јавном сектору, пре свега на нивоу државне управе и локалних самоуправа. Код нас практично да не постоје Владе у задњих 10-так година које нису обећавале смањивање броја запослених, али до сада то ниједна влада није спровела у дело. Тако нешто је изузетно важно да се спроведе јер ће имати значајан ефекат на побољшање економских прилика у земљи.

Свакако је добра иницијатива да се одређени број људи „пробаци“ из јавног у приватни сектор, при чему мора да се одреди цена коштања радника (последње процене говоре да радно место у јавном сектору кошта око 9.000 евра, што укључује све трошкове одрживости тог радног места). Дакле, приватни субјекти треба да имају финансијски интерес да запосле раднике из јавног сектора и да на неки начин „створе“ ново радно место. У том смислу је добра иницијатива Владе Србије да ће власници средњих предузећа који броје бар 100 запослених, уколико се одлуче да запосле 10 нових радника бити ослобођени плаћања радних обавеза за 7 радника у наредне 3 године, док би плаћали обавезе за 3 радника. Дакле основни циљ приватника јесте да се смање намети од стране државе и убрзају процедуре за брже и ефикасније пословање.

Изузетно важан сегмент за неки корак напред јесте и „развлашћивање“ моћи неколико кључних политичких и привредних субјеката који се суштински највише питају за одлучивање у било

којој сфери живота. Практично, у свакој влади које су до сада биле свега неколико људи се питало за све важније политичке одлуке, а око њих се налази један круг „новопечених“ богаташа који се питају за већину економских процеса и одлука и контролу тржишта. Разбијање споне између народних представника (представника власти) и тајкуна може се само десити захваљујући јачању независних институција (тужилаштва, Агенције и Савета за борбу против корупције и свих других регулаторних тела) које треба да помогну да се преко „партијске“ државе успоставе темељи правне државе и да моћ замени владавина права. Са овим је нераскидиво повезан и проблем корупције и монополитистичког положаја представника крупног привредног капитала. Њима је лакше да финансијски подмите мали број политичара који се пита за све политичке одлуке, а да они остваре своје интересе не само у привреди већ и у читавој јавној сфери. Како другачије објаснити чињеницу да Србија данас увози кромпир, парадајз, пасуљ, шаргарепу, црни и бели лук, и све друге традиционалне пољопривредне производе који вековима успевају на овом подручју јер климатски фактори погодују тим пољопривредним културама. Дакле, спровођење снажних антимонополистичких мера за чије остваривање треба да постоји политичка воља треба да буде један од приоритетнијих задатака.

Један од значајних корака у борби за изградњу институција и смањивања превласти партија у односу на државу јесте и транспарентност о финансирању политичких странака, а то питање је и законски регулисано. Међутим, практични примери показују да странке и даље успевају да сакрију своје праве финансијере истичући пре свега оне мале добровољне прилоге. Због тога би било важно покушати пронаћи правне механизме како би се оне „натерале“ да покажу ко заиста „стоји“ иза њих, што ће свакако ићи тешко. Тако ће се допринети на још један начин у борби за успостављање темељних принципа свеобухватног развоја друштва.

Без мерења рада запослених и утврђивања стандарда неће моћи да се значајније спроведу реформе јавне управе, а такође ни на нивоу локалних самоуправа код нас. Дакле, објективни критеријуми који ће свој израз добити кроз математичке сегменте (процент, на пример), морају да однесу превагу над субјективизмом, личним познанствима, политичком котирању у страначкој хијерархији, итд.

Такође, уз све даље кораке у процесима увођења е-управе у јавној управи у први план ће избити стандардизација у раду запослених и пружање квалитетнијих јавних услуга, при чему ће се постићи и то да се значајно смање трошкови у пружању истих и повећа степен задовољења потреба и интереса грађана.

Власти не могу ефикасно пружати услуге без образовне, експертске и мотивисане радне снаге. То је онај пресудан чинилац који може да обезбеди успех у јавном сектору. Јавни службеници имају посебно место и улогу у процесима модернизације друштва и јавног сектора и за ту улогу морају бити припремљени и стално обучавани. Систем јавних услуга треба редизајнирати и нагласак ставити на предузетништво, које, с једне стране, не прихвата избегавање ризика, али са друге стране не дозвољава ни жртвовање одговорности и поузданости. У систему јавних услуга треба да постоји конкуренција за свако радно место али са друге стране веома је битно да се нека базична права запослених морају и даље штитити.²⁰⁾

Основна преокупација савремене администрације јесте фокусирана на процес учења које је суштински битно за даљи развој и унапређење послова једне организације. Веома је важно да се прихвати значај партиципације, примењивања искустава из развијених практичних политика, укључивања грађана и експерата јер ће на тај начин администрација бити у стању да, уз њихову помоћ, лакше решава економске или социјалне проблеме.

Један од најсложенијих задатака који стоје пред савременом влашћу је како да буде иновативна, да подстакне иновативност својих службеника, да креира амбијент подстицајан за нове идеје, креативност и иновационе пројекте и да тај амбијент буде одржив.²¹⁾ Најбољи начини и решења могу се свести на неколико ставки: укидање хијерархијских и развој партнерских односа у организацијама; подстицање тимског рада и укључивање запослених у креирање развојних пројеката уз прихватање њихових сугестија; подстицање развоја конкуренције у јавном сектору; селекција и регрутација најбољих кадрова; учење из најбољих практичних примера и евалуација успеха.

20) Снежана Ђорђевић, *наведено дело*, стр. 18.

21) Paul.C Light, „Creating Government that Encourages Innovation“, у: *New Paradigms for Government -Issues for the Changing Public Services*, ed. Patricia W. Ingraham, Barbara S.Rozmek and Associates, Jossey-Bass Publishers, San Francisco, 1994, стр. 64.

У том смислу добија на значају и усавршавање кадрова, пре свега спровођење процеса специјализације, децентрализације и диференцијације.

Специјализација значи да је неопходно постојање школа за усавршавање и едукацију службеника запослених у јавном сектору, повезаност тих теоријских знања која им се предају у школама са потребама и проблемима у реалности једне заједнице или друштва. Поред тога, специјализација укључује и развој система напредовања у каријери запослених према заслугама јер се нај тај начин даје подстицај развоју професије и унапређења знања.

Децентрализација би значила давање већег степена аутономије нижим органима управљања у оквиру одређене структуре у саставу јавне управе, пре свега у погледу овлашћења, буџета и организације власти и одлучивања. На тај начин се остварује конкурентност различитих пројеката или програма, могућност коришћења великог броја механизма и инструмената за њихову примену. Тада у први план избија менаџерска структура у оквиру једног радног тела чија је улога да обезбеди неопходне ресурсе, јасну координацију, спољну и унутрашњу комуникацију.

Диференцијација подразумева стварање аутономних јединица у оквиру једне организације и функционалну поделу рада како би се побољшао квалитет одређеног производа или услуге. То значи формирање одређених тимова и увођење тимског рада јер се на тај подстиче развој идеја и иновација које долазе од стране запослених, а уједно престају и да постоје „јаки“ хијерархијски односи. Такође, запосленима се пружа могућност да покажу колико знају, дата им је већа слобода на послу, а повећано је и поверење у њихове способности. Једна од важнијих мера диференцијације јесте и увођење разлика у платама у складу са степеном залагања запослених.

Као крајњи циљ рада сваке администрације, намећу се ефекти урађених послова (перформансе). У том смислу је неопходно да постоје одређени стандарди или ако не постоје, потребно их је креирати. Да би се постигао одређени резултат мора да постоји и одговарајући механизам контроле, како унутар саме администрације, тако и ван ње, које је пре свега усмерена на персонализоване процедуре. На тај начин се могу постићи универзалне вредности сваке администрације, као што су одговорност, ефикасност, поште-

ње, поштовање правне регулативе и одбрана професионалне експертности.

Организације морају адекватно, брзо и квалитетно одговорити на комплексне проблеме и брзе промене које настају у окружењу. Важни механизми тих одговора су у активном ослањању на стратегијски развој, на свеобухватни приступ целини проблема (власт која се управља мисијама и води стално рачуна о резултатима), на стандарде и процедуре и већој аутономији делова. Управљање кадровима спада у изузетно важне подсистеме којима се мора посветити довољна пажња уколико се желе добри ефекти. Организације које то схватају имају добре резултате док тамо где се кадрови третирају као трошак, а не као ресурси, ефекти рада нису добри.²²⁾ Заједнички проблем новог јавног менаџмента је очигледно однос одговорности између јавних менаџера и запослених, министарстава и аутономних тела или агенција, јавне администрације и грађана, законодавства и извршне власти, јавног и приватног сектора. Дилеме произилазе из чињенице да се одговорност може посматрати као да је сама себи циљ. Ово је случај са државама са јаким управним правом где се функционисање јавне администрације базира на принципу прецизних процедура који више пажње обрађају на утрошена средства него на резултате. Постоје две врсте последица које могу да настану из овога: или ће нови јавни менаџмент морати да направи уступак између ефикасности и других вредности јавног сектора, као што је праведност, или ће пуна реализација новог јавног менаџмента захтевати далекосежне промене у правним и институционалним оквирима.²³⁾

*
* * *

Из наведеног се може закључити, да би се нови јавни менаџмент и даље развијао и имао утицај на јавну администрацију, потребно је да се узме у обзир неколико фактора.

Прво, постојање националних и локалних специфичности и различитости, као и организационих способности администрације. У неким земљама су се реформе боље рефлектовале, у неким не,

22) Hal Rainey, „Rethinking Public Personal Administration“, у: *New Paradigms for Government - Issues for the Changing Public Services*, ed. Patricia W. Ingraham, Barbara S. Rozmek and Associates, Jossey-Bass Publishers, San Francisco, 1994, стр. 113-140.

23) Предраг Дамњановић, Жарко Ристић, Миле Радишић, *наведено дело*, стр. 216-217.

пре свега због разлика у организационим структурама и културама. Друго, обавезна укљученост људског фактора јер се показало да недовољно обучена администрација није довољно спремна да одговори на изазове новог јавног менаџмента, баш као и недовољна информисаност људи о правцима промена. Ово је свакако један од најважнијих фактора успешности реформских процеса. Треће, извршавање процене о постојању предуслова за успешну имплементацију (развијен приватни сектор, постојање механизма-приватно јавних партнерстава, успешно спроведене приватизације, постојање и добро функционисање система одговорности у јавном сектору, итд). Четврто, постојање капацитета за обуку и прилагођавање (специјализација, децентрализација и диференцијација, увођење система контроле, евалуације и мерења ефеката рада). Развој ових механизма нису само подстицаји за успешно управљање у било ком реформском процесу новог јавног менаџмента, него су и подстицаји политичким и административним лидерима и елитама да постану спремни за нове, будуће изазове.

Оно што грађани желе јесте велика активност власти, малу бирократију, пружање услуга и решавање проблема са што мање расипања новца. Суштински, неопходне су значајне организационе промене да би централне и локалне власти код нас од пасивних рецептора развојних друштвених и економских процеса постале носилац тих промена, њихов подстрекач и креатор. Те промене се односе на увођење флексибилних институција и аранжмана, коришћење знања експерата и професионалаца, транспарентан начин рада и константно подстицање партиципације грађана са циљем да се њихова знања, искуства и потенцијали максимално искористе. Локалне власти морају да промене карактер, да од пасивне постану предузетничке које ће бити партнер централним властима, да буду активне у међународној сарадњи, као и са приватним и невладиним сектором, да подстичу и креирају развојне пројекте и приватно-јавна партнерства, уведу стандарде у секторским политикама, да стално прате, мере, контролишу и награђују креативност и рад запослених у органима и установама локалне самоуправе.

Дакле, спровођење процеса реформи на свим нивоима јавне управе који су међусобно нераскидиво повезани довешће до тога да се спроведу и реформе на нивоу локалних самоуправа. Промене унутар самог система локалне самоуправе морају такође да се и даље наставе како би се систем рада и пружања услуга подигао

на још већи ниво него што је то сада. За оба процеса чини се да је најпре потребно политичке воље легитимно изабраних народних представника, али и већи степен грађанског активизма, приватног сектора и невладиних организација.

ЛИТЕРАТУРА

- *Analytical Data Base*, OECD, 1995.
- Bolland, Tony, Silbergh, David, „Managing for quality: the impact of quality management initiative on administrative structure and resource management processes in public sector organizations“, *International Review of Administrative Science*, 62, 1996.
- Christensen, Tom, „Smart policy?“, у: *The Oxford Handbook of public policy*, ed. Michael Moran, Martin Rein, Robert E. Goodin, Oxford University Press, New York, 2006.
- Dorado, Silvia, Molz, Rick, „Privatization: the core theories and missing middle“, *International Review of Administrative Science*, св. 64, 1998.
- Greenwood, John, Pyper, Robert, *New Public Administration in Britain*, Routledge, London, 2002.
- Gustavsson, Lennart, Svensson, Arne, *Public sector reform in Sweden*, Liber Ekonomi, Malmö, 1999.
- Kicker, Walter, *Public Management and Administrative Reform in Western Europe*, ed. Walter Kicker, Edward Edgar, Cheltenham, UK, 1997.
- Light, Paul.C, „Creating Government that Encourages Innovation“, у: *New Paradigms for Government - Issues for the Changing Public Services*, ed. Patricia W. Ingraham, Barbara S. Rozmek and Associates, Jossey-Bass Publishers, San Francisco, 1994.
- McCourt, Willy, *Internationalization of Public Management*, ed. Willy McCourt, Martin Minogue, Edward Elgar, Cheltenham, UK, 2001.
- Naschold, Frieder, *New Frontiers in the Public Management*, Edward Elgar, Cheltenham, UK, 1996.
- Rainey, Hal, „Rethinking public personal Administration“, у: *New Paradigms for Government - Issues for the Changing Public Services*, ed. Patricia W. Ingraham, Barbara S. Rozmek and Associates, Jossey-Bass Publishers, San Francisco, 1994.
- Trosa, Sylvie, *Next Steps: Moving on*, Cabinet Office, London, U.K., 1994.
- Васиљевић, Душан, „Нови законски оквир за локалну самоуправу у Србији“, у: *Модели организације локалне самоуправе (Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Македонија и Србија)*, ПАЛГО Центар, Београд, 2008.
- Дамњановић, Предраг, Ристић, Жарко, Радишић, Миле, *Јавни менаџмент и јавни маркетинг*, Либер, Београд, 2007.

- Торђевић, Снежана, *Власти у акцији - свет јавних услуга*, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Чигоја штампа, Београд, 2008.
- Прокопијевић, Мирослав, „Капацитети локалних власти у области подстицања локално економског развоја“, у: *Локална управа - стање и потенцијали*, Факултет политичких наука, Министарство за државну управу и локалну самоуправу, Београд, 2009.
- Шепаровић Перко, Инге, *Изазови јавног менаџмента - дилеме јавне управе*, Голден маркетинг, Загреб, 2006.

Milija Cvijovic

THE REFORM PROCESS OF PUBLIC ADMINISTRATION IN SERBIA

Resume

In the last 25 years, the modern world has undergone major changes in the political, economic, social, technological and cultural sense. In the era of internet and modern information technology, information and educated people have become key resources. The changes are also reflected in the state governance by introducing a "good governance" through scientifically based "new public management" which caused changes in the transformation of the bureaucracy, regulatory reform, contracting, services aimed at citizens, budget programming, management, implementation, introduction of e -technologies. Serbia was under the influence of all these changes and today is faced with the delayed transition processes and weaknesses that are manifested through the inconsistent application of the law, lack of implementation strategies at central and local level, redundancy state apparatus, inefficient processes of decentralization, the absence of a managerial approach to management. Solutions in the form of modernization of public administration in Serbia must be requested through the adoption and full implementation of legislation and strategic policy documents, disempowerment of few people from the political and economic areas at the central level, reducing the number of employees in the public sector, addressing issues of non-functional state and social enterprises, as well as through the in-

roduction of managerial approach and measurement systems and standards in the work of employees.

Keywords: new public management, good governance, public administration, reforms, laws, strategies.

Овај рад је примљен 23. јуна 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 18. септембра 2015. године.

Сара Бајић

Факултет политичких наука

Никола Јовић

Факултет политичких наука

ИСТРАЖИВАЊЕ ЈАВНОГ МЊЕЊА: ДОМЕНИ И КВАЛИТЕТ ПОЛИТИЧКЕ КОМУНИКАЦИЈЕ У СРБИЈИ*

Сажетак

У раду се политичка комуникација у првом реду посматра кроз активности политичког маркетинга и односа с јавношћу. Први део рада представља теоријски оквир у којем се фокусирамо на одређење концепата, основних компоненти и средстава савременог политичког комуницирања.

Други део рада је посвећен представљању и анализи резултата емпиријског истраживања. Анкетним истраживањем испитивали смо како грађани Србије перципирају комуникацију наших политичара, како је оцењују и колико у њу имају поверења. Осим тога, користили смо и интервју као квалитативану методу истраживања, како бисмо сазнали на који начин стручњаци за односе с јавношћу објашњавају комплексност политичке комуникације и њену улогу у реализацији политичких циљева.

Кључне речи: политичка комуникација, политички маркетинг, односи с јавношћу, истраживање јавног мњења.

У модерним, компетитивним демократским системима није довољно имати најбољу идеју, програм нити кандидата који ће спроводити политику, већ се морају добро познавати правила

* Анкетирање су спровели студенти друге и треће године Факултета политичких наука

политичког комуницирања. Комуникација омогућава да политичке идеје дођу до правих, циљаних група и индивидуа, преносећи тако поруку одређеног садржаја. Онај ко боље одреди примарну циљну групу и ко на најбољи начин представи и учини привлачном своју политичку идеју, с разлогом може да рачуна на успех у политичком процесу. Барем у оном делу који се односи на долазак на власт.

Умножавање врста медија у времену када се поред традиционалних (ТВ, штампа, радио) јављају и модерни медији (Интернет, друштвени мреже), свим актерима у области политике отвара нове могућности комуницирања, док истовремено политичку комуникацију чини знатно тежом и сложенијом. Савремена технологија и нови медији узрокују корените промене у политичкој комуникацији које од политичара захтевају континуирано прилагођавање. Осим тога, у вртлогу информација са којим се суочава човек у модерном друштву, потребно је исправно и добро разумети домете и стратегије политичке комуникације.

Након 2000. године током комплексног процеса демократизације политички субјекти у Србији почињу да се окрећу развијању окружења у ком комуникација игра битну улогу. Долазак страних ПР служби, честа истраживања јавног мњења, озбиљан приступ кампањама и друге активности сведоче о тој трансформацији политичке комуникације. Међутим, иако је напредак очигледан, српски политичари имају још много тога да науче на примерима својих страних колега.

ПОЛИТИЧКА КОМУНИКАЦИЈА

Комуникација је чин размене информације(а). Комуникација се означава као свеукупност различитих односа између људи (који се одвијају на симболичком нивоу) и као таква представља нужни предуслов за развој и функционисање сваке организоване друштвене заједнице. Без комуникације не би било могуће било какво повезано, организовано деловање људи које је у основи свих друштвених процеса, па и политике.

Политичка комуникација се може посматрати у ширем и у ужем смислу. У ширем смислу се сваки политички акт може представити као својеврстан чин комуникације док у ужем смислу аутори политичку комуникацију одређују као средство за (ваљано)

спровођење политике.¹⁾ Међутим овакво безобално одређење комуникације „маскира“ разлику између самог политичког акта и представљања тог акта јавности. Иако се научни кругови споре око тога да ли политика доношења одлука може да постоји ван процеса комуникације, ипак би требало напоменути да се политичка комуникација у сваком случају не би смела ограничити само на представљање политичких порука (*политика представљања*). Политичка комуникација је заправо, свеобухватан процес који укључује и постављање политичких циљева и стратегија, формулисања политичког програма и доношења политичких одлука (*политика одлучивања*).²⁾ Основне комуникационе активности на пољу *политике одлучивања* су преговори и договори политичких актера (коалиције, страначки програм или лобирање), док се оквиру *политике представљања* издвајају наступи политичара у (пред) изборној кампањи, изјаве у мас-медијима, дебате, дуели, итд.³⁾

Професор Зоран Славујевић под политичком комуникацијом подразумева „сваку врсту комуницирања у политичкој сфери без обзира на облик власти, друштвене и политичке услове, на садржаје који се представљају као и на средства која се користе“.⁴⁾ Иако је питање оваквог схватања политичке комуникације и даље отворено, став је да овај термин треба користити управо на овај начин, као широк појам, у оквиру ког се, за потребе овог рада, посебно анализирају политичка пропаганда, маркетинг и односи с јавношћу.

ФУНКЦИЈЕ ПОЛИТИЧКЕ КОМУНИКАЦИЈЕ

Као што је већ речено комуникација представља основни елемент свих политичких процеса. Политичка комуникација као размена политичких порука упућује на разноврсне садржаје, актере, средства и облике комуникације. Сходно томе, политичко комуницирање, према Славујевићу, делује у оквиру три основне функције⁵⁾:

- 1) Миролуб Радојковић, *Комунологија*, ФПН, Београд, 2001.
- 2) Зоран Калинић, *Савремене комуникативне стратегије политичких партија*, Сварог – часопис за друштвене и природне науке, број 4, 2012, стр. 10.
- 3) Ангар Зерфас и Миролуб Радојковић (ур.) *Менаџмент комуникација у политици: Основе и концепти*, Фондација Конрад Аденауер, Београд, 2011.
- 4) Зоран Славујевић, *Политичко комуницирање, политичка пропаганда, политички маркетинг*, Графокард, Београд, 2009, стр. 9.
- 5) Ибид. стр. 27-28

1. Политичко информисање

Политичко информисање можемо дефинисати као представљање релевантних политичких чињеница на основу којих јавност може да изгради мишљење и ставове те направи рационалан избор између бројних политичких опција. У пракси ова функција подразумева објављивање закона и других правних аката, представљање идеологија и програма политичких партија и њихових кандидата, медијска извештавања о дешавањима на политичкој сцени итд.

2. Политичко образовање и социјализација

Основна улога политичког образовања и социјализације јесте у томе да јавност прихвати темељне политичке концепте важне за разумевање, анализирање и деловање у оквиру савремених политичких процеса на локалном, националном и глобалном нивоу. Управо у овој функцији политичке комуникације налазимо на примену Аристотелове тезе да је за очување државног реда неопходно да грађани буду одгајани у духу државног уређења.⁶⁾

3. Политичко убеђивање

Политичко убеђивање или персуазија како га називају поједини аутори, представља процес у ком комуникатори, у складу са својим политичким идејама и намерама, покушавају да промене, креирају или учврсте јавно мишљење. Приликом убеђивања политичке поруке се обликују тако да их јавност присвоји као уверење у складу са којим ће деловати. Славујевић⁷⁾ сматра да се политичка пропаганда, маркетинг, односи с јавношћу и сродне активности развијају управо у оквиру ове функције политичке комуникације.

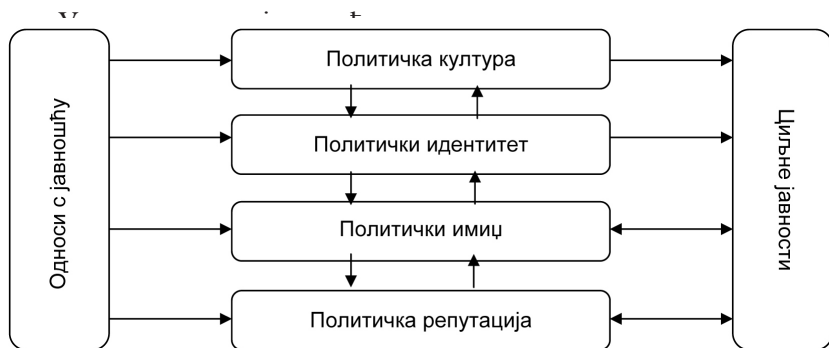
6) Аристотел, *Политика*, Глобус, Свеучилишна наклада Либер, Загреб, 1988.

7) Ибид.

Облици политичке комуникације

Односи са јавношћу

Уколико као три главна циља односа с јавношћу поставимо „мењање, креирање и учвршћивање јавног мишљења“⁸⁾, јасно је да те циљеве није могуће остварити једносмерном комуникацијом, односно, информисањем. Развијање климе поверења, добре воље и разумевања од пресудног значаја за постизање било каквог политичког циља, што је могуће постићи једино двосмерном комуникацијом. Политички актери би, дакле, морали да буду спремни на одређене промене својих ставова и идеја, али и уверења, до којих може доћи само озбиљним и одговорним разматрањем повратне реакције која се добије од јавности.⁹⁾

Слика 1: Улога политичких односа с јавношћу у изградњи политичке културе, идентитета, имиџа и репутације – Модификовано према Властелица (2007: 16-17)

Политичку културу чине вредности, уверења, ставови, симболи и обрасци политичког деловања и понашања који су усвојени у одређеној политичкој заједници. Ова култура не настаје сама од себе, она је последица институција и институционалног дизајна за који су се политички актери одлучили. Иза тих институција налазе се вредности за које политичари и партије држе да су важне: слобода, једнакост, толеранција, индивидуализам, социјална

8) Винка Филиповић и Милица Костић – Станковић, *Односи с јавношћу*, ФОН, Београд, 2011, стр. 5.

9) Љубомир Зубер, *Политички односи с јавношћу у Републици Српској*, Цомесграфика, Бањалука, 2012.

10) Тамара Властелица, *Медијска кампања – Публицитет и оглашавање*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2007, стр. 16-17.

одговорност, федерализам, капитализам итд. Да би радили на изградњи институција заснованих на овим вредностима политички актери се труде да у комуникацији са грађанима и другим циљним јавностима добију подршку за свој политички пројекат.

Као што видимо, вредностима се гради идентитет политичких актера којим се они представљају и комуницирају са јавношћу. На основу тих вредности ствара се идентитет из ког настаје политички имиџ односно слика коју јавност има о политичким актерима. Када се та слика одржава и доследно материјализује она прераста у политичку репутацију односно углед који одређени политички актер ужива. Коначно, добра репутација води до најважније монете у политици поред моћи, а то је поверење.

Политички маркетинг

Политички маркетинг је комплексна активност чије дефинисање није нимало лако. Беким Спахић политички маркетинг детаљније као „скуп аналитичких, креативних и планираних активности којима политички субјекти настоје да утичу на ставове, мишљење и понашање најшире јавности уз што ефикаснију реализацију политичких циљева, конкретног политичког програма или освајања политичке власти“⁽¹¹⁾.

У оквиру политичког маркетинга као засебна област издваја се изборни маркетинг који подразумева планирање и спровођење изборне кампање. Шибер⁽¹²⁾ међутим, иде корак даље, и потпуно изједначава политички са изборним маркетингом, објашњавајући да се потреба за политичким маркетингом заправо јавља само у изборном периоду док би се активности између два изборна периода могле сврстати у активности односа с јавношћу. У прилог овој тврдњи иде и чињеница да многе политичке институције које нису страначки профилисане имају развијене односе с јавношћу али се не служе политичким маркетингом.

11) Беким Спахић, *Контрверзе пропагандног деловања*, Издавачка дјелатност Ослобођење, Сарајево, 1987, стр. 65.

12) Иван Шибер, *Политички маркетинг, Политичка култура* – накладно-истраживачки завод, Загреб, 2003.

*Истраживање јавног мњења
о политичкој комуникацији у Србији*

Методологија истраживања

Истраживање утицаја савремене политичке комуникације на ставове и понашање грађана спроведено је анкетним (теренским) испитивањем лице у лице (F2F) у периоду од 29. септембра до 13. октобра 2014. године. Укупно је анкетирано 648 испитаника са територије целе Србије. Имајући у виду чињеницу да укупан број пунолетних грађана уписаних у бирачки списак износи 6 765 998¹³⁾, а узорак 648 испитаника, 95% статистички интервал поверења за појаве са инциденцом од 50% износи $\pm 3,85$.

Осим квантитативног дела истраживања, ради бољег и продорнијег разумевања стратегија и домета политичке комуникације урађени су интервјуи са неколико релевантих особа из света политичког ПР-а. Саговорници су били:

- Саветница за медије председника Србије, Томислава Николића, Станислава Пак;
- Руководилац службе за односе са јавношћу градоначелника Београда, Синише Малог, Анђелија Вековић;
- Портпарол Либерално-демократске партије, Јован Најденов;
- Један од оснивача и бивши портпарола грађанског покрета „Отпор“ и креатор изборне кампање за грађански покрет „Доста је било“ Саше Радуловића за парламентарне изборе 2014. године, Иван Маровић.

Циљ овог истраживања је био да се утврди на који начин савремена политичка комуникација утиче на понашање и ставове јавности и како грађани оцењују комуникацију појединачних српских политичара као и политичку комуникацију у Србији уопште.

Упитник се састојао од 27 питања од којих су првих шест испитивали социо-демографске податке о испитаницима, док су се остала односила на значај и утицај политичке комуникације. Питања су била затвореног типа, осим код питања код која су од испитаника захтевала да се изјасне који политичари, по њиховом

13) http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/userFiles/file/Izbori/izbori2014/Tabela1_1.pdf

мишљењу, имају најбољу и најлошију комуникацију са јавношћу, када су питања формулисана као отворена.

У анализи резултата су коришћене су класичне дескриптивне анализе - фреквенције (*frequencies*) и укрштања (*crosstabs*), затим анализе инференцијалне статистике - тестови корелације (*corelations*), Т-тестови и тестови анализе варијанси (ANOVA).

Опис узорка

Укупно је анкетирано 648 испитаника. Од тог броја 60,8% (394) су биле жене, а 39,2% (254) мушкарци. Просечна старост испитаника је 40 година. Када је реч годинама старости, узорак је био подељен у 4 старосне категорије: прва категорија од 18-30 година, друга категорија 31-45, трећа категорија 46-60 година и четврта 61 и више година старости. Старосне категорије су биле заступљене у следећим процентима: прва категорија 34,6%, друга категорија 30,7%, трећа категорија 25%, а најмање испитаника је припадало четвртој категорији 9,7%.

Када је реч о територији, односно, региону у којем је истраживање спроведено узорак је обухватао град Београд, северну, западну, источну, централну и јужну Србију.

У узорку је било 42% испитаника који су запослени у јавном сектору, 25,5% испитаника који раде у приватном сектору, 10,7% испитаника који су незапослени, 12,8% студената и 9% пензионера.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Политички активизам и изборна партиципација

Један део питања у упитнику је био усмерен на политички активизам и на изборну партиципацију испитаника. Одговори на ова питања су били важни како би касније у детаљнијој анализи могли да се повежу профил бирача са конкретним питањима у вези са политичком комуникацијом, њеним активностима и субјектима.

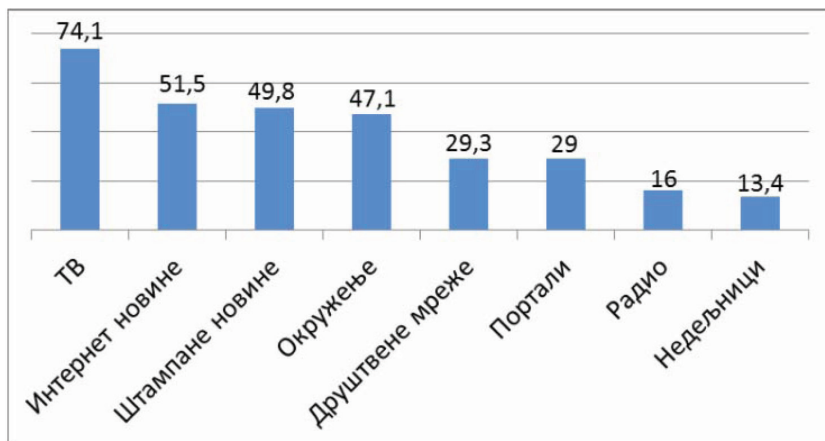
Испитаници су на питање да оцене у којој мери прате политичка дешавања у земљи дали следеће одговоре: 28,1% испитаника је рекло да не прати или ретко прати, 38,6% испитаника је рекло да прати повремено, док је 33,4% испитаника оценило да

често или редовно прати политичка дешавања у земљи. Када је реч о изборном периоду када је политичка комуникација најинтензивнија, испитаници су у највећем проценту рекли да уопште не прате или слабо прате изборне кампање у чак 42,2% случајева, 32,9% испитаника умерено прати, док 24% испитаника често или редовно прати изборне кампање. Овај податак упућује на то да испитаници значајно мање прате изборне кампање од политичких дешавања генерално, што је донекле изненађујуће и доста говори о томе какав став према интензивној изборној комуникацији имају испитаници.

Када је реч о спремности да се се у друштву укључе у дискусију о политичким темама, испитаници који су одговорили на ово питање су рекли следеће: половина њих, 50,8% је рекло да избегавају или се ретко укључују у дискусије, 24,7% је оценило да се повремено укључује, а 24,6% испитаника је рекло да се врло радо и често укључује у политичке дискусије. Интересантан је податак да чак једна трећина испитаника, односно 31,3%, признаје да је мењала политичка уверења и ставове, док се 68,8% испитаника, својих уверења и ставова чврство држи.

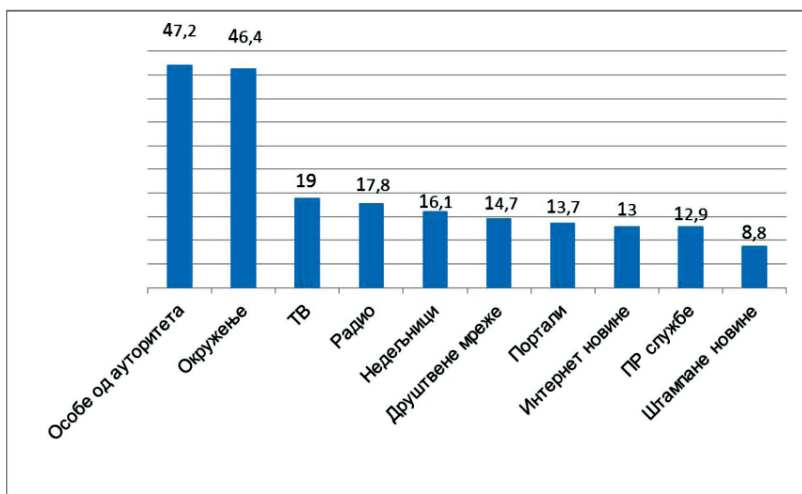
Извори информисања

На питање на који начин се најчешће информишу о политичким дешавањима у земљи, испитаници су одговорили на следећи начин:

Слика 2: Одговор на питање: На који начин се најчешће информишете о политичким дешавањима?

Осим најчешћих извора информисања, од великог значаја за политичку комуникацију је да се утврди колико заправо грађани имају поверења у наведене изворе.

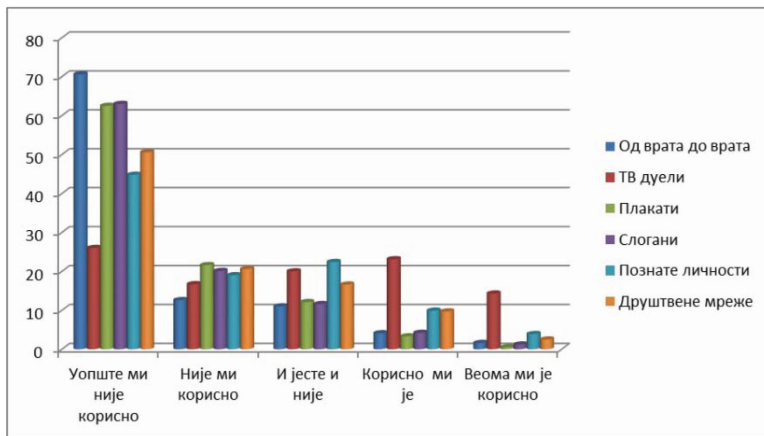

Слика 3: Извори у које испитаници имају највише поверења

Резултати показују да, када је реч о политичким темама, готово половина испитника (независно од тога који извор информисања најчешће користи) највише поверења има у особе од ауторитета ван политичког живота (аналитичари, професори, привредници...) као и у своје примарно окружење. Оно што је нарочито значајно када је реч о политичкој комуникацији јесте податак да мање од 13% грађана верује пресс или ПР службама партија или политичара. Овај недостатак поверења показује да политички односи с јавношћу у Србији дефинитивно нису на задовољавајућем нивоу и да је комуникација са грађанима сегмент на којима домаћи политичари и њихови тимови треба да раде и то пре свега у домену кредибилности.

Изборна кампања

С обзиром на то да је изборна кампања период када је политичка комуникација нарочито интензивна и када се користе бројна средства политичког маркетинга желели смо да видимо колико су нека од тих средстава грађанима корисна приликом доношења одлуке о гласању. Сазнали смо следеће:

Слика 4: Облици кампање који су грађанима корисни за доношење одлука

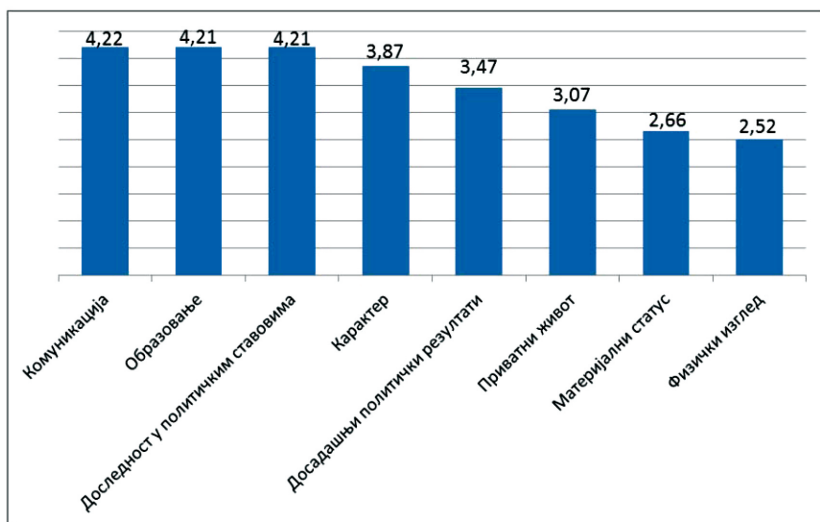
Резултати говоре да испитаници сматрају да су им гостовања политичара у телевизијским дуелима најкориснији приликом информисања о одређеној политичкој опцији, односно доношењу изборне одлуке. Након тога долазе активност на друштвеним мрежама и ангажовање јавних личности, док слогане, плакате, рекламе, цинглове и директну комуникацију са бирачима, већина више од 60% испитаника сматра потпуно бескорисним.

На основу наведених резултата можемо да закључимо да већина људи на свесном нивоу не обраћа пажњу на уобичајена средства политичког маркетинга, док се највише пажње посвећује сучељавању политичког садржаја, односно ономе што политичари говоре у телевизијским емисијама и дуелима. Да су дуели политичара на телевизији значајни приликом доношења одлуке о гласању сматра 37,4% испитаника.

Убедљиво највећи проценат испитаника, чак 70,6%, сматра да им комуникација заснована на директном маркетингу (кућне посете бирачима, телефонски позиви, слање писама на кућне адресе) уопште не користи када треба да се одлуче за одређену политику опцију.

Политички кандидати

Полазећи од претпоставке да су личне особине и имиџ политичких кандидата фактор који може да утиче на изборну оријентацију од испитаника је захтевано да на скали од један до пет оцене колико су им значајне поједине особине политичара и добијени су следећи резултати.

Слика 5: Просечна оцена коју су испитаници дали личним особинама политичара

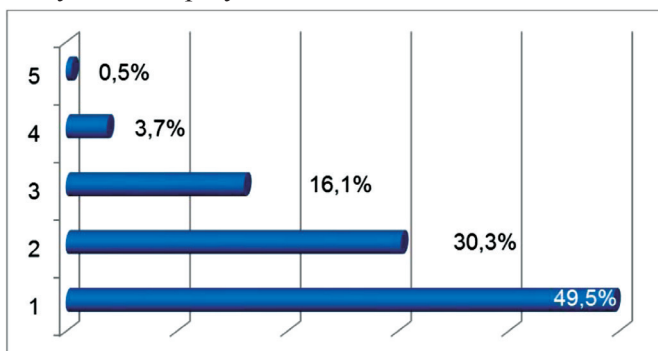
Дакле, као што је наведено у табели, комуникација, образовање и доследност у ставовима испитаници сматрају најзначајнијим особинама политичара и дају им највише оцене, те је тако просечна оцена којом су испитаници оценили значај комуникације 4,22, а образовање и доследност политичара 4,21. Након тога следе карактер, досадашњи резултати и приватни живот политичара са просечном оценом преко три, а на крају се налазе материјални статус и физички изглед које су испитаницима најмање важни.

Контактирање политичара

С обзиром на чињеницу да се неретко прича о томе како је тешко контактирати политичаре и како двосмерна комуникација између политичких актера и грађана готово да не постоји, било је занимљиво сазнати да ли су испитаници некада покушали да контактирају неког политичара, на који начин, и, најважније, да ли су успели да дообију одговор. Резултати кажу да је само 13,8% испитаника бар једном контактирало неког политичара, а чак 71,7% њих је добило одговор. Скоро половина испитаника који су контактирали политичаре су изабрали да то учине лично. За контакт преко ПР служби се одлучило мање од 10% испитаника што за службе свакако треба да буде знак упозорења, јер заправо

они треба да буду јака спона и стуб ефективне двосмерне политичке комуникације између грађана и политичких актера. Изненађује и податак да је најмањи број испитаника за средство ступања у контакт са политичарима бирао друштвене мреже и телефон.

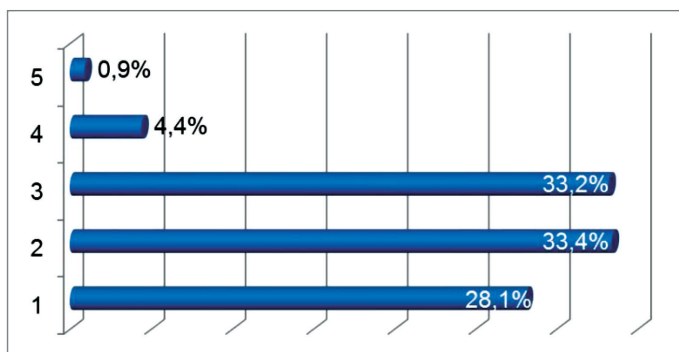
Грађани Србије су оценом од један до пет описали комуникацију српских политичара и као и ниво поверења који у њих имају. Добијени су следећи резултати:

Слика 6: Одговор на питање: *Колико верујете нашим политичарима на скали од 1 до 5?*

Готово половина испитаника, који су одговорили на ово питање (49,5%), је ниво поверења у политичаре оценила најнижном оценом, а чак 30.3% испитаника је своје поверење описало оценом 2. Ово значи да значајна већина (79,8%) испитаника уопште или јако слабо верује, а само 0,5% испитаника има потпуно поверење у наше политичаре.

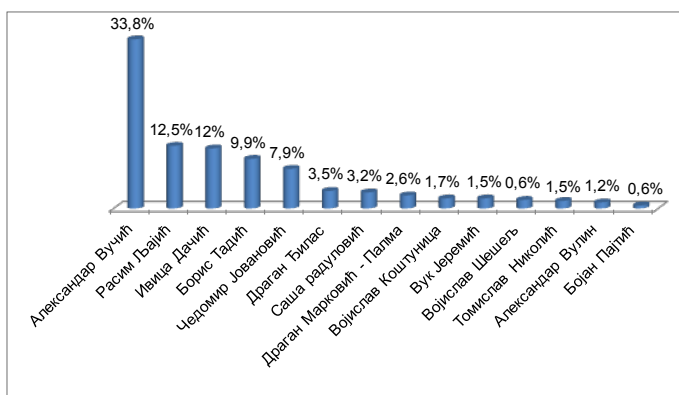
На питање како бисте уопштено оценили комуникацију наших политичара на скали од један до пет, добили смо следеће одговоре:

Слика 7: Одговор на питање: *Како бисте уопштено оценили комуникацију наших политичара на скали од један до пет?*

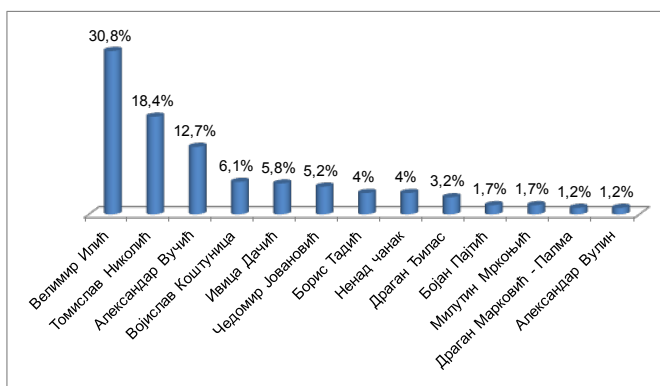
Када је реч о политичкој комуникацији, највећи проценат испитаника је дао оцену два, а затим следе оцене три и један, што значи да скоро сви испитаници, тачније 94,7% њих, сматра да је комуникација наших политичара не заслужује вишу оцену од тројке, а само нешто више од 5% испитаника би је оценили са врло добром и одличном оценом. Међу наведеним резултатима истиче се податак да свега 0,5% испитаника сматра да комуникација српских политичара заслужује највишу оцену, пет.

На крају испитаници су издвојили српског политичара који има најбољу, односно најлошију комуникацију са јавношћу као и оног који, по њиховом мишљењу, својом медијском сликом заправо, у великој мери открива своје „право лице“. Следе графички приказани резултати:

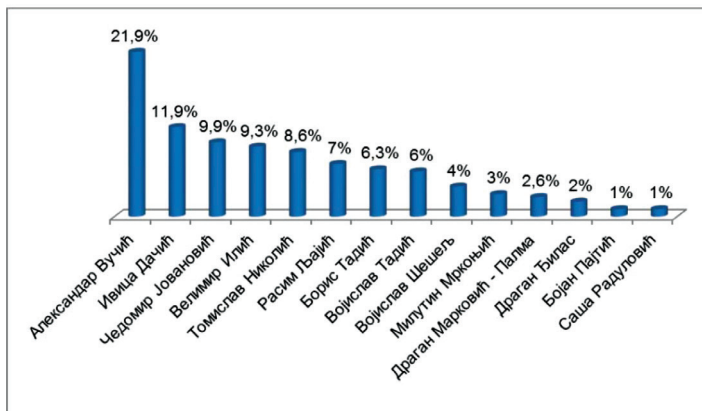

Слика 8: Одговор на питање:

Који српски политичар према вашем мишљењу има најбољу комуникацију?

Слика 9: Одговор на питање: Који српски политичар према вашем мишљењу има најлошију комуникацију?

Слика 10: Одговор на питање: Медијска слика ког српског политичара се, према вашем мишљењу, највише подудара са његовим „правим лицем“?

Као што видимо велики проценат испитаника, чак 33,8%, сматра да премијер Александар Вучић има најбољу комуникацију, док велики проценат испитаника, 30,8% тврди да најлошију комуникацију с јавношћу има Веља Илић. Осим тога, нешто више од петине испитаника сматра да се медијска слика премијера у највећој мери подудара са његовим „правим лицем“.

Дискусија о резултатима истраживања

Када је реч о изборним кампањама, анализа корелације је показала да са не постоји статистички значајна корелација између година и интересовања за изборне кампање као ни између степена образовања и интензитета праћења кампања, што је била наша полазна претпоставка у смислу да са годинама људи више прате и заинтересованији су за политику, односно, да са порастом степена образовања расте и заинтересованост за праћење изборних кампања.

Испитаници из различитих делова земље и различитог нивоа образовања сагласни су у томе да су појављивања политичара на телевизији и политички дуели најкориснији за бираче током изборне кампање. Како сматра Анђелија Вековић из ПР службе градоначелника Београда *“Телевизија је и даље најмоћнији медиј. Зато је телевизијски профил интервју нешто што значајно може да промени имиџ неког политичара или ситуацију. Наравно, уколико се паметно и професионално испланира и спроведе.”*

Испитанци су имали задатак да оцене (од један до пет) политичку комуникацију у Србији и да оцене да ли имају поверења у наше политичаре. Анализа корелација је показала да постоји јака позитивна корелација ($p = 0,536$) између степена поверења и оцене комуникације, дакле што испитаници више верују политичарима то дају бољу оцену њиховој комуникацији, што одговара логици.

Истраживање је показало постојање умерене позитивне корелације ($p = 0,430$) која показује да што више испитаници верују службама за односе с јавношћу то више верују и политичарима или партијама које оне представљају. Ово би свакако требало бити значајна информација за све стручњаке из области политичког ПР-а, јер према резултатима истраживања, јавност у њих има јако мало поверења, а то се може неповољно одразити и на саме политичке актере који стоје иза њих.

Као што је наведено у прегледу резултата значајна већина испитаника не сматра да је политичка комуникација у Србији за оцену већу од три. На питање како бисте у неколико речи описали комуникацију српских политичара, портпарол Либерално-демократске партије, Јован Најденов сматра да је *“политичка комуникација у српској политици, нажалост, усмерена углавном на ствари које немају везе са спровођењем и евалуацијом политике владе или опозиције, већ са одређеном врстом представљања ради представљања. Често се наступи политичара тичу неких њихових међусобних односа или препуцавања, што се онда и не разликује много од нпр. естрадног ПР-а”*.

Конечно, испитаници су имали задатак да наведу који српски политичар, по њиховом мишљењу, има најбољу односно најлошију комуникацију, и који од њих медијском сликом заправо представља своје „право лице“. У прегледу резултата истакнуто је да је највећи број испитаника, који су одговорили на ова питања, рекао да најбољу комуникацију има премијер Србије Александар Вучић чија слика у медијима, такође, највише одговара и његовом „правом лицу“ док је титулу политичара са најлошијом комуникацијом понео лидер Нове Србије, Велимир Илић.

Препорука за успех у политичкој комуникацији долази нам од саветнице за медије председника Србије, Станиславе Пак, која сматра да *“истраживања јавног мњења морају бити саставни део стратегије комуникације и праћење ефеката кроз анализу објављеног садржаја и смерница за будуће политичке поруке.*

Интегрисане комуникације у кампањи морају да пласирају јединствену, непрентециозну и људима блиску поруку”.

Када је реч о политичкој комуникацији у Србији, издвојили бисмо и пример Саше Радуловића чију је комуникацију као најбољу издвојило 3,2% испитаника коју су имали одговор на ово питање. Његов пример је занимљив јер Саша Радуловић није био препознатљив у јавности као остали политичари који су поменути, а његова комуникација, нарочито током последње изборне кампање, је, била фокусирана на интернет и директан контакт са бирачима. Један од кључних сегмената јавности којем се обраћао су били млади и образовани млади људи од којих је могао да очекује подршку. Резултати истраживања потврђују да велика већина која је Радуловићеву кампању оценила као најбољу припада управо овом сегменту, младима до 30 година и високим образовањем (72,7%). Значајан удео у успеху кампање покрета „Доста је било“ имао је бивши портпарол покрета Отпор који је водио кампању. У разговору са њим сазнали смо како он види тренутну ситуацију у поређењу са оном пре 2000. године:

“Политичка комуникација пре 2000. је била обележена супротстављеним визијама и дијаметрално супротним понудама, била је врло конкурентна и компетитивна. Данас политичку комуникацију карактерише вакуум. Резултат је апатија међу грађанима и неповерење. Међутим, овакво стање је управо зато погодно за стварање нових политичких идеја и покрета. Али такви покрети и идеје не настају спонтано, они су резултат преданог рада људи који су посвећени идеји”.

* * *

Задатак политичке комуникације није да створи политичара већ да му помогне да се боље представи јавности, да им скрене пажњу на своја уверења и идеје, да му служи да придобије њихов глас. Комуникација и политика рађају се, развијају и живе заједно, а као такве представљају својеврсан демократски механизам. Власт у савременим друштвима мора имати подршку народа што значи да се грађани различитим средствима морају придобити за доношење политичких одлука.

Истраживање које смо спровели нам је помогло да схватимо на који начин грађани Србије процењују значај политичке кому-

никације. Долази се до закључка да на који год начин да схватају концепт комуникације у политици, испитаници су били прилично једногласни у томе да је она важан елемент политичких процеса, да на основу ње граде поверење у политичаре, што се касније у великој мери одражава на њихов политички активизам као и изборну партиципацију. Осим тога, снажан утисак је да српска политичка сцена, по мишљењу испитаника, треба још да ради на усавршавању комуникације са јавношћу, било да јој је главни задатак да „поспреми неред“ након кризе или добрим слоганом покрене изборну мотивацију.

Политичка комуникација мора бити двосмерна. Неки ће рећи да ова констатација оксиморон, а неки да је плеоназам, међутим пракса показује да ништа не мора, али и не треба да се подразумева. Можда је чак исправније рећи да политичка комуникација треба да буде вишесмерна и вишеслојна, да би могла да укључи и они који шаљу политичке поруке, и оне који их примају и оне који их преносе, као и оне који их саопштавају у туђе име. На тај начин политичка комуникација тек може да испуни све своје функције: информисање, образовање, социјализацију и коначно, убеђивање.

ЛИТЕРАТУРА

- Аристотел, *Политика*, Глобус, Свеучилишна наклада Либер, Загреб, 1988.
- Властелица Тамара, *Медијска кампања – Публицитет и оглашавање*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2007.
- Зерфас Ансгар и Радојковић Мирољуб (ур.) *Менаџмент комуникација у политици: Основе и концепти*, Фондација Конрад Аденауер, Београд, 2011.
- Зубер Љубомир, *Политички односи с јавношћу у Републици Српској*, Комесграфика, Бањалука, 2012.
- Калинић Зоран, *Савремене комуникативне стратегије политичких партија*, Сварог – часопис за друштвене и природне науке, број 4, стр. 9-19, 2012.
- Радојковић Мирољуб, *Комуникологија*, ФПН, Београд, 2001.
- Славујевић Зоран, *Политичко комуницирање, политичка пропаганда, политички маркетинг*, Графокард, Београд, 2009.
- Спахић Бесим, *Контроверзе пропагандног деловања*, Издавачка дјелатност Ослобођење, Сарајево, 1987.
- Филиповић Винка и Костић – Станковић Милица, *Односи с јавношћу*, ФОН, Београд, 2011.

- Шибер Иван, *Политички маркетинг*, Политичка култура – накладно-истраживачки завод, Загреб, 2003.
- Електронски извори:
- http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/userFiles/file/Izbori/izbori2014/Tabela1_1.pdf (датум посете 20.11.2014.)

Sara Bajic, Nikola Jovic

OPINION POLL: ACCOMPLISHMENTS AND QUALITY OF POLITICAL COMMUNICATION IN SERBIA

Resume

In competitive democratic systems it is not enough to have the best ideas, programs or political candidates who will implement policies, but it must be well acquainted with the rules of political communication. Communication enables political ideas to reach the right, targeted groups and individuals, conveying specific messages.

After 2000, it seems that the political actors in Serbia are starting to turn to developing an environment in which communication plays a vital role. The arrival of foreign PR agencies, frequent surveys of public opinion, a serious approach to campaigns and other activities testify to the transformation of political communication. However, despite the perceived progress, it seems that Serbian politicians have much more to learn from the examples of their foreign colleagues. In addition, it is very important to examine to which extent the political communication in Serbia is two-way process in reality, considering the fact that its absence can redirect the entire course of political action and in the same time it threatens to seriously undermine the democratic process.

Key words: political communication, political marketing, public relations, public poll results.

*Јелена Достанић**

Факултет за правне и пословне студије др Лазар Вркатаћ

КРИТЕРИЈУМСКА ВАЉАНОСТ НАЈЧЕШЋЕ ПРИМЕЊИВАНИХ ТЕХНИКА У ПРОФЕСИОНАЛНОЈ СЕЛЕКЦИЈИ – КОЛИКО СЕЛЕКЦИОНЕ ТЕХНИКЕ ПРЕДВИЂАЈУ УСПЕХ НА ПОСЛУ

Сажетак

У овом раду су описани и приказани основни нацрти критеријумске ваљаности техника у професионалној селекцији. Након тога, приказани су неки од кључних резултата светских истраживања о предиктивној снази, конкретно, тестова когнитивних способности, тестова личности, интервјуа и центара за процену. Резултати говоре у прилог томе да је интелигенција, на првом месту општа ментална способност, најбољи предиктор успеха на послу, затим центри за процену, док је интервју најслабији предиктор, поготово уколико није структуриран и стандардизован. На крају рада су дате смернице о томе када и на који начин би требало користити ове технике у сврхе селекције, базиране на њиховим предностима и недостацима.

Кључне речи: критеријумска валидација, професионална селекција, психолошки тестови, интервју, центри за процену.

Професионална селекција представља један од можда најзначајнијих процеса и предмета истраживања у оквиру индустријске/организационе психологије, осликавајући један од њених најважнијих циљева – усклађивање карактеристика људи са карактеристикама радног места. Ослањајући се на приступ и схватање о

* Асистент на Катедри за пословну психологију, Факултета за правне и пословне студије др Лазар Вркатаћ

постојању индивидуалних разлика, циљ селекционог процеса је идентификација оних кандидата који по својим карактеристикама, особинама најбоље одговарају захтевима посла. То имплицира да велики део успеха на послу зависи од диспозиционих, урођених или рано стечених особина, које су стабилне, релативно трајне и отпорније на промене. Стога је веома важно приступити систематском процесу професионалне селекције и не доносити одлуке о запослењу *ad hoc* и на бази ирелевантних критеријума. Гледано са аспекта власника предузећа, добар кадар значи мање трошкова¹⁾, а гледајући са аспекта психолога рада и организације, потенцијални проблеми и облици патологије рада се квалитетном селекцијом могу значајно умањити. Међутим, јасно је да на квалитетне радне перформансе значајно утичу и организациони амбијент, приступ управљања људским ресурсима и др. Али у сваком случају, најповољнија организацијска средина не може довести до врхунских перформанси запослених уколико они немају потенцијала и уколико нису „створени“ за одређени посао. Стога, селекција представља значајну основу успеха и превентивну меру у смањивању потенцијалних проблема на раду.

Професионална селекција је сложен процес који се састоји из више хронолошки одређених фаза: анализа посла, закључивање о критеријумима селекције (претходно, закључивање о предикторима успешности и њихова валидација), одређивање метода и техника за мерење и процену критеријума, испитивање и оцењивање кандидата, доношење одлуке о предлогу најкомпетентнијих кандидата и писање извештаја, праћење ефеката селекције и валидација целог процеса. Свакој од набројаних фаза је посвећен велики број научних публикација и истраживања, међутим највећу пажњу узима валидација предиктора успешности, односно критеријумска валидација.

У складу са тим, циљ овог рада је приказ и анализа резултата досадашњих истраживања и сазнања у области критеријумске валидације у селекцији. Кроз рад ће бити приказани основни нацрти валидације, резултати истраживања о валидности интелигенције, особина личности и најважнијих техника у селекцији у предвиђању успеха на послу, интервјуа и центара за процену.

1) Видети у: J. E. Hunter, R. F. Hunter, „Validity and Utility of Aleternative Predictors of Job Performance“, *Psychological Bulletin*, vol. 96/1, 1984, pp. 72-98.

ОСНОВНИ НАЦРТИ КРИТЕРИЈУМСКЕ ВАЛИДАЦИЈЕ

Када се кандидати пријаве на конкурс, најбоље би било када бисмо могли све да их примимо на одређено време, а затим оне који се покажу као најуспешнији да задржимо. Међутим, јасно је да је то скоро неизводљиво и да у оквиру селекционог тестирања не можемо мерити радне перформансе кандидата на будућем послу. Стога, морамо да пронађемо и меримо карактеристике које ће моћи верно да замене мерење жељеног. Односно, морамо да идентификујемо оне варијабле које су значајно повезане са индикаторима успеха на послу. Променљиве и мерни инструменти који задовољавају те услове су критеријумски валидни. У принципу „критеријумска валидност се односи на повезаност (корелацију) теста са неком екстерном варијаблом – критеријумом“.²⁾ Критеријум је заправо оно што бисмо желели да меримо, у овом случају успех на послу. У литератури се овај тип валидности може срести и као прагматска, емпиријска, дијагностичка, симултана па чак и статистичка ваљаност. У основи, критеријумска валидност се односи на кореспонденцију неког мерног инструмента, на првом месту теста, са жељеним критеријумом.

Да бисмо могли валидирати предикторе, потребно је одредити шта су критеријуми, шта је то што бисмо желели да меримо. Критеријуми се могу поделити на „чврсте“ (објективно, квантитативно мерљиве) и „меке“ (они који се не могу пребројати, него захтевају процену). Често се у пракси узима један критеријум – успех/неуспех, али је данас познато да је успех вишедимензионалан. Постоји више аспеката пословне улоге и један радник не мора подједнако бити успешан у свим.³⁾ Неки од најчешћих критеријума су: резултати рада, радна дисциплина, међуљудски односи, самосталност и др.

Нацрта критеријумске валидације у области успешности на раду има више, а овде су приказани само неки: лонгитудинална валидација, истовремена валидација и унакрсна валидација. Лонгитудинална валидација подразумева да се на кандидатима примењени одређена батерија тестова или неке друге технике, као што су на пример узорак посла, центри за процену и интервју, затим када

2) С. Фајгељ, *Психометрија*, Центар за примењену психологију, Београд, 2009, стр. 309.

3) Детаљније видети у: L. Millward, *Understanding Occupational and Organizational Psychology*, SAGE Publications, London, 2005, pp. 136-141.

се они приме прати се њихова успешност на послу. Међутим, да би овај вид валидације у потпуности задовољавао психометријске критеријуме, требало би примити све раднике и пратити перформансе оних који се покажу успешним, као и оне који се покажу неуспешним и онда анализирати повезаности. Али наравно, примити све пријављене кандидате је немогуће, стога се прате резултати само оних који су примљени на посао. Овај тип нацрта омогућава успостављање директне везе на истој групи испитаника између резултата на селекционим техникама и успеха на послу, али недостатак је мали и нерепрезентативан узорак, траје дуго и предиктори се валидирају након одлуке о запослењу. Наравно, овако добијени резултати се могу примењивати у оквиру наредних селекција за исте и сличне послове.

Истовремена или симултана валидација је нацрт у којем се процењује успешност запослених на одређеном послу, а истовремено се ти исти радници тестирају и процењују техникама и мерним инструментима који се могу користити у селекцији. Овај нацрт омогућава одређење коефицијената валидности предиктора пре самог процеса селекције и захтева много мање времена. Међутим, недостатак је опет нерепрезентативан узорак. Односно, ако нпр. организација послује добро, претпоставља се да је и већина радника успешна и стога имамо смањену варијабилност, која због рестрикције опсега може довести до смањења коефицијената. Са друге стране, проблем може бити уколико се организација налази у кризи, послује лоше, радници показују лише перформансе и стога кроз овај нацрт можемо предвиђати неуспех, а не успех на послу.

Нацрт унакрсне валидације је у принципу конципиран као провера валидности и стабилности неког већ провереног мерног инструмента. Односно, проверава се да ли је мерни инструмент валидан на различитим популацијама, према различитим критеријумима, на другим сличним пословима и у различитом временском периоду. Ако је тест или нека друга техника процене валидна и стабилна, очекује се да је генерализабилна.

У сваком случају сваки од ових нацрта има своје предности и недостатке. Међутим, треба имати у виду и њихов заједнички недостатак, који се пажљивим планирањем нацрта може минимизирати, а то је утицај великог броја модераторских варијабли. На првом месту је то обука и радно искуство, јер код симултаног и унакрсног нацрта предикторе валидирамо на узорку већ запо-

слених и увежбаних људи, али и у оквиру лонгитудиналног нацрта перформансе испитаника процењујемо након обуке и када већ стекну неко искуство и адаптирају се на организацију. Поред радног искуства, на успех на послу утиче велики број ситуационих и организационих фактора, који могу значајно модерирати повезаности коју процењујемо. Један од начина за минимизирање модераторских и медијаторских варијабли јесте статистичка контрола, односно укључивање тих променљивих у нацрт и парцијализација њихових варијанси.

КОГНИТИВНЕ СПОСОБНОСТИ КАО ПРЕДИКТОРИ УСПЕХА НА ПОСЛУ

Данас је познато и јасно, што потврђују многа истраживања и пракса, да је успех у послу вишедимензионалан и да зависи од знања, способности, особина личности, интересовања, мотивације итд. Међутим, прва истраживања се односе на довођење успеха на послу у везу са интелигенцијом и може се рећи да су таква истраживања и данас веома актуелна.⁴⁾ Али, пре него што се крене на приказ и анализу истраживања на тему предиктивне снаге, биће укратко приказана историја развоја теорија способности. Први тест интелигенције био је Бинеов тест, намењен процени спремности деце за упис у школу, који је данас актуелан и пуно пута ревидиран. На основу овог теста су конструисани и први тестови за процену интелигенције одраслих, а то су Алфа и Бета армисјки тестови који су се примењивали у САД у оквиру селекције регрута за Први светски рат. Један од значајних имена када је реч о интелигенцији, који је учествовао у овим тестирањима је био и Векслер, чије скале се и дан данас користе у оквиру индивидуалног и клиничког тестирања. Међутим, ни Бине, а ни Векслер, иако су покушавали да објасне шта је то интелигенција, нису понудили праву теорију. Прва теорија когнитивних способности је теорија Г фактора (G Factor Theory) Чарлса Спирмана.⁵⁾ Спирман је сматрао да постоји један општи фактор способности, који је он назвао Г фактор, који представља општи ментални капацитет, који се црпи

4) Видети у: Hunter исто; Bertua et al, „The predictive validity of cognitive ability tests: A UK meta-analysis“, *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, vol.78, 2005, pp. 387-409.

5) С. Е. Spearman, “‘General Intelligence’, Objectively Determined and Measured”, *American Journal of Psychology*, vol. 15, 1904, pp. 201-293.

кроз све когнитивне операције. Међутим, врло брзо теорија Г фактора добија ударац од стране Луиса Терстона⁶⁾ који закључује да не постоји један општи фактор интелигенције, него више независних фактора, међу којима су спацијални, прецептивни, нумерички, вербални и др. Поред Терстона, један од веома важних аутора, Рејмонд Бернард Кател,⁷⁾ такође кроз своју теорију способности одбацује постојање Г фактора и у први план истиче два типа способности које су у независном односу и хијерхијски највише, флуидне и кристализоване способности.

Међутим, поред две теорија веома значајних аутора постојање Г фактора није одбачено. Керол⁸⁾ је интегрисао радове Спирмана, Катела, Хорна и др. и предложио теорију три стратума који су хијерархијски постављени, где се на врху налази општи Г фактор, затим испод њега кристализоване и флуидне способности, а на дну хијерхије специфичне и конкретне способности, као што су нпр. нумеричке. Након његовог обимног рада, може се рећи да је успостављен релативни консензус око тзв. ЦХЦ (СНС) парадигме, односно Кател-Хорн-Керолова (Cattell – Horn – Carroll) парадигме.⁹⁾

Истраживања на тему критеријумске валидације има толико много да би се читав једна монографија могла написати у којој би се само наводили резултати истих. Валидирани су многи тестови способности, али ипак највише радова се односи на валидацију тестова за мерење опште менталне способности. Једну од првих студија на ову тему је спровео Гизели¹⁰⁾ који је закључио да је општа ментална способност значајан предиктор успеха на тренингу и раду код скоро свих фамилија послова. Такође, закључио је да што је посао комплекснији то је интелигенција значајнији предиктор. Па тако, коефицијент валидности интелигенције као предиктора успешности се креће од 0.27 код најмање комплексних до 0.61 (то значи да интелигенција објашњава од 9% до 36% успеха на раду) код

6) L. L. Thurstone, "The Isolation of Seven Primary Abilities", *Psychological Bulletin*, vol. 33, 1936, pp. 780-781.

7) Поред Катела свакако треба споменути и Хорна (Horn) који је независно од њега такође закључио о постојању два типа способности које одговарају флуидним и кристализованим. У литератури се често говори о Кател-Хорновој теорији способности, јер су касније они и сарађивали.

8) Carroll, J. B, *Human Cognitive Abilities*, Cambridge University Press, New York, 1993.

9) Детаљније видети у: G. Taub et al, "Effects of General and Broad Cognitive Abilities on Mathematics Achievement from Kindergarten Through High School", *School Psychology Quarterly*, vol. 23, 2008, pp. 187-198.

10) Видети у: Hunter & Hunter, исто.

најкомплекснијих послова. У својој студији, Гизели је испитивао и предиктивну валидност неколико специфичних фактора способности: спацијалних, механичких и перцептивних и такође закључио да су све три значајни предиктори успеха, који су опет важнији како је посао комплекснији.

Хантер је у више студија¹¹⁾ такође дошао до резултата да је општа ментална способност значајан предиктор успеха на обуци и на раду за све послове, комплексне и оне мање комплексне. Наравно, коефицијенти су виши како је посао сложенији. Па тако, код најкомплекснијих послова (као што је онај руководилица) када успех процењују супервизори, коефицијент валидности интелигенције износи 0.58. Међутим, када се успех на раду објективно мери, коефицијент валидности код најсложенијих послова је чак 0.74, што имплицира да интелигенција може објашњавати око 50% варијансе успеха на послу. Коефицијент валидности код најмање сложених послова, када успех процењују супервизори, је 0.23. Поред опште менталне способности, Хантер је проверавао и валидност тестова перцептивних и психомоторних способности и закључио да су оба значајни предиктори, с тим да је коефицијент виши код перцептивних. Као и код Гизелија, општа ментална способност има већи коефицијент валидности у односу на специфичне факторе интелигенције.

Пројекат А (Пројект А), који представља један од можда најскупљих и највећих студија посвећених критеријумској валидацији, је потврдио предходне налазе.¹²⁾ Општа ментална способност, као и специфични фактори интелигенције, су значајни предиктори успеха на свим пословима. Што је посао комплекснији, значај способности за успех на послу је већи.

Бертуа и сарадници¹³⁾ су кроз мета-аналитичку студију у Уједињеном Краљевству испитивали предиктивну снагу опште менталне способности, као и специфичних фактора, вербалног, спацијалног, нумеричког и перцептивног према успеху на обуци и

11) J.E. Hunter, „Cognitive Ability, Cognitive Aptitudes, Job Knowledge, and Job Performance“, *Journal of Vocational Behavior*, vol. 29, 1986, pp 340-362; Hunter & Hunter, исто; F. L. Schmidt & J. E. Hunter, „The Validity and Utility of Selection Methods in Personnel Psychology: Practical and Theoretical Implications of 85 Years of Research Findings“, *Psychological Bulletin*, vol. 124/2, 1998, pp. 262-274.

12) F. L. Schmidt, D. S. Ones, & J. E. Hunter, „Personnel selection“, *Annual Review of Psychology*, vol. 43, 1992, pp. 627–670.

13) Bertua et al, исто.

успеху на раду Дошли су до следећих резултата: када је реч о успеху на послу највиши коефицијент валидности имају перцептивне способности, затим општа ментална способност, нумеричка, вербална, па спацијална. Међутим, највиши коефицијент валидности када је реч о успеху на обуци имају нумеричке способности, па на другом месту општа ментална способност и перцептивне способности, затим вербалне и на крају спацијалне способности. Слични резултати су добијени и у мета-аналитичкој студији на простору Европе, коју су спровели Салдаго и сарадници,¹⁴⁾ с тим да општа ментална способност има највиши коефицијент валидности како код успеха на обуци, тако и код успеха на послу.

Општи закључак када је реч о критеријумској валидацији тестова способности је врло очигледан. Интелигенција, односно општа ментална способност, као и специфичне способности, су значајни предиктори успеха на послу. Способности описују од 25% до 50% успеха на послу, што је веома много када се узме у обзир велики број срединских и организационих фактора који на њега утичу.

Када се анализирају резултати наведених истраживања, може се закључити да је значајан модератор између интелигенције и успеха на послу заправо њихова комплексност и сложеност. Односно, што је посао комплекснији, способности су критеријумски валиднији. То имплицира да на основу способности добро можемо да дискриминишемо кандидате за једноставније и сложеније послове. На основу тестирања способности можемо предвидети контраиндикације успеха за неке послове. Па тако, ниске способности контраиндикују успех на сложеним пословима, али и веома високе на оним једноставним, рутинским и интелектуално неизазовним. Међутим, ако се врши селекција за послове који су веома комплексни и захтевају веома квалификован и стручан кадар, нпр. за посао електроинжењера, како ће нам тестирање способности помоћи када нам се на конкурс пријави већи број кандидата који су завршили факултет и сви су минимално просечни. Другим речима, тестирање способности добро прави разлику међу групама, али је слабо дискриминативно унутар исте групе. И на крају, просечно интелигентан човек може успешно обављати велики број послова, а у оквиру једне стандардне девијације се налази око 68% популације. Да просечан човек може успешно да обавља већину послова

14) J. F. Saldago, „Predicting job performance using FFM and non-FFM personality measures“, *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, vol. 76, 2003, pp. 323-346.

сведоче и резултати истраживања Катела и Берте,¹⁵⁾ који су закључили да потребе за когнитивним способностима за цео свет рада износе просечно око IQ=108. Тако да, интелигенција нам може послужити као корисна за елиминацију кандидата који не задовољавају услове, али нам тешко може помоћи да се одлучимо између више добрих.

ОСОБИНЕ ЛИЧНОСТИ КАО ПРЕДИКТОРИ УСПЕХА НА ПОСЛУ

За разлику од способности, особине личности су нешто касније постале предмет интересовања у студијама критеријумске валидације. Прве теорије личности настају знатно касније у односу на теорије способности.

Једна од првих теорија личности је она Рејмонда Бернарда Катела¹⁶⁾. Полазећи од лексичке хипотезе и описа личности које су пописали и класификовали Олпорт и Одберт, Кател долази до 16 примарних фактора личности. Међутим, полазећи од истих описа личности великих број других аутора долази до пет фактора, односно до Великих пет (Big Five).¹⁷⁾

Међутим, ипак је дуго требало да се успостави релативни консензус око „правог броја“ особина, а томе су највише допринели Коста и МекКре, са својом Петофакторском теоријом личности (Five Factor Theory-FFT).¹⁸⁾ Управо овај модел Великих пет (екстраверзија, неуротицизам, савесност, пријатност и отвореност ка искуству) Косте и МекКреа представља водећу теорију личности у литератури, која је највише истраживана у свим областима психологије, па тако и у оквиру студија критеријумске валидације.

Све док се није успоставио релативни консензус око петофакторског решења, истраживачи су били веома скептични око употребе особина личности као предиктора успеха на послу. Студија између 50-тих и 70-година прошлог века је било веома мало и оне су показивале да особине личности нису значајни предиктори

15) Фајгел, исто.

16) R. B. Cattell, "Confirmation and Clarification of Primary Personality Factors", *Psychometrika*, vol. 12, 1947, pp. 197-220.

17) Видети детаљније у: L. R. Goldberg, „An Alternative ‘Description of Personality’: The Big-Five Factor Structure”, *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 59, 1990, pp. 1216-1229.

18) R. R. McCrae & P.T. Jr. Costa, *Personality in Adulthood: A Five-Factor Theory Perspective*, The Guilford Press, New York, 2003.

успеха или ако се и покажу значајним, коефицијенти валидности су били веома мали. Један од разлога за то је био јако велики број различитих теорија и факторских решења, који су онемогућавали мета-аналитичке студије и упоређивања. Међутим, 90-тих година прошлог века, када је пронађен „заједнички језик“ у виду петофакторске теорије личности, број испитивања особина личности као предиктора успеха се значајно повећао.

Међу првим студијама о критеријумској валидности особина личности је спроведена од стране Гизелија и Берта.¹⁹⁾ Резултати су показали да се коефицијент валидности за различите фамилије послова креће од 0.14 до 0.36, што је знатно мање у односу на валидност тестова способности.

90-тих година, Барик и Маунт²⁰⁾ спроводе мета-аналитичку студију, проверавајући критеријумску валидност особина личности из петофакторских решења. Критеријумске варијабле су биле успех на обуци и на раду за пет фамилија послова. Резултати су показали да се као значајан предиктор без обзира на групу послова показала само савесност, док су остале особине биле значајне за само неке послове. Екстраверзија се показала као значајна код послова који подразумевају социјалну интеракцију, као што је посао продаваца и руководиоца. Поред тога, екстраверзија се заједно са отвореношћу показала као значајан предиктор успеха на обуци. Међутим, треба рећи да је коефицијент валидности чак и савесности био скроман, што је неке истраживаче навело на закључак да особине личности не би требало користити у сврхе професионалне селекције.

Салдаго у мета-аналитичкој²¹⁾ студији закључује да су тестови петофакторских модела личности бољи предиктори од тестова не-петофакторских модела. Савесност и емоционална стабилност у петофакторским моделима имају следеће предиктивне вредности 0.28 и 0.16, док у не-петофакторским моделима 0.18 и 0.05. Исти аутор на основу мултирегресионе анализе закључује да поред значајног доприноса опште менталне способности, савесност (12%)

19) E. E. Ghiselli & R. P. Barthol, "The validity of personality inventories in the selection of employees", *Journal of Applied Psychology*, 37/1, 1953, pp. 18–20.

20) M. R. Barrick & M. K. Mount, "The Big-Five personality dimensions in job performance: a meta-analysis", *Personnel Psychology*, vol. 44, 1991, pp. 10–26.

21) Saldago, исто.

и емоционална стабилност (7%) значајно повећавају предикцију успеха на послу.

Када се погледа на првом месту број великих мета-аналитичких студија, као и резултати који су добијени из њих, може се закључити да су способности много бољи предиктори успеха на послу од особина личности. Један од важних разлога због којег се на првом месту сумња у значај тестирања личности у сврхе селекционог процеса јесте сама методологија тестирања. Наиме, док се способности мере „објективним“ тестовима где постоји тачан одговор, особине личности се тестирају самопроценом. То наводи на барем два проблема. На првом месту је могућност лажирања и давање неискрених одговора. То је посебан проблем поготово код тестирања у селекцији где постоји велика мотивација кандидата да се прикажу у најбољем светлу. Али, чак и када не постоји намера за лажирањем одговора, питање је колико су људи успешни и добри у самопроцени.

Здраворазумски и теоријски гледано, изненађујуће је што се скорови на појединим особинама не показују као значајни предиктори. Када се узме у обзир природа димензије екстраверзије, делује очекивано да ће се особе са високим скором боље снаћи и бити успешније у ситуацијама рада са великим бројем људи и да ће се емоционално стабилне особе боље снаћи у стресним, кризним и изненадним ситуацијама него оне које имају висок неуротицизам итд.

Не узимајући у обзир потенцијални проблем операционализације особина личности, можда је разлог добијања ниских коефицијената валидности у лоше постављеним критеријумима успешности. У већини наведених истраживања је успех на послу углавном третиран као једнодимензионалан, а као што је већ речено, исти радник не мора бити подједнако добар у свим аспектима посла. Ова истраживања нису узимала у обзир аспекте као што је квалитет у међуљудским односима, процена задовољства клијената, радна дисциплина и др, где особине личности могу бити веома значајне. Поред набројаних аспеката, требало би узети у обзир и нетипичне ситуације на послу, односно реакцију запослених на критичне инциденте. Често се чак и у оквиру процеса анализе посла и професионалне селекције, а посебно у оквиру процене успешности, запостављају оне ретке, али веома важне ситуације, код којих погрешна реакција може довести до катастрофалних последица.

Нпр. ситуација у којој саобраћајни полицајац треба да употреби оружје се дешава веома ретко, али лоша реакција може довести до губитка живота.

КРИТЕРИЈУМСКА ВАЛИДНОСТ ИНТЕРВЈУА И ЦЕНТАРА ЗА ПРОЦЕНУ

У овом делу ће бити приказане још две технике које се користе у процесу селекције, за које постоји знатно мањи број истраживања на тему њихове критеријумске валидности у односу на особине личности, а посебно у односу на способности. Реч је о интервјуу и центрима за процену.

Интервју представља једну од најстаријих и најчешће употребљиваних техника у селекцији. Незаобилазан је у чак 90% селекционих поступака, било као једина техника или као једна од многих. За разлику од тестова, интервју је техника којом се подаци од кандидата узимају усменим путем, током разговора који има јасно постављен циљ. Кроз интервју се добијају подаци о кандидатима које не можемо добити на основу тестирања способности и особина личности, нпр. тест емоционалне стабилности *in vivo*, вербална флуентност, усмено изражавање и др. Успех кандидата на интервјуу се огледа у процени интервјуера без постојећих стандарда и норми. А како је познато да постоји велики број грешака у процени, једно од кључних питања је колико је интервју поуздан и још важније критеријумски валидан.

Традиционални интервју се углавном спроводио без унапред припремљених питања, кандидатима су била постављана различита питања, није постојао систем класификације квалитета одговора и одлука се углавном доносила на основу општег утиска интервјуера. У складу са тим, критеријумска валидност и поузданост интервјуа је била веома ниска.²²⁾ Међутим, поузданост и валидност интервјуа се може унапредити, тако што се данас најчешће користе структурирани и ситуациони интервјуи, где су унапред испланирана питања и где се на основу технике критичног инцидента у оквиру анализе посла може проценити шта је добар а шта лош одговор, односно одговори се могу класификовати.

22) А. Furnham et al, „Personality, motivation and job satisfaction: Hertzberg meets the Big Five“ *Journal of Managerial Psychology*, vol. 24, 2009, pp.765-779.

Како се техника интервјуа унапредила и критеријумска валидност је постала виша и значајнија. Кук²³⁾ је спровео мета-аналитичку студију на скромном броју истраживања, у односу на оне око способности и особина личности, и резултати су показали да се коефицијент валидности неструктурираних интервјуа креће од 0.11 до 0.18, а структурираних интервјуа од 0.24 до 0.34. У мета-аналитичкој студији коју су спровели Шмит и Хантер²⁴⁾ коефицијент валидности интервјуа је око 0.25, што га ставља на осмо место према предиктивној снази. У ранијим мета-аналитичким студијама, коефицијент валидности интервјуа је износио 0.11 и 0.23. Међутим, Хог и Освалд наводе да коефицијент валидности интервјуа може ићи чак и до 0.57, што је веома високо.²⁵⁾

Наравно, може се закључити да је валидност интервјуа у односу на тестове способности знатно нижа, не укључујући овај последњи податак, јер описује од 5% до 9% варијансе успеха на послу. Међутим, ти коефицијенти валидности нису много нижи од оних добијених за тестове личности. Са друге стране, интервју је свакако мање поуздан од тестова личности и ове резултате треба са великом резервом генерализовати, јер не можемо да знамо колико је интервјуер добар у процени. Стога, неопходно је радити на унапређењу вештина интервјуисања, укључивати што више процењивача не би ли се метријске карактеристике интервјуа унапредице.

За разлику од интервјуа, центри за процену (Assessment Centres) су једна од новијих и савременијих техника и метода који се користи у сврхе професионалне селекције. Центри за процену су мулти-методска, мулти-особинска техника у којој више процењивача истовремено процењује више кандидата. У центрима за процену, кандидати најчешће пролазе кроз различите узорке посла, интервјуе, симулације и сл. Када је реч о критеријумској валидности ове технике, он се креће -0.25 до 0.78²⁶⁾. Гауглер указује да је управо због великог броја техника, процењивача и др. ова техника је веома зависна од ситуације. У резултатима из 70-тих година прошлог века, Коен је на основу мета-аналитичке студије дошао до просечног коефицијента валидности центара за процену од 0.43

23) M. Cook. *Personnel Selection*, Wiley, Chichester, 2004.

24) Schmidt & Hunter, исто.

25) Видети у: Hunter & Hunter, исто; Millward, исто

26) B. B. Gaugler et al, „Meta-analysis of assessment center validities“, *Journal of Applied Psychology Monograph*, vol. 72, 1987, pp. 493-511.

за успех на послу и до 0.63 за успех на обуци. У већ поменутој мета-аналитичкој студији Шмита и Хантера просечни коефицијент валидности центара за процену износи око 0.43.

Може се рећи да је критеријумска валидност ове технике селекције висока и да може објаснити варијансу успеха на послу скоро колико и општа ментална способност. Међутим, треба имати у виду да се у центрима за процену користи више техника које заједно дају тај ниво предикције. Разлог зашто се коефицијент валидности не повећава применом више техника заједно могу бити корелације међу њима.

* * *

На основу свих приказаних резултата студија, може се извући више конкретних закључака. На првом месту, тестови способности и даље дају највише коефицијенте валидности. Што је посао комплекснији, њихов значај је већи. После тестова способности, од обрађених техника, највише коефицијенте валидности имају центри за процену, затим интервјуи и тестови личности. Међутим, већина приказаних студија су конципиране кроз нацрт унакрсне валидације, где се заправо валидира генерализабилност предиктивност техника. У том смислу је примена ових резултата у селекцији за конкретна радна места ограничена. Оно што се може применити јесте сазнање да комплекснији послови захтевају виши ниво способности, да за особе са високим скором на савесности можемо претпоставити да ће бити успешније на скоро свим пословима и да поуздан интервју може дати високу предикцију. Када је реч о центрима за процену, резултати указују да могу бити веома корисни у предикцији радног понашања, али под условом да се коришћени адекватни методи, да су процењивачи добро обучени и да је читав процес релевантан. У принципу, резултати оваквих студија су исувише општи.

Резултати који се односе на валидност тестова способности и особина личности нам могу добро послужити за одређивање критичких тачки, за елиминацију кандидата који не задовољавају вредности тих критичких тачака. Из тога следи, да би кандидате са значајном дискрепанцом између скор на тестовима способности и вредности коју захтева посао, као и оне који немају висок скор на нпр. савесности, требало елиминисати из даљег процеса

селекције. Међутим, одбацивање свих кандидата који незадовољавају те захтеве нам неће помоћи да донесемо коначну одлуку о запослењу. Резултати на тестовима способности и личности нам не могу помоћи да направимо fine разлике између одређеног броја кандидата за које не постоји контраиндикација успеха. Јер, да ли је оправдано доносити одлуку о запослењу на основу разлика у свега нпр. две IQ јединице међу кандидатима?

У доношењу одлуке о избору једног или неколико кандидата од више оних који задовољавају основне критеријуме, могу помоћи интервју и центри за процену. Да су ове две технике више зависне од ситуације и карактеристика конкретног посла, указују и аутори горе наведених студија. Спровођење интервјуа и центри за процену су далеко нестабилнији и мање поуздани од тестова. Међутим, да би ове технике заиста биле валидне у предикцији успеха на конкретним пословима, требало би спроводити истраживања у којима би предикторске променљиве биле специфичније, нпр. тип постављених питања или конкретна техника у центрима за процену. Валидација ових техника селекције би требало да се спроводи везано за конкретне послове и конкретна питања и методе.

Критеријумски валидирати технике у селекцији је веома важно, јер последице селекције биле позитивне или негативне, су веома велике. Закључивање о критеријумима селекције, као и о њиховој операционализацији, на основу здраворазумских претпоставки може нарушити читав процес селекције. Јер, врло често емпирија покаже да су наши утисци и претпоставке погрешни. У свету се велика пажња истраживача посвећује овој теми, док код нас скоро да ниједно такво истраживање није спроведено. Један од разлога за то је недовољна сарадња између науке и праксе, која је у овом случају од велике важности. Истраживачи немају приступ базама података из организације у оквиру којих би се могле испитивати везе између резултата тестирања у селекцији и процене успешности. Док са друге стране, стручњаци у пракси не виде довољно могућности за имплементацију и употребу резултата теоријско-научних истраживања. Тако да, када је реч о Србији, за почетак би било неопходно успоставити бољу сарадњу између науке и праксе, а након тога полазећи од резултата страних истраживања пажљиво планирати нацрте и спроводити студије.

ЛИТЕРАТУРА

- Barrick, M. R. & Mount, M. K., "The Big-Five personality dimensions in job performance: a meta-analysis", *Personnel Psychology*, vol. 44, 1991, pp. 10–26.
- Bertua, C, Anderson, N, Saldago, J. F., „The predictive validity of cognitive ability tests: A UK meta-analysis“, *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, vol. 78, 2005, pp. 387-409.
- Carroll, J. B., *Human Cognitive Abilities*, Cambridge University Press, New York, 1993.
- Cattell, R. B., "Confirmation and Clarification of Primary Personality Factors", *Psychometrika*, vol. 12, 1947, pp. 197-220.
- Cook, M., *Personnel Selection*, Wiley, Chichester, 2004.
- Фајгел, С. *Психометрија*, Центар за примењену психологију, Београд, 2009.
- Furnham, A., Eracleous, A, & Chamorro-Premuzic, T. „Personality, motivation and job satisfaction: Hertzberg meets the Big Five“ *Journal of Managerial Psychology*, vol. 24, 2009, pp.765-779.
- Gaugler, B. B, Rosenthal, D.R, Thornton, G.C. & Bentson, C. „Meta-analysisi of assessment center validities“, *Journal of Applied Psychology Monograph*, vol. 72, 1987, pp. 493-511.
- Ghiselli, E. E. & Barthol, R. P., "The validity of personality inventories in the selection of employees", *Journal of Applied Psychology*, 37/1, 1953, pp. 18–20.
- Goldberg, L.R., „An Alternative ‘Description of Personality’: The Big-Five Factor Structure“, *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 59, 1990, pp. 1216-1229.
- Hunter, J. E., „Cognitive Ability, Cognitive Aptitudes, Job Knowledge, and Job Performance“, *Journal of Vocational Behavior*, vol. 29, 1986, pp 340-362.
- Hunter, J. E., Hunter, R. F. „Validity and Utility of Aleternative Predictors of Job Performance“ *Psychological Bulletin*, vol. 96/1, 1984, pp. 72-98.
- McCrae, R.R, Costa, P.T. Jr, *Personality in Adulthood: A Five-Factor Theory Perspective*. The Gilford Press, New York, 2003.
- Millward, L, *Understanding Occupational and Organizational Psychology*, SAGE Publications, London, 2005, pp. 136-141.
- Saldago, J. F., „Predicting job performance using FFM and non-FFM personality measures“, *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, vol. 76, 2003, pp. 323-346.
- Schmidt, F. L, Ones, D. S. & Hunter, J. E. „Personnel selection“, *Annual Review of Psychology*, vol .43, 1992, pp. 627–670.

- Schmidt, F. L. & Hunter, J. E. "The Validity and Utility of Selection Methods in Personnel Psychology: Practical and Theoretical Implications of 85 Years of Research Findings", *Psychological Bulletin*, vol. 124/2, 1998, pp. 262-274.
- Spearman, C.E, "General Intelligence', Objectively Determined and Measured", *American Journal of Psychology*, vol. 15, 1904, pp. 201-293.
- Taub, G, Floyd, R.G, Keith, T.Z, & McGrew, K.S. "Effects of General and Broad Cognitive Abilities on Mathematics Achievement from Kindergarten Through High School", *School Psychology Quarterly*, vol. 23, 2008, pp. 187-198.
- Thurstone, L.L, "The Isolation of Seven Primary Abilities", *Psychological Bulletin*, vol. 33, 1936, pp. 780-781.

Jelena Dostanic

CRITERION VALIDITY OF THE MOST USED TECHNIQUES IN PERSONNEL SELECTION – HOW MUCH SELECTION TECHNIQUES PREDICT JOB SUCCESS

Resume

The goal of this paper is to make a review of half of century researches about techniques in personnel selection, ability tests, personality inventories, interviews and assessment centres.

In the first part of the paper are shown some of the most used ways to determine which selection techniques are valid and explain job success. Then, every technique is presented and results of studies were discussed. The main conclusion is that the general mental ability is the best predictor of success in every type of job. The more complex the job is, general intelligence is more significant. It explains between 25% and 50% of job success variance. Personality traits are not so good in prediction as intelligence, they explain about 30% maximum of variance. Structured interview predict about 25% of variance of job success. And last, but not at least, assessment centres can predicted maximum between 40% and 50% of variance. However, ability tests and personality inventories are better if we want to discriminate good candidates from not so good. On the other hand, interviews and assessment centres can be better for decision making, because they are face to face, which gives a chance

for candidates to show their individuality and qualities.

Key words: criterion validation, personnel selection, psychological tests, interview, assessment centres.

Овај рад је примљен 28. јула 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 18. септембра 2015. године.

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

171

Јовица Павловић

УТИЦАЈ ИНСТИТУЦИОНАЛНИХ ЧИНИЛАЦА
НА НАЦИОНАЛНЕ, ВЕРСКЕ И ЛИНГВИСТИЧКЕ
РАСЦЕПЕ У УЈЕДИЊЕНОМ КРАЉЕВСТВУ
И ШВАЈЦАРСКОЈ ТОКОМ РАЗЛИЧИТИХ
СТРАНАЧКИХ ЕРА

191

Игор Н. Стојановић

ПОЛИТИЧКА НЕУТРАЛНОСТ И САВРЕМЕНА
ДРЖАВА У ТОКОВИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

209

Урош В. Живковић, Милош Р. Миленковић

ЕВРОПСКА УНИЈА КАО ГЛОБАЛНИ АКТЕР
РЕФОРМЕ СЕКТОРА БЕЗБЕДНОСТИ И ИСКУСТВО
СРБИЈЕ

Јовица Павловић

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

УТИЦАЈ ИНСТИТУЦИОНАЛНИХ ЧИНИЛАЦА НА НАЦИОНАЛНЕ, ВЕРСКЕ И ЛИНГВИСТИЧКЕ РАСЦЕПЕ У УЈЕДИЊЕНОМ КРАЉЕВСТВУ И ШВАЈЦАРСКОЈ ТОКОМ РАЗЛИЧИТИХ СТРАНАЧКИХ ЕРА

Сажетак

Рад који следи има за циљ одговорити на истраживачко питање: „Да ли су и на који начин систем владавине, изборни систем, страначки систем и институција шефа државе у Уједињеном Краљевству и Швајцарској утицали на развој и обликовање друштвено-политичких расцепа који се темеље на верским, лингвистичким и националним разликама у ери елитних, масовних, народних и професионалних бирачких странака?“ Овако постављено питање за шири предмет истраживања намеће разматрање утицаја институционалних оквира на друштвене расцепа, док се за ужи предмет интересовања могу одредити политичке институције и историјски друштвено-политички раздори у Уједињеном Краљевству и Швајцарској. Полазећи од институционалистичке теоријске претпоставке према којој институције утичу на структуре попут друштвено-политичких расцепа, овај рад употребом методе историјског праћења (historical tracing) и анализе најразличитијих система (most different systems design) пореди две институционално различито постављене али структурно сличне државе кроз разне страначке ере двадесетог и двадесет првог века, како би истражио постојање потенцијалне коорелације и узрочног односа између а) различитог начина на који су институције постављене и

б) различитог развоја структурне основе друштвених расцепа у Уједињеном Краљевству и Швајцарској. Резултати рада указују на могућност постојања поменуте коорелације.

Кључне речи: Уједињено Краљевство, Швајцарска, друштвено-политички расцепи, страначке ере, систем владавине, изборни систем, страначки систем, институција шефа државе.

1. ИСТОРИЈСКИ ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКИ РАСЦЕПИ У УЈЕДИЊЕНОМ КРАЉЕВСТВУ И ШВАЈЦАРСКОЈ

Својом чувеном анализом односа између историјско-структурних друштвених расцепа, страначких система и бирачког сврставања, Мартин Липсет (*Martin Lipset*) и Стајн Рокан (*Stein Rokkan*) покренули су 1967. године озбиљну политиколошку дискусију о међусобном утицају и повезаности поменутих феномена и институција предлагањем тезе о „замрзнутим конфликтима“, који, као продукти базичних друштвених расцепа/структура, опстају непромењени од раног двадесетог века.¹⁾ Приметан број аутора и данас активно делује у оквиру сродног опште-филозофског истраживачког поља утемељеног на полемици о односу структуре и деловања (*structure-agency*), као и у оквиру специфично политиколошког истраживачког поља базираног на разматрању утицаја историјских/друштвених расцепа на формирање институција попут изборног система, система владавине унутар одређене државе или институције шефа државе. Ова сфера истраживања природно наводи и на разматрање процеса изградње и обликовања различитих страначких система у европским државама, јер се они, разумно, посматрају као директни продукти друштвених расцепа и политичких институција. Самим тим, иако су седамдесете године двадесетог века на дневни ред поставиле сукобе попут родног расцепа и расцепа између запослених/незапослених, за које се не може рећи да су деривати Липсетових и Роканових „замрзнутих конфликта“, дискусија коју су ови аутори развили остаје релевантна и данас.

Анализа која следи тежи допринети поменутој дискусији. Међутим, приступ наведеном истраживачком домену разликоваће се од уобичајено примењеног. Уместо разматрању мере у којој су ин-

1) Seymour Lipset and Stein Rokkan, "Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction", in Seymour Lipset and Stein Rokkan (eds.), *Party Systems and Voter Alignments: Cross-national Perspectives*, The Free Press, New York, 2008, p. 3

ституције (попут изборног система) и њихови директни деривати (попут страначког система) продукти структурних друштвених расцепа, приступиће се анализи утицаја институционалних оквира на друштвене расцепа. Самим тим, једна од теоријских претпоставки предстојеће анализе је институционалистичка, која тврди да институције утичу на структуре/расцепа, али истовремено признаје обостраност њиховог односа, одбацујући структуралистички предлог једносмерног утицаја структура/расцепа на институције.²⁾ Претпоставка ће бити испитана концентрисањем анализе на систем владавине, изборни систем, страначки систем и институцију шефа државе у случајевима Швајцарске и Уједињеног Краљевства. Треба размотрити да ли су (и на који начин) наведене институције и њихови деривати утицали на обликовање постојећих структурних друштвених расцепа (попут верских, лингвистичких и националних) у поменутиим државама.

Фокус анализе ће пре свега бити усмерен на националне расцепа. Национални расцепа су најзанимљивији јер своје корене проналазе у сва четири базична расцепа предложена од стране Липсета и Рокана; периферија-центар, град-село, црква-држава, радник-капиталиста.³⁾ На пример, у Уједињеном Краљевству је одувек био приметан расцеп између енглеског центра и шкотске, велшанске и ирске периферије, који је видно утицао на касније обликовање поменутих националних идентитета, што се може поредити са ситуацијом у Швајцарској где су немачки и француски центар деловали доминантно у односу на пределе италијанског и романшког говорног подручја. Такође, Ирци, Велшани и Шкоти великим делом везују свој идентитет за рурално наслеђе, док је ренесансни Лондон синоним енглеског урбанизма/просвећености. Паралела се донекле може направити са Швајцарском, где су највећи градови Цирих, Женева, Базел и Берн лоцирани у „немачким и француским“ деловима земље, док је италијански кантон Тичино историјски рурално подручје одвојено Алпима од остатка земље.

Док су сукоби „центра и периферије“ и „града и села“ свакако приметно обликовали међунационалне поделе у оба случаја, религијски расцепа су можда одиграли и најпресуднију историјску улогу у обликовању међунационалних расцепа у Уједињеном Кра-

2) Vivien Lowndes, „Institutionalizam“, u zborniku: *Teorije i metode političke znanosti*, (priredili: David Marsh i Garry Stoker, preveli sa engleskog na hrvatski: Tonči Kursar i Davor Stipetić), Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2005, str. 94

3) Seymour Lipset and Stein Rokkan, „Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction“, *op. cit.*, p. 14

љевству, јер су се католици, поготово они у Ирској, жустро борили за очување своје вере упркос политици верске асимилације коју су држава и Англиканска црква активно спроводиле од периода владавине Хенрија VIII па све до „еманципације католика“ у деветнаестом веку.⁴⁾ У Швајцарској је средином деветнаестог века вођен и грађански рат између конзервативних католичких и либералних протестантских кантона, мада је овај сукоб више био верско-политичке него националне природе. Напокон, у јеку индустријске револуције која је и отпочела у Уједињеном Краљевству, већина капиталиста била је енглеске националности, док су многи Ирци, Шкоти и Велшани долазили у енглеске градове као радна снага.⁵⁾ У Швајцарској се индустрија такође примарно развијала у немачком говорном подручју, мада би многи са правом оспорили везу између овог расцепа и националног/верског/лингвистичког идентитета, јер је поменути конфликт примарно интернационалне природе.⁶⁾

У сваком случају, примери Швајцарске и Уједињеног Краљевства обухватају велику већину, ако не и све расцепа на које су се концентрисали Липсет и Рокан, те су трагови тих расцепа видљиви при посматрању националних/лингвистичких/верских разлика које и данас егзистирају на тим просторима. Случајеви Уједињеног Краљевства и Швајцарске нису одабрани као субјекти ове упоредне анализе само на основу применљивости Липсетових и Роканових расцепа, већ и због својих историјски сличних националних/лингвистичких/верских структура и сукоба који су се испољавали на различите начине током претходног века. Самим тим, покрај већ наведеног специфичног, може се поставити и опште истраживачко питање које гласи: „Да ли су у парламентарним демократијама двадесетог и двадесет првог века различити институционални оквири допринели различитом обликовању историјски сличних друштвених расцепа?“

2. ПРИСТУП ПРОБЛЕМАТИЦИ

На ово питање требало би одговорити посматрањем односа између институција и поменутих друштвених расцепа у оквиру раз-

4) Mathew Hall, *Political Traditions and UK Politics*, Palgrave Macmillan, London, 2011, p. 199.

5) Michael Williams, *Crisis and Consensus in British Politics: From Bagehot to Blair*, Palgrave Macmillan, London, 2000, p. 13.

6) Clive Church, *The Politics and Government of Switzerland*, Palgrave Macmillan, London, 2004, p. 79.

личитих временских секвенци, како би се кроз анализу контекста одређеног периода идентификовао потенцијални разлог или начин на који су институције обликовале постојеће друштвене расцепе у обе државе. Посматрање различитих временских периода би истовремено омогућило идентификацију лабаве корелације и подударности између а) промене институционалних оквира и б) промене облика и друштвеног значаја наведених расцепа. Таква корелација потенцијално би се (ако узмемо у обзир институционалистичке претпоставке о доминантној улози деловања/институција у односу на структуру) могла схватити као индиректни индикатор утицаја институција на друштвене расцепе, што може мотивисати продубљено проучавање овог феномена из институционалистичке перспективе у будућим истраживањима. Самим тим, циљ овог рада није експлицитно доказати поменути утицај, већ навестити корисне смернице за будућа истраживања темељним дескриптивним расветљењем узрочног односа институција и друштвених расцепа на корисним примерима Уједињеног Краљевства и Швајцарске.

Ради испуњавања овог истраживачког циља, анализа ће се концентрисати на четири временска периода која су у складу са хронолошком типологијом партија коју примењује Клаус фон Бајме (*Klaus von Beyme*) у делу „Трансформација политичких странака“ из 2000. године.⁷⁾ Страначке ере које наводи фон Бајме (ера елитних, масовних, народних и професионалних бирачких странака)⁸⁾ послужиће као корисне временске одреднице не само ради испитивања утицаја страначког система на друштвене расцепе, већ и због подударности наведених ера са битним историјско-друштвеним периодима од којих је сваки, како на примеру Уједињеног Краљевства тако и на примеру Швајцарске, окарактерисан доминацијом неког од релевантних друштвених расцепа (националног, верског или лингвистичког) у односу на остале. Тако је рецимо ера професионализације странака, чији се почетак према фон Бајмеу грубо може поставити на крај осамдесетих и почетак деведесетих година двадесетог века, у Швајцарској окарактерисана постављањем нагласка на лингвистичке расцепе, који у датом случају имају знатно

7) Табела 1. налази се на седмој страни и нуди детаљан приказ хронолошке типологије страначких ера, односно приказ развоја 1) система владавине 2) изборног система 3) страначког система и 4) институције шефа државе (четири независне варијабле) током четири страначке ере у Швајцарској и Уједињеном Краљевству.

8) Klaus von Beyme, *Transformacija političkih stranaka: Od narodnih do profesionaliziranih biračkih stranaka*, (prevela sa nemačkog na hrvatski: Mirjana Kasapović), Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2000, str. 32

приметнију националну црту од религијских расцепа, чија је заступљеност на дневно-политичкој агенди била најприметнија током ере елитних и народних странака.⁹⁾

Како би се анализи утицаја институција на друштвене расцепе у свим страначким ерама приступило на описани начин, потребно је применити методу „историјског праћења“ (*historical tracing*), која посматрањем еволуције и промене одређеног феномена током извесног историјског периода идентификује потенцијалне узроке дате промене. Научно-дескриптивне методе ће такође бити примењене, јер природа истраживања налаже систематски опис друштвених структура, расцепа и политичких институција, као и њиховог међусобног утицаја. Пошто ће студија бити и упоредна, а не само временска, потребно је послужити се и одређеним компаративним методама. Посматрањем начина на који различите институције (које ће овде бити узете у обзир као независне варијабле) у структурно сличним случајевима доприносе сличности или различитости друштвених расцепа (који ће овде бити узети као зависне варијабле) примењује се „анализа најразличитијих система“ (*most different systems design*).¹⁰⁾ Рад је конципиран тако да свака независна варијабла заузме одломак у тексту у ком ће се на основу њене промене кроз временске периоде и два случаја анализирати варијација и еволуција зависних варијабли (националних, верских и лингвистичких расцепа). Пре него што се рад упусти у изучавање изборног система, страначког система (који ће се због своје повезаности заједно посматрати у четвртог одломку) и институције шефа државе, ваља кренути од најочитије и најсвеобухватније независне варијабле; система владавине две наведене земље.

3. УТИЦАЈ СИСТЕМА ВЛАДАВИНЕ НА ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКЕ РАСЦЕПЕ

Уједињено Краљевство Велике Британије и Северне Ирске је једина европска држава која нема класичан устав формулисан у

9) Oscar Mazzoneli, “Multi-Level Populism and Centre-Periphery Cleavage in Switzerland: The Case of the Lega dei Ticinesi”, in Daniele Caramani and Yves Meny (eds.), *Challenges of Consensual Democracy: Democracy, Identity, and Populist Protest in the Alpine Region*, Peter Lang International Academic Publishers, Brussels, 2005, p. 210.

10) Jonathan Hopkin, “Komparativne Metode”, u zborniku: *Teorije i metode političke znanosti*, (priredili: David Marsh i Garry Stoker, preveli sa engleskog na hrvatski: Tonči Kursar i Davor Stipetić), Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2005, str. 248.

облику једног документа, али се често скупови законских прописа, конвенција и принципа посматрају аналогно уставима који постоје у другим европским земљама. Основа „Устава“ Уједињеног Краљевства почива на владавини права и суверенитету парламента, који је настао након Закона о Унији 1707. године спајањем Енглеског парламента и Шкотског парламента и смештањем истог у Вестминстерску палату.¹¹⁾

Табела 1. Систем владавине, изборни систем, страначки систем и институција шефа државе у Уједињеном Краљевству и Швајцарској током различитих страначких ера

	Уједињено Краљевство				Швајцарска			
	Елитне странке	Масовне странке	Народне странке	Проф. странке	Елитне странке	Масовне странке	Народне странке	Проф. странке
	Пре Првог светског рата	Између два светска рата	Након Другог светског рата	Након пада Берл. зида	Пре Првог светског рата	Између два светска рата	Након Другог светског рата	Након пада Берл. зида
Систем владавине	1	2	3	4	Непосредна (полудиректна) демократија			
Изборни систем	Већински једнокружни систем (first past the post) на свим нивоима власти		Већински једнокружни систем на свим нивоима власти, осим на изборима за Европски парламент, где постоји пропорционални изборни систем		5	Пропорционални изборни систем за доњи дом парламента / различит изборни систем за локалну власт и горњи дом парламента од кантона до кантона / посредни изборни систем Савезног већа преко Савезног скупа (парламента)		
Страначки систем	6	7	8	9	10	11	12	13
Инст. шефа државе	Уставна монархија				Колегијални систем (Савезно веће од седам чланова је колективни шеф државе)			

1. Представничка демократија са јединственом владом и дводомним законодавним парламентом.
2. Представничка демократија са јединственом владом, дводомним законодавним парламентом на државном нивоу и једнодомним парламентом Северне Ирске варирајућег овлашћења.
3. Представничка демократија са јединственом владом и дводомним законодавним парламентом.
4. Представничка демократија са јединственом владом, дводомним законодавним парламентом на државном нивоу и једнодомним законодавним парламентима Северне Ирске, Шкотске и Велса.
5. Већински једнокружни изборни систем за горњи и доњи дом парламента.
6. Двостраначки систем (торијевци и виговци).
7. Двостраначки систем (конзервативци или некадашњи торијевци и либерали или некадашњи виговци, а након 1920-тих лабуристи уместо либерала).
8. Двостраначки систем (конзервативци и лабуристи).
9. Двопостраначки систем настаје након општих парламентарних избора 2005. године (конзервативци, лабуристи и либералдемократе).
10. Вишестраначки систем у ком су доминантну улогу имали либерали, радикали и католички конзервативци.
11. Вишестраначки систем у ком су доминанту улогу имале социјалдемократе, католички конзервативци, слободне демократе и „фармери и занатлије“.
12. Вишестраначки систем у ком су доминанту улогу имале социјалдемократе, католички конзервативци, слободне демократе и „фармери и занатлије“, који мењају име странке у „Швајцарска народна партија“.
13. Вишестраначки систем у ком доминанту улогу имају социјалдемократе, католички конзервативци, слободне демократе и припадници народне партије.

11) Mathew Hall, *Political Traditions and UK Politics*, op. cit., p. 17

Представнике парламента већинским једнокружним системом бирају грађани (о чему ће се детаљније говорити у наредном одломку текста), који су формално поданици монарха, те нису носиоци државне власти (о чему ће бити речи у петом делу рада). Поред државног парламента, данас у Уједињеном Краљевству постоје и три регионална парламента са законодавном влашћу; Шкотски парламент (*Scottish Parliament*), Велшки парламент (*National Assembly for Wales*) и Парламент Северне Ирске (*Northern Ireland Assembly*).¹²⁾ Међутим, пре деволуције која се одиграла крајем двадесетог века, регионални парламент постојао је само у Северној Ирској од сецесије Републике Ирске до 1973. године и није поседовао потпуну законодавну власт током већег дела свог постојања.¹³⁾

Одређена корелација између промене форме система владавине у различитим страначким ерама и промене интензитета и важности одређених верских, националних и лингвистичких расцепа може се идентификовати применом методе историјског праћења на случај Уједињеног Краљевства. Током доба елитних странака, чији се крај означава почетком Првог светског рата, институционални дизајн парламентарног система у Уједињеном Краљевству је био такав да су сви делови државе, у коју је тад спадала и цела Ирска, имали своје представнике у доњем дому Вестминстерске палате, док регионални парламенти нису постојали. Као и данас, Уједињено Краљевство било је подељено на изборне јединице, те је сваки предео краљевства имао загарантован број парламентарних места у доњем дому сразмеран броју изборних јединица које су постојале у њему. Конкретно, Ирска је имала 105 изборних јединица, те исто толико парламентарних позиција.¹⁴⁾

Иако су на овај начин католици из Ирске обично представљали око 10 посто парламентарца у доњем дому, сама чињеница да је законодавни парламент био лоциран у Лондону представљала је повод за истицање националних разлика између „вековима угњетаваних“ католика Ираца са периферије и „империјалистичких“ протестаната Енглеза из центра.¹⁵⁾ Такође, горњи дом (или Дом лордова), који је у то време по својој моћи био надређен доњем до-

12) Mathew Hall, *Political Traditions and UK Politics*, op. cit., p. 189.

13) Michael Williams, *Crisis and Consensus in British Politics: From Bagehot to Blair*, op. cit., p. 88.

14) Ibid., p. 165.

15) Ibid., p. 165.

му, имао је само неколицину представника из Ирске, који су били бирани доживотно и по правилу одани круни и централној власти, што је продубљивало поменути национални расцеп.¹⁶⁾ Најбољи доказ овог расцепа у добу елитних странака је и одбијање ирске Шин Фејн (*Sinn Féin*) странке да учествује у сазиву доњег дома Британског парламента 1918. године, што се подудара са годином коју фон Бајме оквирно одређује као прелазну између елитних и масовних странака.¹⁷⁾

Слична осећања према централизованом врховном законодавном телу гајили су и Шкоти, чији су политичари још за време елитних странака инсистирали на обнављању независног Шкотског парламента, који је директно везиван за шкотски национални идентитет. Међутим, док су преласком у период народних странака ирске партије све више стављале нагласак на националне, а самим тим и повезане верске и лингвистичке разлике (што је и допринело осамостаљењу Републике Ирске), шкотске партије почињу да се обликују у складу са класним расцепима између радника и капиталиста.¹⁸⁾ Ово у приметној мери умирује национални расцеп између Шкота и Енглеза, јер се нагласак ставља на класну поделу унутар целокупног Уједињеног Краљевства, али се не сме занемарити опстанак захтева за шкотским парламентом који су настављени и у ери народних странака.

Ера народних странака, која почиње након Другог светског рата, поново поставља национални расцеп у први план у Шкотској. Постојање парламента у Северној Ирској, који је оформљен у склопу примирја између Републике Ирске и Уједињеног Краљевства двадесетих година двадесетог века, у очима Шкота представља двоструке стандарде примењене од стране централне власти.¹⁹⁾ Народне странке користе овакву институционалну поставку система владавине како би све учесталије наглашавале шкотски национални идентитет ради освајања већег броја гласова, одржавајући овај расцеп активним. У Северној Ирској национални и верски расцепи превазилазе институционалне оквире и прерастају у све учесталије отворене сукобе између протестантских униониста

16) Michael Williams, *Crisis and Consensus in British Politics: From Bagehot to Blair*, op. cit., p. 165

17) Ibid., p. 33

18) Mathew Hall, *Political Traditions and UK Politics*, op. cit., p. 204

19) Ibid., p. 205

(шкотских и енглеских корена) и католичких републиканских сепаратиста. Реформа система владавине укидањем Парламента Северне Ирске дала је још један у низу повода за националистичке расцепе и сукобе.²⁰⁾

Промене које је систем владавине претрпео деволуцијом законодавне и извршне моћи на регионалне парламенте и владе у ери професионалних бирачких странака крајем двадесетог века подудар се са променом важности и интензитета националних и верских расцепа. У Северној Ирској долази до видног стишавања националних и верских сукоба након „Споразума из Белфаста“ 1998. године, мада се може аргументовати да је сама структура сукоба довела до споразума и до деволуције законодавне и извршне моћи, а не обрнуто.²¹⁾ У Шкотској је, међутим, деволуција на први поглед допринела повећању интензитета националних расцепа, јер је у међувремену дошло и до референдума о независности који је одржан крајем 2014. године. Истовремено, не може се занемарити чињеница да је референдум указао на податак да већина Шкота жели остати у саставу Уједињеног Краљевства, те да захтеви за отцепљењем нису добили подршку коју су прижељкивале национално оријентисане партије, што указује на то да је деволуирани систем владавине плодно тло за анти-системске странке ограниченог домета, али не и за партије које могу угрозити територијални интегритет државе.

Сличан закључак се може донети и на основу посматрања примера Швајцарске. Период професионалних бирачких странака допринео је порасту популарности (и даље малих) партија које у оквиру својих агенди у први план стављају националне и лингвистичке расцепе, попут Тичинске лиге (*Lega dei Ticinesi*) са „италијанског“ југа земље, али је истовремено примећен и пад интензитета традиционалних сукоба/расцепа.²²⁾ Пораст популарности малих националистичких странака са лингвистичким и религијским агендама у ери професионализације видљив је и у осталим европским земљама, те не треба пренаглашавати институционалне оквире Уједињеног Краљевства и Швајцарске као једине узроке овог

20) Michael Williams, *Crisis and Consensus in British Politics: From Bagehot to Blair*, op. cit., p. 167

21) Michael Williams, *Crisis and Consensus in British Politics: From Bagehot to Blair*, op. cit., p. 170.

22) Oscar Mazzoneli, “Multi-Level Populism and Centre-Periphery Cleavage in Switzerland: The Case of the Lega dei Ticinesi”, op. cit., p. 223.

феномена. Међутим, јасно је да су деволуциони институционални оквири Уједињеног Краљевства и федерални институционални оквири Швајцарске приметно утицали на уникатан развој овог феномена у поменутих државама.

Док су се у Уједињеном Краљевству, као што је већ објашњено, деволуцијом извршне и законодавне власти делимично пацификовали национални и верски сукоби, што су популистичке странке искористиле за наглашавање и оживљавање истих, у Швајцарској је постојећи и непромењени федерални систем искоришћен од стране професионалних бирачких странака као „*multi-level*“ арена у којој су се на више нивоа (што кантонским, што федералним) гласови купили инсистирањем на лингвистичкин/националним разликама.²³⁾ Тако су егзистирајући оквири система владавине у Швајцарској појавом професионалних бирачких странака утицали на делимичан пораст значаја пре свега лингвистичких и регионалних, а самим тим и националних разлика, док су истовремено традиционални верски и конзервативно-либерални расцепи гурнути у други план због мањка „комерцијалности“ на Швајцарском бирачком тржишту.²⁴⁾ Овим темама су се већ навелико бавиле доминанте четири Швајцарске странке, јер су многе од њих и саме настале из поменутих расцепа, те су настајуће странке попут Тичинске лиге морале тражити нови простор за привлачење гласача. Федерални систем са више нивоа власти омогућио им је да истицање лингвистичких разлика ставе и на дневни ред федералних институција, те је ово директан пример начина на који специфичности система владавине утичу на обликовање постојећих расцепа.

Свакако, треба приметити да су успеси малих популистичких странака попут Тичинске лиге лимитирани, те не треба пренаглашавати њихов утицај на обликовање интензитета друштвених расцепа. Појавом професионалних бирачких странака системи владавине у Уједињеном Краљевству и Швајцарској јесу допринели лимитираном порасту популарности „локал-патриотских“ партија, али су се истовремено деволуирани систем владавине у Британији, односно федерални систем у Швајцарској, показали као институ-

23) Oscar Mazzoneli, "Multi-Level Populism and Centre-Periphery Cleavage in Switzerland: The Case of the Lega dei Ticinesi", *op. cit.*, p. 226

24) Romain Lachat, *The Religious Cleavage in Switzerland, 1971-2007*, Internet, <http://www.romain-lachat.ch/papers/madrid2012.pdf>, 05/08/2015, p. 10

ционални оквири који смањују интензитет традиционалних сукоба.

4. УТИЦАЈ ИЗБОРНОГ И СТРАНАЧКОГ СИСТЕМА НА ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКЕ РАСЦЕПЕ

Када говоримо о утицају система владавине на друштвене расцепа, не можемо заобићи институције изборног система и страначког система који производе учеснике у власти. За страначки систем једне државе се може рећи да је интерактивна функција њених друштвених расцепа и институција. Интерактиван је јер не постоји само као производ расцепа и институција попут изборног система, већ такође утиче на верске, лингвистичке и националне расцепа. Самим тим, страначки и изборни системи су, попут система владавине, одиграли приметну улогу у обликовању националних, лингвистичких и верских расцепа у Швајцарској и Уједињеном Краљевству током ере елитних, масовних, народних и ере професионалних странака.

Уједињено Краљевство је доживело тектонске политичке промене увођењем система масовне уместо елитне демократије, те преласком са елитних странака на масовне странке. Механизам изборног система остаје исти, али се појавом општег права гласа током Првог светског рата у корпус бирача убрзавају жене и остале претходно маргинализоване групе, што производи масовнију средњу политичку/бирачку класу. Док у Шкотској и Енглеској ова класа доводи до поштравања расцепа између радника/лабуриста и конзервативаца, у Ирској се средња класа окреће масовним народним партијама које пропагирају отворено анти-системску политику.²⁵⁾ Предоминантно двостраначки партијски систем наставља да егзистира у оквиру Весминстерске палате на самом почетку ере масовних странака, али је у доњем дому парламента све приметнији број ирских националиста који своје гласове директно црпе из подршке бирача ирске средње класе.²⁶⁾

Прелазак на масовни изборни система у оквиру Уједињеног Краљевства очит је пример начина на који дизајнирање институ-

25) Michael Williams, *Crisis and Consensus in British Politics: From Bagehot to Blair*, op. cit., p. 34

26) Colin Rallings and Michael Thrasher, "General Election Summary Data", in Colin Rallings and Michael Thrasher (eds.), *British Electoral Facts 1832-2012*, Biteback Publishing, London, 2012, p. 70

ција директно утиче на продубљивање већ постојећих друштвених расцепа. Иако су ти расцепи већ егзистирали, описана драстична промена изборног система (који је наставио да функционише по моделу „*first past the post*“ али је у своју изборну формулу убројао нове друштвене слојеве) толико је продубила национални расцеп између Ираца и Енглеза, који су централну власт држали у својим рукама, да се Ирска недуго затим и отцепила од Уједињеног Краљевства. Евидентна неспособност изборног система да апсорбује толики број ирских гласова, а да притом не дође до промене структуре међунационалних односа унутар Уједињеног Краљевства, указује на јасан утицај институционалних чинилаца на друштвено-политичке расцепе/поделе.

У Швајцарској је прелазак из ере елитних у еру масовних странака такође био пропраћен институционалним променама. Док је у ери елитних странака постојао већински изборни систем, паралелно са појавом масовних странака почетком двадесетог века уводи се и пропорционални изборни систем.²⁷⁾ Увидевши да се већинским изборним системом одређени политички погледи фаворизују у односу на остале, те да поједини лингвистички и национални крајеви Швајцарске бивају систематски неадекватно заступљени, Швајцарске власи спроводе реформу изборног система, коју данас многи наглашавају као кључни фактор за даље развијање Швајцарске у стабилну демократију и државу.²⁸⁾ Пример Швајцарске, поготово у поређењу са примером Уједињеног Краљевства, јасно показује да одређени облик изборног система може имати директан утицај на ублажавање или подстицање националних, лингвистичких и верских расцепа.

Свесни диспропорционалности у представљању гласача, Бриџанци годинама покрећу расправе о измени постојећег изборног система.²⁹⁾ Међутим, чак и репрезентативнији пропорционални изборни систем попут оног у Швајцарској може потенцијално да продуби одређене расцепе због своје тенденције да произведе вишестраначки систем, што оставља простора малим популистичким „локал-патриотским“ странкама, попут поменуте Тичинске

27) Michael Williams, *Crisis and Consensus in British Politics: From Bagehot to Blair*, op. cit., p. 164

28) Clive Church, *The Politics and Government of Switzerland*, op. cit., p. 19

29) Славиша Орловић, „Ре-дизајнирање политичких институција“, у зборнику: *Квалитет политичких институција*, (приредио: Павловић Вукашин), Чигоја штампа, Београд, 2010, стр. 72

лиге, да заузму места у федералном парламенту и одржавају се на власти истицањем лингвистичких разлика.

Страначки систем Швајцарске, који је по својој природи вишестраначки и који издваја четири доминантне партије у први план (Народну партију Швајцарске, Социјалдемократску партију Швајцарске, ФДП Либералну странку и Хришћанско-демократску народну странку Швајцарске) настао је као дериват традиционалних расцепа и изборног система поменуте земље.³⁰⁾ Међутим, нове странке које су настале у доба професионалних бирачких странака, свесне својих ограничења због немогућности доприношења новом политичком реториком при разматрању старих друштвених расцепа, активно користе дискурс који подстиче амплификацију маргиналних расцепа како би заузели своје место на страначкој сцени Швајцарске. На овај начин, вишестраначки систем, у комбинацији са федералним системом власти и пропорционалним изборним системом, постаје плодно тло за обликовање сукоба и расцепа попут оних регионалних и лингвистичких. Сличан развој догађаја приметан је и у Уједињеном Краљевству, где је подршка Шкотској националној странци порасла због отворене подршке референдуму за независност. Стабилни двостраначки систем, попут оног у САД, имао би потенцијал да спречи ескалацију популистичке реторике која инсистира на националним расцепима, јер би такозвани „филтер“ две страначке опције допринео немогућности пробијања оваквог дискурса на главну политичку сцену. Самим тим, може се закључити да и природа страначког система, попут природе изборног система и система владавине, има потенцијал да утиче на обликовање друштвених расцепа амплификацијом или маргинализацијом одређених сукоба.

5. УТИЦАЈ ИНСТИТУЦИЈЕ ШЕФА ДРЖАВЕ НА ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКЕ РАСЦЕПЕ

Коначно, битан утицај на друштвене расцепе може одиграти и институција шефа државе, што се јасно види на различитим примерима Уједињеног Краљевства и Швајцарске. Ова институција симболично представља јединство и традицију једне државе, те егзистира у различитом облику у зависности од културе и

30) Hanspeter Kriesi and Alexander Trechsel, *The Politics of Switzerland: Continuity and Change in a Consensus Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, p. 85

историје земље коју представља. Тако у Уједињеном Краљевству имамо конститутивну монархију са краљем или краљицом на челу државе, док у Швајцарској постоји врло специфична институција Швајцарског савезног већа састављеног од седам чланова из четири водеће партије од којих сваки има надлежност над једном федералном јединицом, која није територијалне природе, већ се може изједначити са појмом министарства. Заједно, седам чланова Савезног већа представља институцију лидера земље. Чланови се бирају посредно преко заједничког гласања представника горњег и доњег дома парламента и имају мандат од четири године.³¹⁾ Након истека мандата, члан Савезног већа може бити поново изабран неограничен број пута, те је реткост да активни члан не буде поново предложен и изабран од стране своје партије на следећим изборима.³²⁾

До 1999. године, постојало је уставно ограничење које је спречавало да један кантон има два представника у Савезном већу.³³⁾ Ова клаузула спречавала је неједнаку расподелу представника из различитих лингвистичких, верских, културних и националних подручја. Иако је поменуте године ово ограничење кориговано и ублажено, још се није догодило да се из састава Савезног већа изоставе представници из италијанског или француског говорног подручја, те јасан лингвистички баланс при избору колективног шефа државе још постоји.³⁴⁾

Овако редистрибутиван приступ одабиру чланова Савезног већа конципиран је након грађанског рата 1848. године, те му је примарна сврха била децентрализација институције шефа државе како би се водило рачуна о заступљености у оквиру овог извршног тела власти.³⁵⁾ Резултат овако конципиране институције је позитивно утицао на ублажавање лингвистичких, националних и верских расцепа током свих страначких ера, јер је Савезно веће увек посматрано као симбол јединствене Швајцарске и поред поменутих расцепа који су се одигравали на страначком нивоу. Може се рећи

31) Clive Church, *The Politics and Government of Switzerland*, op. cit., p. 97

32) Clive Church, *The Politics and Government of Switzerland*, op. cit., p. 97

33) Ibid., p. 111

34) The Portal of the Swiss Government, *Regions in the Federal Council since 1948*, Internet, <https://www.admin.ch/gov/en/start/federal-council/history-of-the-federal-council/regions-in-the-federal-council-since-1848.html>, 05/08/2015, p. 1

35) Wolf Linder, *Swiss Democracy: Possible Solutions to Conflict in Multicultural Societies*, Palgrave Macmillan, London, 2010, p. 133

да је институција Савезног већа одиграла улогу која јој је намењена, а то је стављање структурних расцепа у други план у односу на институционалне оквире/принципе Швајцарске.

У Уједињеном Краљевству, централизована улога шефа државе која је имала изричито енглеске институционалне корене доприносила је расцепима током свих страначких ера, те то делимично чини и данас у ери професионалних бирачких странака. Однос према круни, која је током већег дела историје ишла руку под руку са Англиканском црквом, дефинисао је националне и верске расцепа Шкота, Ираца и Енглеза. У Ирској, током ере елитних странака, највећи део католика идентификовао се са „републиканским“ партијама и покретима који су желели Ирску независну од енглеске круне. Ово их је доводило у сукоб не само са централним властима, већ и са протестантским земљацима са севера, који су желели остати краљеви поданици.

Очигледно је, дакле, да је још у најранијем страначком периоду круна изазивала дубоку подељеност у Уједињеном Краљевству по линији националних и верских разлика, иако јој је званична улога била представљање јединства Уједињеног Краљевства. Такав расплет околности пресликан је и на периоде масовних и народних странака. Северна Ирска, након одвајања Републике Ирске, је кроз читав двадесети век остала дубоко подељена између „републиканаца“ и поданика круне. Слична, иако приметно мање напета ситуација, постоји и данас у времену професионалних странака у Шкотској, где се појављује расцеп између оних који су за и оних који су против монархије чак и међу пристаницима независне Шкотске.

На основу наведеног може се закључити да у сличним структурним условима институција шефа државе доиста игра битну улогу у формирању и обликовању друштвених расцепа. Док је у Швајцарској Савезно веће кроз различите страначке ере, због своје децентрализоване природе, служило као симбол јединства државе, у Уједињеном Краљевству је институција монархије својом централистичком природом утицала на одржавање и појачавање постојећих структурних сукоба, пре свега верских и националних.

* * *

Аланизмом најразличитијих система и применом методе историјског праћења при посматрању утицаја институционалних поставки (независних варијабли) на националне, верске и лингвистичке расцепе (зависне варијабле) унутар Уједињеног Краљевства и Швајцарске, долазимо до закључка да постоји потенцијална коорелација и узрочни однос између а) различитог начина на који су институције постављене и б) различитог развоја структурне основе друштвених расцепа у Уједињеном Краљевству и Швајцарској. То је уочљиво при посматрању појединачних примера сваке од изучених земаља, јер су се, као што је показано, у Уједињеном Краљевству национални расцепи мењали подударно са деволуцијом система владавине, док су у Швајцарској друштвено-политички раздори мењали облик у односу на промене унутар изборног и страначког система.

Поменута корелација и узрочни однос приметни су и при поређењу две земље, поготово када се упоредно посматрају њихове институције шефа државе, где је централизована институција монарха у Уједињеном Краљевству одувек деловала као потенцијални фактор продубљења националних раздора, док је децентрализовани колегијални шеф државе у Швајцарској кроз историју био уједињујући чинилац који је пацификовао друштвене сукобе. Самим тим, одговор на специфично истраживачко питање, који је у оквиру сажетка постављен као примарни циљ рада, јесте да су систем владавине, изборни систем, страначки систем и институција шефа државе у Уједињеном Краљевству и Швајцарској утицали на развој и обликовање друштвено-политичких расцепа који се темеље на верским, лингвистичким и националним разликама током свих страначких ера. Одговор на опште истраживачко питање постављено у оквиру другог дела рада јесте да се на основу закључака који произилазе из проучавања примера Уједињеног Краљевства и Швајцарске може индуктивно аргументовати да су у парламентарним демократијама двадесетог и двадесет првог века различити институционални оквири доприносили различитом обликовању историјски сличних друштвених расцепа.

ЛИТЕРАТУРА

- Church, Clive, *The Politics and Government of Switzerland*, Palgrave Macmillan, London, 2004, pp. 1-285.
- Hall, Mathew, *Political Traditions and UK Politics*, Palgrave Macmillan, London, 2011, pp. i-272.
- Hopkin, Jonathan, “Komparativne Metode”, u zborniku: *Teorije i metode političke znanosti*, (priredili: David Marsh i Garry Stoker, preveli na hrvatski: Tonči Kursar i Davor Stipetić), Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2005, str. i-397.
- Kriesi, Hanspeter, Alexander Trechsel, *The Politics of Switzerland: Continuity and Change in a Consensus Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, pp. i-223.
- Lachat, Romain, *The Religious Cleavage in Switzerland, 1971-2007*, Internet, <http://www.romain-lachat.ch/papers/madrid2012.pdf>, 05/08/2015, pp. 1-15.
- Linder, Wolf, *Swiss Democracy: Possible Solutions to Conflict in Multi-cultural Societies*, Palgrave Macmillan, London, 2010, pp. i-246.
- Lipset, Seymour and Stein Rokkan. “Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction”, in Seymour Lipset and Stein Rokkan (eds.), *Party Systems and Voter Alignments: Cross-national Perspectives*, The Free Press, New York, 2008, pp. i-554.
- Lowndes, Vivien, “Institucionalizam”, u zborniku: *Teorije i metode političke znanosti*, (priredili: David Marsh i Garry Stoker, preveli na hrvatski: Tonči Kursar i Davor Stipetić), Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2005, str. i-397.
- Mazzoneli, Oscar, “Multi-Level Populism and Centre-Periphery Cleavage in Switzerland: The Case of the Lega dei Ticinesi”, in Daniele Caramani and Yves Meny (eds.), *Challenges of Consensual Democracy: Democracy, Identity, and Populist Protest in the Alpine Region*, Peter Lang International Academic Publishers, Brussels, 2005, pp. i-257.
- Rallings, Colin and Michael Thrasher, “General Election Summary Data”, in Colin Rallings and Michael Thrasher (eds.), *British Electoral Facts 1832-2012*, Biteback Publishing, London, 2012, pp. i-312.
- The Portal of the Swiss Government, *Regions in the Federal Council since 1948*, Internet, <https://www.admin.ch/gov/en/start/federal-council/history-of-the-federal-council/regions-in-the-federal-council-since-1848.html>, 05/08/2015, p. 1
- Von Beyme, Klaus, *Transformacija političkih stranaka: Od narodnih do profesionaliziranih biračkih stranaka*, (prevela sa nemačkog na hrvatski: Mirjana Kasapović), Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2000, str. 1-202.
- Williams, Michael, *Crisis and Consensus in British Politics: From Bagehot to Blair*, Palgrave Macmillan, London, 2000, pp. i-231.

- Орловић, Славиша, „Ре-дизајнирање политичких институција“, у зборнику: *Квалитет политичких институција*, (приредио: Павловић Вукашин), Чигоја штампа, Београд, 2010, стр. 1-250.

Jovica Pavlovic

*THE INFLUENCE OF INSTITUTIONAL FACTORS
ON NATIONAL, RELIGIOUS AND LINGUISTIC CLEAVAGES
IN THE UNITED KINGDOM AND SWITZERLAND
DURING DIFFERENT PARTY ERAS*

Resume

The following work aims to answer this research question: “Did the system of governance, the electoral system, the party system and the institution of the head of state in the United Kingdom and Switzerland influence and shape the development of socio-political cleavages which are based on religious, linguistic and national differences during the era of elite, mass, people’s and professional parties, and if so, in what way?” Such a question sets the influence that an institutional framework has on social cleavages as the broad study subject, while political institutions and historical socio-political cleavages within the United Kingdom and Switzerland can be thought of as the narrower fields of interest. Starting with an institutionalist theoretical assumption according to which institutions influence structures such as socio/political cleavages, this work uses the methods of historical tracing and most different systems design to compare two states with different institutional arrangements, but similar social structures, throughout different twentieth and twenty-first century party eras, so that it could inquire into the existence of a potential correlation and casual relationship between a) different institutional arrangement and b) different development of the structural foundations of social cleavages in the United kingdom and Switzerland. The results show that such a correlation may potentially exist.

Key words: United Kingdom, Switzerland, socio-political cleavages, party eras, system of governance, electoral system, party system, institution of the head of state.

Игор Н. Стојановић
Факултет политичких наука

ПОЛИТИЧКА НЕУТРАЛНОСТ И САВРЕМЕНА ДРЖАВА У ТОКОВИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Сажетак

Циљ рада је да се анализом појма политичке неутралности са теоријског становишта и стављањем у контекст са процесом глобализације, сагледају могућности да савремена држава у данашњим околностима делује као неутралан актер. Стављањем у однос савремене државе и концепта политичке неутралности покушава се утврдити мера у којој је могуће држати се курса неутралности у условима свеобухватне наднационалне сарадње и организовања. Предмет истраживања захтева анализу традиције неутралности као и самог појма, мапирање држава које се воде овом идејом, сагледавање аргумената који иду у прилог овог концепта или му се супротстављају, као и анализу положаја у којем се налази Република Србија. Сагледавање целокупног предмета истраживачког рада захтева комбиновану примену адекватних научних метода попут анализе садржаја, компаративне као и методе студије случаја, анализе и синтезе. Ради се о изузетно комплексном питању, посебно ако се узму у обзир најновија дешавања на међународној сцени, као и односи између најразвијенијих светских земаља које се боре за превласт и што већи утицај у процесу доношења одлука на глобалном нивоу. Србија као земља у транзицији, паметном и рационалном дипломатском борбом мора остварити што бољи положај на међународном плану. То зависи од многих фактора, пре свих економских и политичких, али и социјалних и друштвених.

Резултат истраживања треба да представља одговор на то да ли савремена држава може, и у којој

мери, у данашњем вишеструко глобализованом свету деловати као неутралан политички актер.

Кључне речи: савремена држава, политичка неутралност, Швајцарска, Србија, Норвешка, глобализација, међународни односи, глобални актери.

Политичка неутралност као предмет истраживања представља изузетно сложен проблем истраживања с обзиром на константно мењање околности широм света и промена односа моћи на међународном плану. Веома интересантно и политиколошки актуелно питање неутралног деловања државе у условима глобализације и тенденција савремености и модерности анализирано је кроз анализу садржаја докумената који садрже битне елементе ове идеје, компаративне анализе примера неутралних држава уз покушај утврђивања принципа као саставних делова модела неутралне државе. Метода моделовања уз анализу, синтезу и студију случаја омогућиће да се сагледају и анализирају сви битни елементи овог концепта. У условима у којима са једне стране имамо глобалне проблеме који захтевају удружену акцију више држава, а са друге стране неравноправан третман чланица одређеног политичког савеза уз доминацију најмоћнијих и развијенијих држава у односу на остале чланице, поставља се питање оправданости али и капацитета савремене државе да делује као неутралан политички актер.

1. ПОЈАМ ПОЛИТИЧКЕ НЕУТРАЛНОСТИ

Анализи и одређењу појма неутралности треба приступити са становишта о његовом динамизму, другачијим схватањима у специфичним периодима историје и прилагођавању постојећим друштвено-политичким околностима. Ради се о веома сложеном појму који је изузетно динамичан и који је попримао различите карактеристике кроз историју. Као политичко начело, за неутралност није могуће јасно одредити целовиту и заокружену дефиницију која би важила у сваком тренутку и на сваком месту. Како су се кроз историју мењале околности и однос снага међу водећим светским земљама, тако је и неутралност попримала обресе постојећих констелација моћи у међународним односима.

Концепт политичке неутралности почиње да се развија још у старим временима код старогрчких теоретичара, али почиње да добија на значају тек у 19. веку. Она тада постаје саставни део миров-

них уговора, а своје одређење добија у „Хашкој конвенцији V – О правима и обавезама неутралних држава у случају рата на копну из 1907. године“.¹⁾ Иако је овај документ стар више од једног века, садржински и даље представља основу за анализу овог појма. У теорији, права неутралних држава су следећа: „територија неутралних држава је неповредива; зарађеним странама је забрањено да користе територију неутралних држава за транспорт својих трупа и ратне опреме; забрањено је коришћење територије неутралне државе за мобилизацију трупа; неутралне државе не смеју да помажу зарађеним странама и морају да све зарађене стране третирају на једнак начин, итд. Такође, држава која се прогласила неутралном у односу на конкретни ратни сукоб мора да буде непристрасна у односу на све зарађене стране, без обзира на сопствена вредносна и идеолошка одређења.“²⁾

И док се одредбе Хашке конвенције односе на време рата, постоје становишта да је „режим неутралности у суштини облик права мира, а не додатак ратном праву.“³⁾ Када се говори о неутралној држави, и у рату и у миру, онда је за такве земље утврђен термин „стално неутралне државе“. Концепт развијен у 19. веку требао је да представља трајно опредељење државе о изузимању из сукоба. Тако од неутралности у рату долазимо до концепта сталне неутралности. Идеалтипски пример је Швајцарска, којој је овакав статус признат на Бечком конгресу 1815. године. Начело сталне неутралности подразумева „по професору Фердросу да: 1:Једна држава подвргнута статусу сталне неутралности не може никада покренути рат. 2. Она не може исто тако учествовати у рату који је избио између других држава. Она мора, дакле, у сваком рату да се придржава стриктне неутралности. 3. Али је она обавезна да брани своју територију од сваке агресије свим расположивим средствима (...) 4. Она је најзад, обавезна, чак и у миру, да не прими на себе било какву обавезу која би је могла увући у рат.“⁴⁾ Тако, као први елемент овог начела можемо назначити принцип изузимања од било ког сукоба. Друго битно обележје јесте да неутрална држава ипак

1) Игор Новаковић „Концепт неутралне државе“, *Међународна политика*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, бр. 1141, 2011. стр. 6, доступно на: <http://www.isac-fund.org/download/academic/Koncept-neutralne-drzave-Medjunarodna-politika-januar-mart-2011.pdf> (приступљено 1.8.2015. године)

2) Исто. стр. 7.

3) Ранко Петковић, *Теоријски појмови неутралности*, Издавачка радна организација „Рад“, Београд, 1982, стр. 18.

4) Исто. стр. 55.

има право, па и обавезу према својим грађанима, да се брани уколико је нека друга страна нападне што је прихваћено као принцип „неутралност под оружјем.“⁵⁾ И треће, да би држави био признат статус сталне неутралности морају бити испуњена два „правна“ услова које наводи Ранко Петковић: „1. Једнострана изјава државе у питању да се опредељује за статус сталне неутралности, и 2. Уговор којим треће државе изјављују да ће признати или гарантовати сталну неутралност одређене државе.“⁶⁾

То су три битна елемента овог начела око којих постоји сагласност међу теоретичарима који су се бавили овим питањем. Међутим, прилике у деветнаестом веку у којем је конкретизован овај концепт доста су се разликовале од ситуације на почетку и током двадесетог века, века великих ратова и губитака. Ратови су у потпуности нарушавали принципе неутралности, а водеће силе у ратовима често су на најбруталнији начин крушиле начела неутралности које су државама биле гарантоване. По завршетку Првог светског рата постављало се питање да ли чланство у „Друштву народа“, претечи Организацији уједињених нација, поништава неутралност држава. То питање се постављало пре свега због намећања економских мера и санкција за државе које нису поштовале међународно право. Ипак, чини се да чланство у организацији која као циљ има одржање мира и стабилности у свету не може нарушити статус стално неутралне државе. То се односи пре свега на период између два светска рата.

По завршетку Другог светског рата када је међународно право у потпуности било суспендовано, основана је Организација уједињених нација као наследница Друштва народа, са истом сврхом и као главним циљем да очува мир у послератном свету. Веома брзо, већина земаља нашла се пред новим изазовом, блоковском поделом на источни и западни блок. То је био нов изазов и за концепт сталне неутралности. Ставови САД и СССР у послератном периоду по питању неутралности били су крајње негативни. И један и други моћник желео је да у свом блоку окупи што више земаља, и да они као такви буду „гаранти“ мира и безбедности. Свака од страна у првим годинама после рата наглашавала је „аморалност неутралности“⁷⁾ што је наилазило на велики отпор код неутралних

5) Игор Новаковић „Концепт неутралне државе“, *оп. цит.*, стр. 7.

6) Ранко Петковић, *Теоријски појмови неутралности, оп. цит.*, стр. 56.

7) Исто. стр. 34.

и у то време несврстаних земаља. Идеја несврстаности као нешто што представља један од модалитета несврставања у блокове биће анализиран у наставку рада. Иако је, како је Хладни рат одмицао, тај негативан став о неутралности опадао, водећи светски хегемони на челу са Америком и Русијом, до данашњих дана задржали су тежње да су центри око којих мање земље треба да се окупе и управљају у складу са њиховим препорукама и циљевима. У складу са тим они и усвајају своја кључна спољнополитичка усмерења и свим средствима, па и крајњом силом покушавају да их наметну остатку света.

Ставови западних аутора по питању неутралности се разликују и иду од оних који су у потпуности против, преко оних ублажавајућих до ставова који прихватају и сагласни су са државама да остану неутралне, а све то посматрајући кроз призму чланства у УН. Ставови противника јасно указују на неспојивост неутралности и чланства у УН. То је наглашавао Ханс Келзен говорећи да је „ (...) сваки статус неутралности инкопатибилан са чланством у организацији (...) и да би повлачење у неутралност од стране једне државе чланице било ни мање ни више него признање да је ОУН претрпела неуспех.“⁸⁾ У томе се и огледа одбијање Швајцарске да приступни овој организацији, већ је имала статус посматрача све до 2002. године када је постала пуноправна чланица. Временом је долазило до ублажавања ових ставова, од тога да је овај принцип спојив са одређеним видовима пасивности, до става да се „ (...) главни циљ УН – одржавање мира, подудара са мирољубивим циљевима којима и стално неутрална земља тежи и доприноси (...) уз нагласак да је неутралност један од аспеката и начина остваривања колективне безбедности.“⁹⁾ Сличан развој ситуације имали смо и на истоку, од супротстављања до ставова да је неутралност „средство неутралисања политике с позиција силе и ширења војних агресивних група и блокова.“¹⁰⁾

То је био развојни пут појма сталне, политичке неутралности. Од самог настанка развијала су се различита становишта о самом појму, који је на тај начин попримао другачија обележја. Један од модалитета је свакако и идеја несврстаности којом се и наша држава у прошлости водила. Она означава политику несврставања ни у

8) Исто. стр. 39.

9) Исто. стр. 44.

10) Исто. стр. 48.

један блок, изузимање од учествовања у сукобима, већ значи промоцију мира, стабилности и сарадње. „У послератном политичком развоју, посебно од почетка шездесетих година, новоослобођене земље прихватају политику несврстаности и мирољубиве и активне коегзистенције у циљу очувања своје независности, обезбеђења трајног мира и свестране сарадње са другим државама и народима, без обзира на њихово друштвенополитичко уређење.“¹¹⁾ Веома значајна концепција, која је омогућила многим земљама пре свега Азије и Африке, а међу којима је била и СФРЈ, да се одупре притисцима великих сила и сукобљених страна у Хладном рату, што је омогућило велики економски раст и развој, промовисало сарадњу и партнерство међу земљама и омогућило значајан прогрес, пре свега у сфери економије.

Због тога је веома битно анализирати остале врсте неутралности, и одредити у каквој су корелацији ти појмови, поготово са данашњих позиција. Савремена схватања морају се просуђивати узимајући у обзир процес глобализације и вишеструке повезаности на наднационалном нивоу, али и анализом „политичке, економске, војне и оружане неутралности“¹²⁾ како би се дошло до закључака у којој мери је данас могуће говорити о неутралној држави. Војна неутралност подразумева изузимање из учешћа у ратовима, као и војним савезима. За време Хладног рата то је подразумевало неприпадање супротстављеним НАТО и Варшавском пакту, док данас као најмоћнија војна организација функционише НАТО пакт. Војна неутралност само је један од аспеката сталне неутралности, јер чињеница да ратови не почињу сами од себе, него су узроци често на политичком или економском плану. Економска неутралност је концепт који данас подразумева сарадњу зарад економских интереса, јер је немогуће замислити државу као економски изоловану. Односи се на то да иако је држава стално неутрална, њени грађани могу несметано, преко својих предузећа, развијати прекограничне трговинске односе зарад остваривања интереса. Државе, уколико би приступиле одређеном економском савезу, или трговинској организацији, не значи да би морале да прихвате и чланство у политичком савезу који чине већина чланица те економске организације. Постоје примери успешне сарадње Европске економске

11) Жарко Гудац и Мирослав Ђорђевић, *Политичка историја XIX и XX века: светска и национална*, Факултет политичких наука : Чигоја штампа, Београд 1997, стр. 140.

12) Ранко Петковић, *Теоријски појмови неутралности, оп. цит.*, стр. 72.

заједнице и касније Европске уније са земљама Африке и Азије на економском плану. Такође, Швајцарска и Норвешка данас имају значајне економске везе са готово свим земљама Европске уније, али нису њене чланице. У условима савремености и трагања за профитом тешко је замислити земљу која је потпуно економски неутрална. Оружана неутралност односи се на постојање оружаних трупа ради одбране територијалног интегритета и суверенитета државе, локализовању ратова, тежњи ка миру, безбедности, као и поштовању међународног права.

Када сагледамо све претходно наведено, долази се до закључка да постоји међусобна повезаност и условљеност ових врста неутралности. Уколико би нека земља желела да буде политички неутрална, она би морала да буде економски јака, оружано спремна да брани свој суверенитет и интегритет, да има добро организовану војску, што је опет са друге стране не би спречило да сарађује са другима у економским питањима, па и политичким, без сврставања и чланства у политичким организацијама. Јер економски моћна држава свима је добро дошла као партнер и сарадник. И обрнуто, економски слабе и неразвијене земље тешко би могле да опстану без чланства и сарадње у некој економској, па и политичкој организацији. На крају, и ако би желеле да остану неутралне, биле би условљене да преко одређених политичких уступака добију економску помоћ и подстицај за даљи развој. Све су то чињенице које нам олакшавају посао за доношење коначног закључка о мери у којој савремена држава може да делује као неутрална, али пре тога треба анализирати тренутно политички неутралне државе, као и положај Републике Србије, да би се на крају извео закључак.

2. МАПИРАЊЕ И АРГУМЕНТОВАЊЕ ПОЛИТИЧКЕ НЕУТРАЛНОСТИ

Упркос великим глобалним изазовима и ризицима са којима се суочава савремена држава, добри примери политички неутралних држава су Швајцарска и Норвешка. Поред њих, многе друге земље, пре свега европске, су формално неутралне, али су у процесу придруживања одређеној наднационалној организацији и политичком савезу држава, као што је Европска унија на европском тлу.

Неутралност Швајцарске утемељена је као што смо видели на Бечком Конгресу 1815. године, а потврђена кроз изјаву швајцарске скупштине. На тај начин елементи неутралности постали су касни-

је саставни делови Хашке конвенције. Од тада, па све до данашњих дана, ова централноевропска држава функционише на основу овог принципа. „Према ставу швајцарских органа власти, „швајцарска неутралност“ подразумева да је неутралност самоутврђена, стална и наоружана. Неутралност представља камен темељац спољне и безбедносне политике, којом се обезбеђује независност државе и интегритет њене територије.“¹³⁾ Разлози због којих је држава кренула тим путем су следећи: „географски – земља у средишту Европе, на чијем се тлу налазе чворне тачке важних путева, била је окружена великим државама које су се налазиле у сталном конфлику; историјски – конфедерацију сачињавају кантони који припадају трима националним групама и опредељивање за било коју страну у конфлику неминовно би довела до распада конфедерације; економски – земља без излаза на море, објективно је упућена на трговину са другим земљама, док транзит представља значајан извор њених прихода; политички – помирење унутрашњих религиозних, лингвистичких, друштвених и других супротности, путем развијања принципа федерализма и непосредне демократије (на унутрашњем плану) и сазнање да Швајцарска, као мала земља, не може да се равноправно упусти у расправе и сукобе.“¹⁴⁾ На тај начин тезу да је за политичку неутралност потребна економски па и војно јака држава потврђујемо и напомињемо да су и сви остали наведени фактори значајни за сагледавање разлога неутралности ове мале, али развијене мултиетничке државе.

Као чланица Уједињених нација, укључена у програм Партнерство за мир, као и у многе наднационалне економске и финансијске организације, она је посвећена глобалном миру и безбедности, партнерски расположена и окренута сарадњи, чувајући свој неутралан статус као своје главно обележје по којем је препознатљива, призната и поштована. На основу тога, као главне функције швајцарске неутралности наводе се следеће:

- Интеграција: очување унутрашње повезаности различитих културних и верских група, као и мира међу њима;
- Заштита: могућност неукључивања у ратове који се воде у околини и очување статуса независне и неутралне државе;
- Привреда: наставак пословања са свим странама у сукобу;

13) Вероник Паншо, „Неутралност Швајцарске: кратак увод“, *Безбедност Западног Балкана*, бр. 15, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2009, стр. 108.

14) Ранко Петковић, *Теоријски појмови неутралности*, оп. цит., стр. 162.

- Европска равнотежа: стварање ситуације која одговара геополитичким интересима главних сила на континенту;
- Добре услуге: прилика да се понуде посредничке или преговарачке услуге и демонстрира солидарност;¹⁵⁾

Норвешка је своју неутралност прогласила пред Други светски рат, али је упркос томе била окупирана од стране фашистичке Немачке. По завршетку рата она напушта дотадашње ставове и приступа НАТО алијанси ради већих гаранција њене спољашње и унутрашње безбедности. Поред тога што је члан војног савеза, уз развијање економских веза са земљама широм света, Норвешка до данас није чланица Европске уније, нити расположење њених грађана иде у том правцу. На два референдума, 1972. и 1994. године грађани су јасно, са скоро 80% гласова против, рекли не чланству у ЕУ. Норвешка је економски напредна земља и не жели да своје ресурсе и новац троши на попуњавање рупа европског буџета и давање помоћи државама које су несавесно водиле своју економску политику. Овде је веома значајан чинилац унутрашњи консензус око овог питања, став велике већине грађана је такав да они желе да њихова држава задржи пут неутралности, уз развијање партнерских односа са свим земљама на бази сарадње у многим областима и решавања глобалних проблема.

Када ми са позиције Западног Балкана анализирамо аргументе о политичкој неутралности, свима прво пада на памет чланство у Европској унији. У складу са тим и ставови који се односе на то питање могу се посматрати и генерално за било који политички савез. У овом случају разматраћемо ставове заговорника и противника чланства у Европској унији, ставове евроентузијаста и евроскептика.

Када говоримо о аргументима првих, може се нагласити основ шире сарадње између држава, јачање свеобухватних партнерских односа, што се са политичког може пренети и на економски, војни, безбедоносни или било који други план, остваривање економске повезаности, олакшице у трговини, бесцаринске зоне и стварање слободног тржишта. Поред тога, све чланице одређеног савеза, према унапред утврђеним правилима, могу користити фондове те организације. Циљ јесте стварање јединствене заједнице држава. Тако организован систем у већој мери би дао допринос решавању

15) Вероник Паншо, „Неутралност Швајцарске: кратак увод”, *оп. цит.*, стр. 109.

глобалних проблема који превазилазе границе националних држава и представљају питања свих. То су еколошка питања, климатске промене, борба против тероризма, безбедоносна политика итд. Заједничким деловањем обезбедиће се и већи ниво поштовања и уважавања људских права и слобода као неотуђивих права сваког појединца. Свакако је да користи од чланства у ЕУ и сличним организацијама може бити.

Али, и евроскептици имају своје аргументе. Испред свих, наглашава се губљење националног идентитета држава, њихових традиционалних обележја, и стапање у масу измешаних нација, њихових карактеристика и особина. Нарушава се, или долази до трансформације суверености као једног од главног обележја државе и државности. Многе активности спроводе се на наднационалном нивоу, долази до повлачења државе која губи регулативну моћ. Мале државе у таквим савезима имају мало утицаја, користе се углавном за давање легитимитета одлукама које фаворизују моћници ради остваривања сопствених интереса, док потребе других остају на крају листе, који се можда неће ни испунити. Зато се у ствари, шири заједнички интереси занемарују зарад ужих, парцијалних интереса. Скепса је присутна због тога што искуство и пракса говоре да су то углавном савези у којима не влада демократски дух, поштовање и уважавање свих субјеката, као и једнака права и дужности и иста правила игре са све, већ да се ту може говорити о систему плена и жеље најмоћнијих чланица да што већи део плена зграбе и ставе под своју контролу.

3. ПОЗИЦИЈА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Србија је данас војно неутрална држава, формално и политички, али свом снагом окренута ка пуноправном чланству у Европској унији. Услед улоге НАТО пакта у рату на простору бивше СФРЈ, бомбардовању српских положаја у Босни 1995. године, па све до измишљеног масакра у Рачку и неоправданог, неоснованог и супротно међународном праву бомбардовања Савезне Републике Југославије, и распарчавању наше земље, Народна Скупштина Републике Србије доноси 2007. године *Резолуцију о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка*

Републике Србије¹⁶⁾ којом се потврђује статус војне неутралности. Такво усмерење подржано је од стране већине грађана. „Република Србија определила се за неутралност као за безбедносни избор и за гаранцију свог суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка. То подразумева успостављање и развијање свестраних економских, политичких и војних контаката, као и развијање добросуседских односа са државама у непосредном окружењу и региону. Тежиште је на развијању уравнотежених односа са великим силама ради заштите националних интереса, али без везивања и приклањања било којој страни.“¹⁷⁾ Учествовање у многим мировним мисијама широм света, чланство у Партнерству за мир, заједничке војне вежбе у земљама широм света само потврђују трајно опредељење за војну неутралност али и сарадњу зарад очувања безбедности земље и окружења. Србија која је после учествовања у многим ратовима кроз историју, као победница у оба светска рата и као један од оснивача покрета несврстаности, определила се за политику мира и стабилности, у покушајима да се економски развија и јача.

И како за војну неутралност постоји подршка већине грађана, али и политичких партија, са друге стране расположење и подршка деловању у правцу чланства у Европској унији често се мењало. После промена 2000. године постојала је велика подршка приступању заједници европских држава. Међутим, како смо се у процесу транзиције на путу ка консолидованој демократији кретали веома лоше, а европски партнери честим условљавањима додатно отежавали тај пут, подршка је почела да опада. Истраживања која се спроводе периодично показују да пут у ЕУ има подршку око половине грађана Републике Србије. Остали су или противници или неодлучни. Иако приступање ЕУ има већинску подршку, чланство у НАТО пакту на евентуалном референдуму подржало би мање од петине грађана Србије.

Највећи утицај на ставове грађана по свим овим питањима могу имати политичке партије и организације цивилног друштва. Прегледом партијских програма и основних идеолошких начела,

16) Детаљније: Резолуција о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије, 2007, доступно на: <http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/component/content/article/65-zastita-suvereniteta?lang=lat> (приступљено 16.8.2015. године)

17) Митар Ковач, „Политичка или војна неутралност Републике Србије“, *Економија и безбедност*, Центар за цивилно војне односе, Београд, 2009, стр. 154.

долази се до закључка да је већина политичких партија посвећена чланству Србије у ЕУ, као и да су за одржавање статуса војне неутралности, уз могућност сарадње са војним савезима, пре свега НАТО савезом. Структура данашњег Парламента је таква да све странке које имају посланике подржавају европски пут Србије. Ван парламента имамо, Сарторијевим речником, нерелевантне партије које су противници уласка у ЕУ. Као једина која отворено и програмским начелима заговара идеју политичке неутралности јесте Демократска странка Србије. Уз њу, противници чланства у унији су и Српска радикална странка и покрет Двери, али су они за чврсту сарадњу са Руском Федерацијом, па се као најрелевантнија за концепт политичке неутралности узима поменута странка некадашњег председника Војислава Коштунице.

Ради се о јединој политичкој партији која свој програм заснива на принципима неутралности као политике за будућност Србије. Основна претпоставка је да Србија, као политички и војно неутрална држава, може и као неутрална да развија економску сарадњу и партнерство са свима, у нашу, сопствену корист. „Активна политичка неутралност омогућава Србији да има развијену економску сарадњу са Европском унијом и САД, а да истовремено не потпадне под њихово старатељство.“¹⁸⁾ Наводећи да Србија треба да промени досадашњи курс и да однос са ЕУ дефинише на новим основама и кроз одређени облик билатералног споразума, програм ДСС предлаже концепт политичке неутралности као алтернативу данашњој политици Србије. Као највеће проблеме у односима са ЕУ виде сецесију јужне српске покрајине Косова и Метохије као и Споразум о стабилизацији и придруживању.

Због заоштравања односа са земљама ЕУ и НАТО савеза због тога што су многе њихове чланице признале такозвану државу Косово на територији јужне српске покрајине, тада владајућа ДСС се окреће политици неутралности. Независност је призната без икаквог правног основа, одржаног референдума, већ насилно и уз подршку водећих светских сила. „Тако, на Косову и Метохији никада није одржан референдум о отцепљењу(...) Једини референдум који је одржан био је онај на северу Косова од 14. и 15. фебруара 2012. године (гласачи су се изјашњавали о питању: *Да ли прихватате институције такозване Републике Косово? Тада се око 99% изја-*

18) Војислав Коштуница, *Зашто Србија а не Европска унија*, Фонд Слободан Јовановић, Београд, 2012, стр. 108.

снило да не прихвата, а излазност је била око 75%).¹⁹⁾ Очигледни двоструки стандарди, непоштовање суверенитета и територијалног интегритета државе навели су ДСС за промену дотадашње политике. Иако је Влада Србије до тада била опредељена за партнерске односе са НАТО алијансом и окренута придруживању ЕУ, „(...) од јесени 2007. године Влада најпре одбацује термин „евроатланска интеграција“ и усмерава се на европску интеграцију, а касније и пада због тога што је за ДСС и ово било много(...) ДСС се тиме приближила народно-слободарском полу дискурзивног спектра.“²⁰⁾ Тиме се партија која је била водећа у коалицији ДОС потпуно дистанцирала од придруживања ЕУ.

На европском путу пред Србијом се налази низ критеријума и услова које мора да испуни. Неке од њих испуниле су и Владе на чијем је челу био ДСС, а једно од питања које је веома битно и на којем ДСС показује своје противљење јесте Споразум о стабилизацији и придруживању. Поред услова за унутрашње реформе и изградњу демократских институција, поштовање људских права и успостављање владавине права, веома су битне реформе које треба да доведу до економске консолидације као и да утврде основе економске сарадње са земљама ЕУ. „Преговарање, потписивање, ратификација, ступање на снагу и спровођење Споразума о стабилизацији и придруживању су у функцији генератора тих реформи. Поред овог аспекта, ССП подразумева и унапређење односа у региону уз формирање зоне слободне трговине, али и веће коришћење фондова ЕУ с циљем изградње демократских друштава у тим државама.“²¹⁾ ДСС се не слаже са ставом да овај споразум Србији као кандидату за чланство доноси корист. „Од када је Србија потписала Споразум о стабилизацији и придруживању 2008. године, она бележи изразито лоше економске резултате. Од 2009. године Србија је у сталној привредној рецесији, уосталом као и сама Унија, са стално растућим јавним дугом, буџетским дефицитом и незапосленостју. Њена спољна трговина окренута је најтежем тржишту, оном у ЕУ, са којим на основу ССП формира зону слободне трговине (...) одредбе ССП о спољнотрговинској либе-

19) Дејан Мировић, „Поређење Крима и Косова у контексту међународног јавног права“, *Политичка ревија*, бр. 4/2014, Институт за политичке студије, Београд, 2014, стр. 169.

20) Филип Ејдус, „Безбедност, култура и идентитет у Србији“, *Безбедност Западног Балкана*, Центар за цивилно-војне односе, Београд, бр. 7-8, 2007, стр. 85.

21) Игор Јанев, „Демократски капацитети Србије у процесу придруживања Европској унији“, *Политичка ревија*, бр. 2/2014, Институт за политичке студије, Београд, 2014, стр. 125.

рализацији наносе Србији велику материјалну штету. Србија је већ укинула готово све увозне тарифе за индустријске производе у ЕУ, а од почетка 2014. то треба да учини и са пољопривредним производима. Тиме ће бити уништена пољопривреда, наша највећа извозна шанса за друга тржишта.”²²⁾ Тиме ДСС позива на редефинисање економског односа са ЕУ, као и вођење самосталније економске политике коју сматрају предусловом привредног опоравка земље. Поред економских начела, програм партије подржава војну неутралност земље, самосталнију спољну политику и сарадњу са земљама широм света, поштовање територијалног интегритета и суверенитета земаља, борбу за демократију и демократске вредности, владавину права, бригу о безбедности у свету. Сматрају да на наднационалном нивоу морају постојати јасна правила игре са све државе, једна третман и достојанство. Управо је то кључан проблем у односима са ЕУ према ДСС, јер је Србија свакодневно условљена на европском путу, уз подршку већине земаља ЕУ једностраној независности и сецесији Косова и Метохије.

Заснивајући свој концепт да историји и традицији српског народа, ДСС је понудила нов и до сада другачији концепт управљања Србијом. И док у теорији он може бити доста примамљив и вероватно би наишао на подршку међу грађанима, поставља се питање колико је реално спровести успешно овакву идеју у пракси у случају Србије. Веома лоши економски показатељи, дубока економска криза, везаност за међународне кредиторе и економске институције, недовољни буџети и средства за војску и застарела технологија, зависност и подређеност великим силама су чиниоци који иду у прилог томе да је овај концепт веома тешко, али не и немогуће спровести. Уколико би грађани подржали овакву опцију, на онима који су добили подршку било би да осмисле и прилагоде модел функционисања и деловања Србије постојећим околностима и приликама у свету.

Уколико се послужимо факторима неутралности у Швајцарској које анализира Ранко Петковић, они би у случају Србије изгледали овако: географски – такође смо земља у средишту Европе и Западног Балкана које је и даље веома нестабилно подручје, период распада и разарања је скоро завршен, а транзиција неуспешно спроведена; историјски – имали смо и периоде ратова и чланства у многим војним савезима, али смо се после Другог светског рата

22) *Програм Демократске странке Србије*, доступно на: <http://dss.rs/dss-izbliza/program/> (приступљено 15.8.2015. године)

окренули политици несврставања и мирољубиве коегзистенције; економски – у данашњим позицијама без излаза на море, принуђени да свој географски положај што боље искористимо у економске сврхе и из њега извучемо што више користи за привлачење инвеститора али и развој домаће привреде; политички – вишенационално друштво, које поштује права националних мањина и жели да заобиђе све конфронтације у свету гледајући искључиво ка економској консолидацији и развоју. Уз то, фактори који представљају основу за статус неутралности као што су: (...) „геостратегијски положај, стабилност унутрашње безбедносне ситуације, адекватна економска моћ, висок БДП и способност развоја сопствених војних снага (...)“²³⁾ недвосмислено потврђују да у Србији тренутне околности не иду у прилог томе да би ова идеја могла да се спроведе у дело.

Представљене су све појединости и начела концепта политичке неутралности. Анализом садржаја и праћењем развоја ове идеје кроз историју анализиране су све околности у којима се овај концепт развијао и кроз времена мењао. Данашње околности су доста другачије и свет је изражено повезан и глобализован. Примери држава које се и у таквим околностима понашају политички неутрално само показује колико оне морају бити развијене и економски, војно, политички стабилне и снажне како би успешно деловале у таквим међународним приликама и представљале пожељне партнере. Уколико би се савремена држава окренула концепту неутралности, то свакако не би значило прекид сарадње са земљама чланица неке политичке организације. Пре би то било редефинисање основа сарадње која би доносила обострану корист. Свакако да би корист од удруживања земаља била вишеструка, али треба водити рачуна и о националним интересима националних држава. Уколико би правила била једнака за све, унапред утврђена и прихваћена, био би добар показатељ да постоји искрена жеља за удруженим и заједничким деловањем држава. У супротном, постојаће многи проблеми и ситуација са државом зависила би од тога како би се она снашла и позиционирала у постојећем односу снага и констелација моћи и интереса на међународном плану.

Компаративном анализом положаја и фактора Швајцарске неутралности анализирана је тренутна позиција Србије и положај у којем се наша држава данас налази. Постоји доста тога што би мо-

23) Митар Ковач, „Политичка или војна неутралност Републике Србије“, *оп. цит.*, стр. 155.

гло да представља основу неутралности, али генерално лоше стање које влада у готово свим друштвеним сферама даје мало могућности да би та идеја могла да се спроведе. Битно је да власти Србије брину о заштити и остваривању јавних и националних интереса, потребама грађана, као и о томе да у свом политичком деловању остваре што бољу позицију за нашу државу, пре свега економску, али и да не дозволе да се одлуке о животу грађана Србије и њеној будућности доносе у страним амбасадама и другим сличним местима, већ да одлуке осликавају искључиво расположење међу грађанима.

ЛИТЕРАТУРА

- Гудац, Жарко; Ђорђевић, Мирослав, *Политичка историја XIX и XX века: светска и национална*, Факултет политичких наука: Чигоја Штампа, Београд 1997.
- Ејдус, Филип, „Безбедност, култура и идентитет у Србији“, *Безбедност Западног Балкана*, Центар за цивилно-војне односе, Београд, бр. 7-8, 2007.
- Јанев, Игор, „Демократски капацитети Србије у процесу придруживања Европској унији“, *Политичка ревија*, бр. 2/2014, Институт за политичке студије, Београд, 2014.
- Ковач, Митар, „Политичка или војна неутралност Републике Србије“, *Економија и безбедност*, Центар за цивилно војне односе, Београд, 2009.
- Коштуница, Војислав, *Зашто Србија а не Европска унија*, Фонд Слободан Јовановић, Београд, 2012.
- Мировић, Дејан, „Поређење Крима и Косова у контексту међународног јавног права“, *Политичка ревија*, бр. 4/2014, Институт за политичке студије, Београд, 2014.
- Новаковић, Игор, „Концепт неутралне државе“, *Међународна политика*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, бр. 1141, стр. 6, доступно на: <http://www.isac-fund.org/download/academic/Koncept-neutralne-drzave-Medjunarodna-politika-januar-mart-2011.pdf>
- Паншо, Вероник, „Неутралност Швајцарске: кратак увод, *Безбедност Западног Балкана*, бр. 15, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2009.
- Петковић, Ранко, *Теоријски појмови неутралности*, Издавачка радна организација “Рад”, Београд, 1982.

Извори:

- Програм Демократске странке Србије, доступно на: <http://dss.rs/dss-izbliza/program/>
- Резолуција о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије, 2007, доступно на: <http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/component/content/article/65-zastita-suvereniteta?lang=lat>

Igor Stojanovic

THE POLITICAL NEUTRALITY OF A MODERN STATE IN THE PROCESSES OF GLOBALIZATION

Resume

In terms of multiple globalized world, there is a question in which extent the modern state can act as a neutral political participant. The concept of a permanently neutral state, first defined on Congress of Vienna in 1815, and normatively rounded as a component of an international right with Hague Convention in 1907, has been changing through history and took on different characteristics. Primarily a characteristic of Switzerland, concept of neutrality has been questioned after foundation of UN, but as a recap, it cannot be in opposition with membership in organization which is dedicated to peace and stability.

Modern globalized world and modern state are confronted with big challenges, so comparative techniques and content analysis lead to conclusions that only economically, military and, of course, politically strong state can, in today's circumstances, act neutrally. However, even such state will not be able to solely solve many problems with a global character, which require joint action at the global level. It is surely possible to do even without formal membership in some supranational political organization, but the question is, how much partnerships of global participants would be successful in that case.

Position of Serbia is such, that since the changes of October 5 Revolution, all the authorities are aimed towards the membership in EU. In the postwar period, Serbia has had a policy of peaceful coexistence and non-alignment in blocks, maintaining economic cooperation. But, the economic position of the former state was much better then, so the question is, would Serbia had the capacity to act politically neutral today.

General conclusion can be that neutral political action demands a great strength and power of a state in economic, military and political way, also well-organized diplomatic activities. It means, that less developed countries, in order to provide assets and resources for its development, must play smart on political plans, and in accordance with the will of the majority of its citizens must go towards cooperation or membership in supranational political organizations.

Key words: modern state, political neutrality, Switzerland, Serbia, Norway, globalization, international relations, global players.

Урош В. Живковић

Институт за стратегијска истраживања, Београд

Милош Р. Миленковић

Институт за стратегијска истраживања, Београд

ЕВРОПСКА УНИЈА КАО ГЛОБАЛНИ АКТЕР РЕФОРМЕ СЕКТОРА БЕЗБЕДНОСТИ И ИСКУСТВО СРБИЈЕ

Сажетак

Европска унија последњих година све више тежи да се промовише и као глобални безбедносни актер кроз различите механизме и инструменте спољног деловања. Ту своју улогу Европска унија остварује на више начина, а један од њих је и подстицање, помагање и рад на реформи сектора безбедности у државама од интереса за Унију и њене државе чланице. Аутори кроз анализу процеса концептуализације реформе сектора безбедности, правног и институционалног оквира за деловања Европске уније у том пољу, као и приказа њених активности на примеру Србије и једне посебне мисије управљања кризом у Гвинеји Бисао, нуде одговоре на питања како, којим инструментима и са којим успехом Европска унија помаже државама које пролазе кроз постконфликтну и постауторитарну трансформацију у реформи сектора безбедности. Упркос великом труду који улаже, ипак нема довољно развијену стратегију, ни механизме да тај процес спроведе до краја, тако да се она, још увек, не може сматрати успешним глобалним актером у реформи сектора безбедности, посебно не у државама које не изражавају жељу да постану њене чланице.

Кључне речи: Европска унија, реформа сектора безбедности, Заједничка безбедносна и одбрамбена политика ЕУ, Србија, Гвинеја Бисао.

Европска унија је од свог настанка, између осталог, а неки би можда рекли и пре свега, важила за мировни пројекат. Пројекат заснован на идејама и идеалима мира и заједништва међу европским народима и државама, којима би се затворило крваво поглавље XX века, као века којим су доминирали рат и насиље. Након свега, цела Европа је морала да пређе велики и тежак пут пост-конфликтне трансформације. Јавила се потреба за реформом снага безбедности, посебно у оним државама које су у последњем од тих „великих ратова“ биле поражене. Учећи пре свега на сопственом искуству, Европска економска заједница, касније Европска унија, постала је извозник безбедности, прво у земљама свог непосредног суседства, а затим је кроз своје политике и различити сет инструмената покушала себе да афирмише као глобалног (безбедносног) актера.

Процес концептуализације реформе сектора безбедности, са једне стране, и процеси профилисања Европске уније (ЕУ) као спољнополитичког и безбедносног актера на глобалном нивоу, са друге, временски се подударају. Тиме се отвара прилика за истраживање начина деловања, односа Европске уније према овом концепту, те практичне стране коришћења овог концепта у реализацији (пре свега) спољне и безбедносне политике. Чини се да су два догађаја кључна за разумевање: прво, завршетак Хладног рата праћен падом социјалистичких режима у централној и источној Европи, а као друго, ступање на снагу Уговора из Маастрихта, чиме је створен институционални и правни оквир за самосталније деловање Европске уније као безбедносног актера.

Сам концепт реформе сектора безбедности је током 90-их година прошлога века добио на значају и почиње да бива широко употребљаван, не само у академској заједници, већ и међу актерима попут доносилаца одлука, донатора, стручњака за безбедност и сл.¹⁾ Због постојања великог броја значења која реформа сектора безбедности обухвата, у овом раду ће се користити оно схватање реформе сектора безбедности, које је представљено у званичним документима институција Европске уније. При томе ће се посебна пажња посветити контекстима и циљевима (као једним од елеме-

1) Heiner Hänggi, „Conceptualising Security Sector Reform and Reconstruction.“, In: *Reform and Reconstruction of the Security Sector* (eds. Alan Bryden, Heiner Hänggi), Lit Verlag, Geneva, 2004, pp. 1.

ната концепта реформе сектора безбедности)²⁾ у оквиру којих се Европска унија јавља као актер реформе сектора безбедности.

Имајући у виду да желимо да испитамо деловања Европске уније као актера реформе сектора безбедности, неопходно је одредити о каквом типу „актера“ се ради. Не улазећи у велике дебате које се баве одређивањем Европске уније (као наднационалног ентитета, међународне организације или ентитета *sui generis*), „актерство“ Европске уније ћемо одредити кроз анализу њених политика, као и инструмената које користи, али и циљева којима при томе тежи. Битно је нагласити да су политике, инструменти и циљеви које би требало анализирати превасходно везани за спољну политику и питање безбедности. Управо због тога је наглашен значај Уговора из Мастрихта, којим се уводи Заједничка спољна и безбедносна политика (ЗСБП). Генерално, увођењем и спровођењем ове политике вршена је еманципација у односу на НАТО, што је свакако изазвало одређене тешкоће у односима ЕУ и НАТО.³⁾ Управо кроз ЗСБП, Европска унија најдиректније делује у процесима који се везују за сектор безбедности, пре свега кроз касније развијање Европске одбрамбене и безбедносне политике. Међутим, битно је нагласити и друге политике, попут Политике суседства или Развојне политике,⁴⁾ јер се кроз њихову реализацију, ЕУ често јавља као актер реформе сектора безбедности.

1. РЕФОРМА СЕКТОРА БЕЗБЕДНОСТИ КРОЗ ПРИЗМУ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Правни и институционални оквир деловања ЕУ као актера реформе сектора безбедности (РСБ) дефинисан је кроз неколико најважнијих правних и стратешких аката. Наравно, полази се од примарних извора права ЕУ, а у овом случају то је Уговор из Лисабона, односно они његови делови који се односе на спољно деловање ЕУ.⁵⁾ Њима се дефинишу основни принципи и инструменти

- 2) Филип Ејдус, „Концепт реформе сектора безбедности“, у зборнику: *Годишњак реформе сектора безбедности у Србији*, (приредили: Мирослав Хаџић, Богољуб Милосављевић, Соња Стојановић и Филип Ејдус), Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2009, стр. 66.
- 3) Дејана Вукчевић, *Безбедност и Европска унија: Безбедносна политика Европске уније – институционалне основе*, 2008, Институт за политичке студије, Београд, стр. 182.
- 4) Оја Dursun-Ozkanca & Antoine Vandemoortele, “The European Union and Security Sector Reform: current practices and challenges of implementation”, *European Security*, 21:2, 2012, pp. 140.
- 5) Глава V Уговора о ЕУ и наслов V Уговора о функционисању ЕУ.

Уније у спољном деловању. Главни стратешки документ је свакако Европска стратегија безбедности, којом се дефинишу главни изазови, ризици и претње по европску безбедност и могући одговори ЕУ на њих, те пружа стратешки оквир спољног деловања Уније.⁶⁾ Што се тиче секундарног правног оквира, ту су најважније одлуке Савета и Комисије којима се дефинишу основни циљеви, приступи и инструменти у промовисању РСБ. То су: Концепт ЕУ за подршку реформи сектора безбедности у оквирима Заједничке безбедносне и одбрамбене политике (ЗБОП) ЕУ (Савет ЕУ 2005), Концепт подршке Европске заједнице реформи сектора безбедности (Европска Комисија 2006), Одлуке Савета о политичком оквиру (*policy framework*) за реформу сектора безбедности (2006) и Одлуке Савета о безбедности и развоју (2007). Ту још спадају и различита документа и акти којима се спроводи овај правно-политички оквир.

Што се тиче институционалног оквира на врху се свакако налази Европска служба за спољно деловање којом руководи Високи представник Уније за спољне послове и политику безбедности и потпредседник Комисије.⁷⁾ Посебно њене структуре за управљање кризама су активне у креирању и спровођењу РСБ.⁸⁾ Ту су и Делегације ЕУ и Специјални представници ЕУ. Европска комисија је важан актер РСБ, пре свега кроз своје надлежности у политици развоја, али и спољној трговини и придруживању,⁹⁾ као и кроз управљање различитим финансијским инструментима ЕУ.¹⁰⁾ Политичке смернице дају државе чланице кроз Савет ЕУ¹¹⁾ или појединачно. Веома често државе чланице на билатералној основи подржавају напоре у РСБ, а ту се посебно истичу Велика Британија (Сијера Леоне), Холандија (Бурунди) и Немачка (Авганистан).

6) *Европска стратегија безбедности*, „Безбедна Европа у бољем свету“, децембар 2003.

7) Од 01.11.2014. године ту функцију обавља Федерика Могерини.

8) Војни комитет ЕУ (EUMC), Војни штаб ЕУ (EUMS), Директорат за управљање кризама и планирање (CMPD), Центар за цивилно планирање и руковођење (CPCC), али и други директорати и службе.

9) Генерални директорат ЕК за међународни развој и сарадњу (DEVCO-EuropeAid), Генерални директорат ЕК за политику суседства и преговоре о придруживању (DG ELARG), Одељење ЕК за хуманитарну помоћ и цивилну заштиту (ECHO), Служба за спољнополитичке инструменте (FPI) и др.

10) Европски фонд за развој (EDF), Инструмент европског суседства и партнерства (ENPI), Инструмент за развојну сарадњу (CDI), Инструмент за стабилност (IfS), Европски инструмент за демократију и људска права (EIDHR) и др.

11) Политичко-безбедносни комитет (PSC), Комитет за цивилне аспекте управљања кризама (CIVCOM), Комитет сталних представника (COREPER II).

Можда најјаснији доказ спремности ЕУ да делује као актер реформе сектора безбедности јесте коришћење тог концепта у Европској стратегији безбедности, у којој се он експлицитно наводи.¹²⁾ У Стратегији се наглашава значај који РСБ има за процесе изградње институција,¹³⁾ чиме се имплицитно сугерише какво схватање концепта реформе РСБ преовладава у Европској унији. Документ Савета ЕУ, који се бави односом ЕУ према реформи сектора безбедности, кроз призму Европске безбедносне и одбрамбене политике, преузима холистичко схватање¹⁴⁾ реформе сектора (система) безбедности, преузимајући дефиницију Организације за економску сарадњу и развој.¹⁵⁾ На основу ње, сектор безбедности обухвата поред класичних безбедносних актера (оружаних снага, полиције, итд.) и управљање сектором безбедности и надзорна тела (парламент, извршна власт, итд.), правосуђе и правосудне органе (судство, затворе) и недржавне безбедносне актере (приватне безбедносне компаније, герилске формације, итд.).¹⁶⁾ Поред поштовања наведених начела у спровођењу РСБ, такође се наглашава и важност људске безбедности.¹⁷⁾ Овакав приступ омогућава ЕУ да у процесима реформе сектора безбедности у трећим земљама користи различите инструменте кроз различите политике.

Европска унија, делујући као глобални актер у односима са трећим земљама или међународним организацијама, често користи политику условљавања као саставни део своје спољнополитичке и безбедносне стратегије. Посебно у области развојне политике, али и у оквиру ЗСБП, Европска унија често захтева испуњење одређених услова, како би се, на пример, одобрила финансијска помоћ

12) Dursun-Ozkanca & Vandemoortele, pp. 139.

13) *Европска стратегија безбедности* „Безбедна Европа у бољем свету“, децембар 2003.

14) Види: Филип Ејдус, стр. 66-67.

15) *Security System Reform and Governance*, OECD, DAC Guidelines and Reference Series, 2005, http://www.oecd-ilibrary.org/development/security-system-reform-and-governance_9789264007888-en, pp. 20. (приступљено: 12.01.2015.)

16) *EU Concept for ESDP support to Security Sector Reform (SSR)*, Council of the European Union, 2005, pp. 7.

17) Прихватањем и унапређењем концепта људске безбедности Европска унија тежи стандардизацији и развијању индивидуалних права сваког човека са једне и изградњи механизма за заштиту тих права, са друге стране. Сваки појединац, а не само изабране мањине, и то обично оне представљене у државним органима, третирају се као релевантна вредност заштите. Као претње безбедности почињу да се препознају и сиромаштво и глад, као и све оно што на насилан начин утиче на прекид свакодневног уобичајеног живљења. Наглашавање овог нивоа безбедности не изненађује, имајући у виду вредности на којима ЕУ упорно инсистира у свом спољнополитичком деловању. Исто, стр. 10.

или постигао одређени споразум о сарадњи. У случају европских држава које нису чланице ЕУ, такав приступ је карактеристичан за политику проширења ЕУ. Постоји одређени чиниоци политика условљавања, које чине саставни део глобалног приступа ЕУ, попут поштовања људских права, демократије, владавине права и сл. У односима са бројним трећим државама, ЕУ користи условљавање, при чему је вероватно да ће „једна држава усвојити правила ЕУ, ако добити од ЕУ награде премашују трошкове прихватања правила“.¹⁸⁾ Због свега наведеног, тешко је разлучити када се ради о искључивој мисији подршке реформи сектора безбедности у трећим земљама, а када се ради о некој другој ЕУ мисији (на пример ЕУ војне и цивилне мисије) или спровођењу неке политике, које имплицитно у себи садрже елементе РСБ.

Ако, примера ради, једна држава, попут Србије, која се налази у процесу преговора о приступању ЕУ, отвара поглавље које се тиче правосуђа или људских права и слобода, то свакако може да се подведе под холистички приступ РСБ. Ову чињеницу треба нагласити због проблема који настају око истраживања инструмената које ЕУ користи као актер РСБ. Ипак, у светлу ангажовања ЕУ у трећим земљама, мора се посебно нагласити њено опредељење за спровођење РСБ у постконфликтном контексту, тј. у земљама у којима се спроводе операције очувања и изградње мира. У овом процесу, РСБ је тесно повезана са задацима на пољу разоружавања, демобилизације и реинтеграције бивших припадника оружаних снага у постконфликтним подручјима.¹⁹⁾ Тиме се од сва три контекста који се помињу у литератури о РСБ, највише истиче значај постконфликтног, док се остали контексти подразумевају, иако се експлицитно не помињу. Постауторитарни и развојни контекст РСБ су присутни у спољнополитичким деловањима ЕУ у којима делује као глобални актер.

У складу са прокламованом опредељеношћу за мултилатерални приступ решавању глобалних проблема изнесеним у Европској стратегији безбедности,²⁰⁾ предвиђа се сарадња са Уједињеним нацијама, ОЕБС-ом, и другим регионалним и међународним органи-

18) Frank Schimmelfennig and Ulrich Sedelmeier, „Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe“, *Journal of European Public Policy*, 11:4, August 2004, pp. 672.

19) Commission of the European Communities, 2006. *A Concept for European Community Support for Security Sector Reform*.

20) *Европска стратегија безбедности*, „Безбедна Европа у бољем свету“, децембар 2003.

зацијама, а све у циљу постизања кохерентног приступа и избегавања дуплирања капацитета.²¹⁾ У документима ЕУ се такође инсистира на концепту локалног власништва (*local ownership*), односно истиче се неопходност прихватања партнерске стране да допусти ЕУ да делује као актер РСБ.²²⁾

У зависности од политике која се реализује, и у оквиру које ЕУ делује као актер реформе сектора безбедности, зависи и која ЕУ институција, комитет или тело је надлежно за њено спровођење. Међутим, наглашава се улога Комисије, као наднационалне институције, која има искуство у промовисању демократије, владавине права и поштовању људских права.²³⁾ Али, након усвајања Лисабонског уговора, већина активности која се доводи у везу са партиципацијом ЕУ у области реформе сектора безбедности, прелази у надлежност Европске службе за спољно деловање (*EEAS – European External Action Service*).

Европска унија као актер реформе сектора безбедности делује на неколико различитих нивоа. Узимајући у обзир различите инструменте, односно различите субјекте којима ЕУ помаже у РСБ, у најкраћем се могу разлучити два нивоа: један је према државама које имају статус потенцијалних, односно кандидата за чланство у ЕУ (пре свега кроз политику проширења), а други је према трећим државама, које не желе или не могу да постану чланице ЕУ (кроз кризни менаџмент и развојну политику).

Може се закључити да ЕУ као актер реформе сектора безбедности наступа у различитим контекстима, реализујући различите политике, и користећи бројне инструменте, а то њено деловање се грубо може поделити на:

- Деловање ЕУ у оквирима мисија које су изричито означене као мисије помоћи реформи сектора безбедности у трећим земљама;
- Војне и цивилне мисије ЕУ у трећим земљама, које као примарни задатак немају РСБ, али се кроз активности мисије она спроводи и на њој се инсистира;

21) *EU Concept for ESDP support to Security Sector Reform (SSR)*, Council of the European Union, 2005, pp. 10.

22) Исто, стр. 7.

23) Исто, стр. 8.

- Различите политичке, економске, трговинске, финансијске и друге односе са трећим земљама или актерима, приликом којих ЕУ примењује политику условљавања, у оквиру које се проналазе елементи реформе сектора безбедности.

2. ЕВРОПСКА УНИЈА КАО АКТЕР РЕФОРМЕ СЕКТОРА БЕЗБЕДНОСТИ У ДРЖАВАМА КОЈЕ НЕ ПРЕТЕНДУЈУ НА ЧЛАНСТВО

Европска унија је веома активан актер у промовисању и спровођењу реформе сектора безбедности у државама које из различитих разлога не могу или не желе да постану чланице ЕУ. То су најчешће државе Африке и Азије, у којима ЕУ и њене државе чланице играју важну улогу, најчешће као актери у операцијама управљања кризама, кроз свој основни, иако не и једини, инструмент у том пољу Заједничку безбедносну и одбрамбену политику (ЗБОП). ЕУ је у оквиру ЗБОП од 2003. до краја 2014. године имала 31 операцију, од којих је 16 још увек у току. Од ове 31 операције 9 је војних, а 21 цивилна и једна комбинована.²⁴⁾ У највећем броју мисија делатност реформе сектора безбедности (РСБ) јесте била присутна, иако је до сада само једна ЗБОП мисија била посвећена свеобухватној РСБ – *EU SSR Guinea Bissau (2008-2010)*²⁵⁾, док је цивилна операција под називом „*EU Advisory Mission for Civilian Security Sector Reform Ukraine (EUAM Ukraine)*“ постала оперативна од децембра 2014. године.²⁶⁾ Поред ЗБОП ЕУ је активна у промоцији РСБ и кроз друге механизме сопственог спољног деловања (политика развоја,²⁷⁾ трговинска политика,²⁸⁾ политика суседства²⁹⁾), као и кроз активности и програме држава чланица појединачно.³⁰⁾

24) Overview of the missions and operations of EU: http://www.eeas.europa.eu/csdp/missions-and-operations/index_en.htm. (приступљено: 02.02.2015.)

25) Sebastian Bloching, *Security Sector Reform Mission under CSDP: Addressing Current Needs*, DCAF Brussels and ISIS Europe, 2012, pp. 10.

26) EUAM Ukraine Operation Information: http://eeas.europa.eu/csdp/missions-and-operations/euam-ukraine/index_en.htm. (приступљено: 19.01.2015.)

27) Кроз различите инструменте развојне помоћи (EDF, DCI, ENPI, IfS, EIDHR и др.)

28) Кроз мултилатералне и билатералне трговинске споразуме.

29) Пре свега усмерена на државе непосредног суседства ЕУ, односно на државе бившег СССР-а (Украјина, Белорусија, Молдавија, Грузија, Јерменија, Азербејџан), као и земље Северне Африке (Мароко, Тунис, Алжир, Либија и Египат) и Блиског Истока (Израел, Јордан, Либан, Сирија и Окупирани палестинске територије).

30) Велика Британија и Холандија посебно.

Имајући у виду да ЕУ жели да приступа РСБ кроз холистички приступ и да непосредно повеже развој једне државе са реформом њеног сектора безбедности, многе ЗБОП мисије су имале и имају РСБ као циљ у оквиру својих мандата. Како такав приступ подразумева широки спектар питања неопходних за реформу управе (и других делова друштва) који захватају велики број сектора и политика (војска, полиција, контрола граница, царина, правосуђе, парламентарни надзор, владавина права и заштита људских права, родна равноправност и др.), јасно је зашто се велики број ЗБОП мисија може сматрати активним и у сфери РСБ. Сагледавајући потребе и састав самих мисија (пре свега људске ресурсе), као и „циљну групу“ јасно је да је највећи део тих мисија спада у цивилне, а мањи део у војне мисије.

Задатак тих мисија јесте да се изврше неопходне структурне, организацијске, логистичке, контролне и друге реформе свих актера у сектору безбедности како би он био ефикасан, ефикасан, правно и политички одговоран и цивилно и демократски контролисан у циљу пружања адекватних услуга безбедности, као јавног добра, комплетној популацији. У центру ЕУ приступа РСБ јесте људска безбедност.³¹⁾ Најчешће се мисије које обухватају и РСБ одвијају у постконфликтном (и постауторитарном) контексту, што додатно усложњава цео процес и ствара додатне активности и тражи специфичније инструменте и експертизу од стране ЕУ особља (не само на терену, већ и у планским и командним центрима). С обзиром да је реч о државама, које пролазе кроз процесе изградње мира, чак и изградње саме државе, РСБ у таквим државама мора да буде комплементарна са ширим спектром изградње институција, те демократском трансформацијом и стабилизацијом. На основу индекса урушених држава,³²⁾ ЗБОП мисије се одвијају управо у оним државама које се сматрају најугроженијим (Сомалија, ДР Конго, Чад, Авганистан, Јужни Судан, Гвинеја Бисао, Ирак, Мали, Украјина), односно оним које пролазе или су у блиској прошлости прошле кроз постконфликтну трансформацију (Босна и Херцеговина, Македонија, Косово³³⁾, Грузија, Аџех³⁴⁾, Палестина). На осно-

31) Jochen Rerl and Hans – Bernhard Weissner (eds), *CSDP Handbook 2nd Edition*, Directorate for Security Policy of the Federal Ministry of Defence and Sports of the Republic of Austria, Vienna, 2012, pp. 96.

32) “Fragile State Index 2014”, Fund for Peace: <http://ffp.statesindex.org/>. (приступљено: 10.02.2015.)

33) У складу са Резолуцијом СБ УН 1244.

34) Аџех је провинција на северозападу Републике Индонезије.

ву извештаја о стању слободе у свету државе у којима се одвијају ЗБОП операције спадају у оне са најмање слободе.³⁵⁾

За сада, једина мисија чији је основни задатак управо реформа сектора безбедности, била је мисија *EU SSR Guinea Bissau* (ЕУ мисија реформе сектора безбедности у Гвинеји Бисао). Мисија је отпочела јуна 2008. године и главни циљ јој је био да пружи подршку властима Гвинеје Бисао у спровођењу Националне РСБ стратегије кроз помоћ у развоју детаљних планова за смањење и реорганизацију војске и безбедносних снага, затим кроз усмеравање и развој планова за изградњу капацитета, укључујући и тренинг и опремање безбедносних снага, као и кроз олакшавање ангажовања донатора. Такође, ова мисија је требало да помогне локалним властима да донесу и примене основно и секундарно законодавство у области РСБ за војску, полицију, тужилаштва, као и да им асистира у развоју правног оквира за омогућавање РСБ на стратешком нивоу. У самој мисији учествовало је 8 међународних и 16 локалних експерата, док је укупан буџет био око 8 милиона евра. Мисију су финансијски и кадровски омогућиле Француска, Португал, Италија и Шпанија.³⁶⁾ Мисија је завршена 30. септембра 2010. године након убиства шефа армије и председника државе од стране супротстављених фракција унутар националних оружаних снага 2009. и војне побуне из 2010. године. Упркос томе, ЕУ је прогласила делимичан успех мисије (*sic*) и напустила земљу која је била у хаосу. Такво стање резултирало је још једним у низу државних удара 2012. године, управо због страха војске од губитка утицаја кроз спровођење реформи у сектору безбедности, које су започете. Ова мисија је хронично патила од различитих проблема, а највише од недостатка адекватног особља, недостатка финансијске и политичке подршке држава чланица, лоше координације различитих актера унутар и ван ЕУ³⁷⁾, али и самих чланова мисије, као и различитих интереса земаља чланица, пре свега Француске и Португала.³⁸⁾

35) "Freedom in the world 2014", Freedom House: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2014#.VNlr-NLF-K0>. (приступљено: 05.02.2015.)

36) EU SSR Guinea Bissau Factsheet 2010: http://eeas.europa.eu/csdp/missions-and-operations/eu-ssr-guinea-bissau/pdf/01102010_factsheet_eu-ssr-guinea-bissau_en.pdf. (приступљено: 06.02.2015.)

37) Giovanni Grevi, Damien Helly and Daniel Keohane (eds.), *European Security and Defence Policy – The First Ten Years*, EUISS, Paris, 2009, pp. 369-378.

38) International Crisis Group Africa Report No 190, September 2012: <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/africa/west-africa/guinea-bissau/190-beyond-turf-wars-managing-the-post-coup-transition-in-guinea-bissau.pdf>. (приступљено: 06.02.2015.)

3. ЕВРОПСКА УНИЈА КАО АКТЕР РЕФОРМЕ СЕКТОРА БЕЗБЕДНОСТИ У ДРЖАВАМА КОЈЕ ПРЕТЕНДУЈУ НА ЧЛАНСТВО

У проналажењу одговора на питање да ли је и колико Европска унија ефикасан актер који промовише реформу сектора безбедности, битно је анализирати утицај ЕУ на промоцију и подршку РСБ у државама кандидатима за чланство. Тако би требало сагледати инструменте које ЕУ користи у поменуте сврхе, преваходно Споразум о стабилизацији и придруживању, али и друге видове подршке и притиска.³⁹⁾ Механизми условљавања се углавном могу видети на примеру земаља источне и југоисточне Европе.

Споразум о стабилизацији и придруживању се суштински заснива на политици условљавања. Према је начин спровођења политике условљавања подложен критикама, треба увидети који су то позитивни ефекти оваквог механизма. Раније је било речи о чињеницама политике условљавања: поштовању људских права, демократије, владавине права. Иако су ово опште одреднице глобалног приступа ЕУ, ради се о битним принципима на којима почива РСБ, и чије поштовање је нарочито битно за постконфликтна друштва, која имају амбицију да се придруже породици европских држава. Ипак, поставља се питање да ли поред оквирних начела, постоји конкретан механизам за РСБ у оквиру Споразума о стабилизацији и придруживању?

Захтеви земаља које су се одрекле комунистичког наслеђа (Чешке, Естоније, Мађарске, Пољске и Словеније, и нешто касније Румуније и Бугарске) за придруживање ЕУ, довели су до преиспитивања копенхашких услова, који су представљали критеријуме придруживања из 1993. године. Како су копенхашке смернице биле врло уопштене и отворене за различите интерпретације, а околности у државама заинтересованим за чланство различите, ЕУ је установила експлицитну листу захтева које би земље кандидати требало да усвоје, и уобличио их у приступно партнерство (*Accession Partnership*).⁴⁰⁾ Сви будући преговори су имали за циљ

39) Види: Урош Живковић, „Утицај процеса европске интеграције на спољну политику Србије: пример регионалне сарадње и добросуседских односа“, *Синтезис*, IV-1, 2012, 109-131.

40) Приступно партнерство представљало је стратешки предприступни инструмент за државе источне и централне Европе којим су се дефинисали оквир, одређивали приоритети и усмеравала предприступна помоћ у процесу придруживања ЕУ.

напредак у испуњавању захтева из дефинисаних поглавља. Иако се сматра да се прве примене РСБ дешавају у контексту ЕУ проширења 90-их, када је реч о креирању поглавља и постављању посебних захтева пред сваку земљу кандидата, две ствари привлаче пажњу. Прва је та да у поглављима не постоје експлицитни захтеви за РСБ, односно да, ако сектор безбедности одредимо у најширем могућем смислу, од 31 поглавља,⁴¹⁾ два поглавља могу бити основ за конкретнији утицај на реформу. То су поглавље 24 – правосуђе и унутрашњи послови и поглавље 27 – заједничка спољна и безбедносна политика. Друга ствар је да, у специфичним захтевима постављеним чланицама појединачно, ни једној од горе наведених држава источног блока није експлицитно указано на потребу реформе сектора безбедности.

Ипак, Приступно партнерство је врло брзо након усвајања довело ЕУ у позицију да утиче на кандидате много више него што је имала утицаја на унутрашња питања држава чланица. За разлику од преговора са земљама некадашњег источног блока о РСБ, која се углавном подржавала на билатералној и/или на мултилатералној основи ван контекста политике придруживања, од почетка XXI века на иницијативу Велике Британије и Холандије почиње шире залагање за усвајање стратегија РСБ, па Споразум о стабилизацији и придруживању постаје основни инструмент реформе, иако РСБ не постоји као јединствен концепт у оквиру њега. Један од разлога делотворности ССП је постојање приступа који земље чланице узимају према унутрашњим политикама нових кандидата. У агенди представљеној државама кандидатима нису признате разлике између комунитарних и националних питања, док се у ЕУ истовремено још увек водила дебата о далекосежности овлашћења ЕУ.⁴²⁾ Приступно партнерство је покривало нека питања која су земље чланице дуго избегавале да укључе у агенду комунитарних овлашћења. У оквиру политичког критеријума, ЕУ је зашла у домене реформе судства и, рецимо, услова у затворима, а није била инертна ни када су на ред дошла питања спољне политике. У оквиру сектора безбедности, најзначајнија сфера деловања ЕУ, односила се на примену шенгенског *acquis*-а, и његовим посредством, на контролу граница, питања миграције и азила, издавања виза, по-

41) Овај податак се односи на број и назив преговарачких поглавља за период пре 2004. године. Данас је укупан број преговарачких поглавља 35.

42) Види: Heather Grabbe, *The EU's Transformative Power, Europeanization Through Conditionality in Central and Eastern Europe*, Palgrave Macmillan, New York, 2006.

лицијског деловања, спровођења закона и борбе против различитих врста криминала.⁴³⁾ У овом смислу, ЕУ је поставила захтеве за усклађивањем прописа и успела да утиче на најосетљивија питања у овим транзиционим државама, попут питања корупције. Са друге стране, утицала је на стварање ефикасног система подстицањем међународне координације и сарадње, као и подизањем капацитета служби унутрашњих послова, како системски (саветовањем и контролом), тако и финансијски. Пример такве сарадње представљају преговори о придруживању са Хрватском. Ту се поред сарадње у борби против организованог криминала и тероризма, где је предвиђена и јасна сарадња са институцијама ЕУ, попут Еуропола, акценат ставља и на унутрашњу организацију полиције. Тако је рецимо као позитиван корак Хрватске у реформи сектора безбедности, оцењено и доношење Етичког кодекса за све полицијске службенике из 2001. године, који прописује циљеве полиције као што су чување владавине права, поступање према грађанима и поштовање поверљивости.⁴⁴⁾

Када је сектор одбране у питању, јасно је да је домашај ЕУ знатно мање релевантан у односу на НАТО, тако да се питања из војног сектора више усмеравају на програме усклађивања са НАТО критеријумима и стандардима кроз процесе евроатлантског партнерства. Другим речима ЕУ се у том смислу више усмерава своју подршку мерама „меке безбедности“.⁴⁵⁾ Мада, иако је ЕУ почела да развија своје војне капацитете одвојено од НАТО, ове две организације, када је реч о питањима безбедности и одбране, још увек у великој мери тесно сарађују. Садашњи однос између ЕУ и НАТО заснива се на такозваном „3Д“ оквиру. Основни циљ оваквог концепта је да се не „дуплирају“ НАТО ресурси, да се не „дискриминишу“ чланице НАТО које нису уједно и чланице ЕУ и да се ЕУ не „дистанцира“ од трансатлантске безбедносне архитектуре.⁴⁶⁾ Према овом оквиру, с обзиром да и ЕУ и НАТО деле многе чла-

43) Види: Florian Trauner and Imke Kruse, “EC Visa Facilitation and Readmission Agreements: A New Standard EU Foreign Policy Tool?”, *European Journal of Migration and Law*, Vol.10, Issue 4, pp. 411-438.

44) Сајт Министарства вањских и европских послова Републике Хрватске: <http://www.mvep.hr/hr/hrvatska-i-europska-unija/pregovori/kako-smo-pregovarali/>. (приступљено: 10.02.2015.)

45) Види: Robert Ondrejcsak and Filip Ejduš (eds), *Slovakia and Serbia: Experiences from Transatlantic Integration and Security Sector Reform*, Centre for European and North Atlantic Affairs and Centre for Civil-Military Relations, Bratislava, 2008.

46) Can Buharali, *Better NATO-EU relations require more sincerity*, Centre for Economics and Foreign Policy Studies, Discussion Paper Series – 2010/1, 2010.

нице које имају само један сет војних снага које могу да употребе и за ЕУ и за НАТО мисије, договорен је „Берлин плус“ споразум. Овај договор осигурао је Унији приступ НАТО капацитетима планирања и претпоставља доступност одређених НАТО могућности и средстава Унији. Значај овог вида сарадње знатно је умањен од уласка Кипра у ЕУ и институционалне блокаде у односима ЕУ – НАТО због односа Кипар – Турска.

Када говоримо о институцијама ЕУ које се баве имплементацијом РСБ, морамо истаћи и значај Генералног директората за проширење који располаже инструментима финансирања који се могу искористити за спровођење РСБ, међу којима су свакако најзначајнији предприступни фондови⁴⁷⁾. Намена ових фондова, између осталог, може бити и финансирање реформе полиције, управљања границама и успостављања владавине права.⁴⁸⁾ Ипак, претпоставка да је жеља за чланством довољно велика да би се, без проблема, почело са РСБ, не показује се нужно као тачна. Финансијски подстицај и мониторинг политика нису имале апсолутну делотворност на примеру земаља западног Балкана, нарочито у постконфликтном контексту, односно у околностима натегнутих етничких односа и нерешених питања разграничења и суверенитета.⁴⁹⁾ У тим случајевима неопходан је много јачи политички притисак на земље кандидате, као и устаљена координација политика на релацији Брисел – кандидати. Имајући у виду да у овим односима преовлађују тзв. питања „високе политике“ (сарадња са ИСТУ, питања граница, територијални спорови и сл.), није чудно што питања РСБ нису у жижи интересовања ЕУ, осим као средство утицаја на друге политике држава кандидата.

4. УЛОГА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ У РЕФОРМИ СЕКТОРА БЕЗБЕДНОСТИ У СРБИЈИ

С обзиром да је Република Србија чланство у ЕУ изабрала као своје стратешко опредељење још од краја 2000. године, она је октобра 2005. године почела је преговоре за закључење Споразума

47) Pre-accession Assistance (IPA).

48) За успостављање владавине права ови фондови се користе у мисијама у Босни и Херцеговини и на Косову.

49) Погледати: Eva Gross, Marine Jacob, *Assessing The EU's Approach to Security Sector Reform (SSR)*, European Parliament: Directorate – General for External Policies of the Union, Brussels, 2013.

о стабилизацији и придруживању (ССП). Поменути споразум, као и прагећи Прелазни споразум о трговини и трговинским питањима (ПТС) потписани су 29. априла 2008. године⁵⁰⁾, чиме почиње и формално приближавање Србије Европској унији, односно усаглашавање са стандардима, прописима и нормама ЕУ. У том процесу, Србија је, између осталог, неминовно приступила и реформи сектора безбедности.

Споразумом о стабилизацији и придруживању Србија је прихватила одређене вредности ЕУ, норме и стандарде и обавезала се на њихову имплементацију. Недвосмислено је исказала спремност за борбу против „ширења оружја за масовно уништење и средства за њихову испоруку“ и исказала одређење за „међународни и регионални мир и стабилност, развој добросуседских односа и поштовање људских и мањинских права“.⁵¹⁾ У погледу безбедности определила се за јачање правосудних институција и „побољшање рада полиције и других органа за спровођење закона“, с посебним акцентом на борбу против корупције и организованог криминала. Прихватила је да усклади своје законодавство које се односи на заштиту података о личности, као и унапређење области која се тичу виза, контроле граница, азила и миграција. Такође је потврђена спремност на сарадњу у вези са прањем новца и финансирањем тероризма, као и саме борбе против организованог криминала и тероризма.⁵²⁾ Овакво одређење Србије је поред исказане спремности на сарадњу, подразумевало и потребу да Србија донесе нове, промени или доследније примени већ постојеће прописе који се односе на поменуте области.

Колико је Србија у реформи система безбедности напредовала може се пратити на основу одговора на Упитник Европске комисије који је Србија доставила 31. јануара 2011. године.⁵³⁾ У њему се налазе конкретне мере које је Србије предузела и које намерава да

50) *Споразум о стабилизацији и придруживању и Прелазни трговински споразум* парафирани су 7. новембра 2007. година, Народна скупштина Републике Србије их је ратификовала 9. септембра 2008. године, а након само месец дана од ратификације у српском парламенту, Влада је усвојила и Национални програм за интеграцију Р. Србије у ЕУ (2008-2012). Литванија је тек 18. јуна 2013. године ратификовала ССП са Србијом, чиме је завршен процес ратификације ССП од стране свих држава чланица Европске уније. Ступањем на снагу *Споразума о стабилизацији и придруживању* 1. септембра 2013. године, престао је да важи Прелазни трговински споразум.

51) Чланови 3. и 5. *Споразума о стабилизацији и придруживању*.

52) Чланови од 80-87. *Споразума о стабилизацији и придруживању*.

53) Србија је *Упитник Европске комисије* са 2.563 питања добила 25. новембар 2010, а одговорила на њега крајем јануара 2011. године.

предузме у домену реформе сектора безбедности зарад усклађивања са правним тековинама ЕУ и у коначном ради прикључења Србије Европској унији. У сарадњи са експертима Европске уније, Србија је донела низ закона и прописа који се односе на безбедност и прелажење државне границе, који су усклађени са стандардима ЕУ. Одлукама Владе Србије 2009. године основано је Координационо тело за спровођење Стратегије интегрисаног управљања границом, као и Координационо тело за праћење и управљање миграцијама. Средствима структурних фондова Европске уније, Србија је приступила опремању и осавремењавању техничких средстава за обезбеђење државне границе, имајући у виду високе стандарде о контроли спољних граница ЕУ. Једно од питања за које је ЕУ посебно заинтересована јесте питање трговине наоружањем војном опремом, као и робом двоструке намене, што је Србију обавезало да у тој области примењује навише стандарде и строге процедуре. Усвајање законске регулативе у складу са ЕУ стандардима и њихова имплементација, створили су услове да крајем 2009. године грађанима Србије буду укинута визе за путовања у државе потписнице Шенгенског споразума. Утицај ЕУ у погледу реформе сектора безбедности, а у контексту примене политике условљавања у процесу придруживања Србије Унији, може се мерити и годишњим извештајима Европске комисије о напретку Србије⁵⁴⁾ у овом процесу. Није редак случај да се прате, оцењују и критикују или хвале реформски потези власти у Србији, када су у питању области које у ширем смислу спадају у сектор безбедности, као што су оне које покривају преговарачка поглавља 23 (правосуђе и основна права), 24 (правда, слобода и безбедност) и 31 (спољна, безбедносна и одбрамбена политика).

Спремност да се усклади са Европском унијом у погледу спољне, безбедносне и одбрамбене политике Србија је више пута изражавала и показивала. Ико није било значајнијег институционалног учешћа ЕУ у реформи система одбране, као ужег дела у односу на сектор безбедности, ипак можемо рећи да је стратешко опредељење Србије за чланство у ЕУ добрим делом утицало на ток и динамику реформи. По угледу на ЕУ стандарде Србија је у процесу реформе система одбране, поред промене закона о одбрани и војсци, усвојила и низ стратегијско-доктринарних докумена-

54) Сајт Канцеларије Владе Р.Србије за европске интеграције: <http://www.seio.gov.rs/dokumenta/eu-dokumenta.211.html>. (приступљено: 08.02.2015.)

та, почев од Стратегије националне безбедности Републике Србије и Стратегије одбране Републике Србије (2009.),⁵⁵⁾ као и Доктрину Војске Србије (2010.). У 2012. години Србија је започела своје учешће на неформалним састанцима министара одбране ЕУ и Војном комитету ЕУ.

Потписивањем Споразума о безбедносним процедурама за размену поверљивих информација и Споразума о успостављању оквира за учешће у операцијама Европске уније за управљање кризама између Србије и Европске уније и усвајањем одлука Политичко-безбедносног комитета ЕУ о прихватању учешћа Републике Србије у операцијама ЕУ за управљање кризама, створен је услов за почетак ангажовања Војске Србије и других снага одбране у наведеним операцијама. Припадници Војске Србије су тренутно ангажовани у четири мисије под окриљем ЕУ и то у: Мултинационалној операцији Европске уније у Сомалији (*EUTM Somalia*), Војној операција поморских снага Европске уније у Сомалији (*EUNAVFOR Somalia – Operation ATALANTA*), Мултинационалној операцији ЕУ у Централноафричкој Републици (*EUFOR RCA*) и Мисији Европске уније за обуку војних и безбедносних снага Малија (*EUTM Mali*).⁵⁶⁾ Учешће Војске Србије у овим мисијама ЕУ представља допринос Србије Заједничкој спољној и безбедносној политици ЕУ.

Србија је у настојању да се реформише и унапреди своју безбедност успоставила институционалну сарадњу са одређеним телима чији је оснивач Европска унија. Тако је Србија потписник Споразум о стратешкој сарадњи са Бироом европске полиције (*EUROPOL*) од 2008. године, а од 2009. године сарадња је успостављена и са Европском мрежом тужилаца (*EUROJUST*) и Агенцијом за безбедност спољних граница Европске уније (*FRONTEX*). У жељи да унапреди способност за учешће војске у операцијама и мисијама ЕУ, Србија је децембра 2013. године потписала Административни уговор о сарадњи између Министарства одбране РС и Европске одбрамбене агенције (ЕОА).⁵⁷⁾ Европска унија је на раз-

55) *Службени гласник РС*, бр. 88/09.

56) Мисије у којима учествују припадници Војске Србије, Сајт Војске Србије, <http://www.vs.rs/index.php?content=4423c1a4-56bb-102f-8d2f-000c29270931>. (приступљено: 11.02.2015.)

57) Министарство одбране Републике Србије у оквиру процеса европских интеграција, Сајт Министарства одбране, http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=5453. (приступљено: 11.02.2015.)

личите начине, било финансијски, били кадровски, помагала реформу сектора безбедности, а све у циљу изградње капацитета Србије за чланство у Европску унију.

Упоређујући са којих је позиција Србија кренула од момента када се определила за чланство у ЕУ, са оним докле је (закључно са 2014. годином) стигла, лако се да закључити да је њен напредак у процесу реформе сектора безбедности у високој корелацији са политиком условљавања, коју ЕУ примењује у процесу припреме нових чланова за чланство. Апсолутно је јасно да Европска унија у Србији није једини актер реформе сектора безбедности, можда не ни највећи⁵⁸⁾, али се због те чињеница њена улога не сме занемарити. Докле се са реформама стигло и које су то мере које се у блиској будућности морају предузети у процесу приступања Србије Европској унији, па самим тим и у процесу реформе сектора безбедности, исказано је у ревидираном Националном програму за усвајање правних тековина ЕУ (НПАА) за период 2014-2018, који је Влада Р. Србије усвојила 31. јула 2014. године.⁵⁹⁾

5. ОЦЕНА ЕФИКАСНОСТИ ЕУ КАО ГЛОБАЛНОГ АКТЕРА У РЕФОРМИ СЕКТОРА БЕЗБЕДНОСТИ

Европска унија је почетком XXI века постала релативно озбиљан глобални безбедносни актер, који располаже великим социјалним капиталом, материјалним ресурсима и различитим инструментима којима се служи на глобалној сцени. Можемо са великом дозом сигурности рећи да реформа сектора безбедности представља још један од инструмената спољне политике ЕУ и њених држава чланица. У том смислу Унија располаже великим средствима и најразличитијим инструментима којима се служи, не би ли била већи пружалац услуга реформе сектора безбедности у државама које се налазе у постконфликтној и постауторитарној трансформацији, пре свега у свом непосредном суседству и у Африци. Све то нам говори и о њеним интересима, зонама политичког и економског утицаја, као и о заинтересованости и могућностима развоја сопствених инструмената који би од ЕУ начинио још озбиљнијег безбедносног актера.

58) Треба напоменути да су најважнији актери у сфери реформе система одбране Р. Србије пре свих НАТО, ОЕБС, УН програм за развој (UNDP), Женевски центар за демократску контролу оружаних снага и појединачне државе као што су Норвешка, Шведска и САД.

59) Влада Р. Србије 28. фебруара 2013. године доноси први Национални програм за усвајање правних тековина ЕУ (НПАА) за период 2013–2016.

Јасно је да ЕУ има много јачи утицај на државе централне и источне Европе, односно на оне државе, којима је перспектива чланства отворена, јер за те државе коначан циљ, и вероватно највећи мотив, ипак делује остварљиво и вредно. Кроз процесе Приступног партнерства, Стабилизације и придруживања и све инструменте који их прате, улога и утицај су видљиви, мерљиви и осетни у дотичним друштвима. Можемо полемисати око тога да ли су довољни, или да ли иза постављених услова постоје алтернативни (политички) мотиви, те да ли је политика придруживања испунила очекивања свих оних који у њој учествују, али несумњиво је да она доноси одређене резултате, у готово свим пољима, па и у сфери реформе сектора безбедности. Не би требало занемарити утицај других међународних актера у овој области, као што су НАТО или ОЕБС, али се они не могу одвојено посматрати од чињенице да је основни мотиватор за реформама у државама источне и југоисточне Европе управо њихова жеља за чланством у евро(атлантским) интеграцијама, те да често и у програмима које предводе ове међународне организације ЕУ или њене државе чланице преузимају највећи део организационих и/или финансијских обавеза. Релативни успех Европске уније у реформи сектора безбедности, се с тога може видети на примеру Србије, где главни мотив за спровођење реформи лежи у коначном циљу националне политичке елите, а то је пуноправно чланство у Унији. За све друге државе које не деле овај мотив или немају за циљ реформи пуноправно чланство, утицај ЕУ и домашај спроведених реформи је много мањи.

Што се тиче других делова света, преваходно Африке, резултати су доста лошији, посебно ако се посматрају компаративно са резултатима које остварује НАТО и други регионални безбедносни актери. Основни инструмент ЕУ у том погледу јесте Заједничка безбедносна и одбрамбена политика. Њена природа, која је под великим утицајем националних интереса, њени, рекло би се, још увек не довољно развијени инструменти, посебно њена координација, која је далеко од задовољавајуће, са свим другим актерима и политикама, доприносе њеним слабијим резултатима.

Види се да велики број ЗБОП мисија у центру својих активности има реформу сектора безбедности, без обзира на карактер саме мисије. Тренд је да све већи број мисија добија цивилно-војни карактер и посвећен је пре свега реформама у областима одбране, полиције, правосуђа, контроле граница, поштовања људских пра-

ва, родне равноправности и другим аспектима РСБ. Подручја у којима делују су пре свега конфликтна и постконфликтна, а мисије спадају и у изградњу мира и изградњу државе. Како су основни задаци и предвиђене активности мисија углавном општи и неодређени, а да при томе нема ни јасних критеријума за њихово квалитативно вредновање, није им тешко да опстају уз сумњиве резултате или, као у случају Гвинеје Бисао, да и поред очигледног неуспеха, прогласе завршетак мисије уз прелазне или чак одличне оцене. ЕУ поседује низ инструмената (политичких, економских, финансијских, војних, полицијских и др.) којима управља низ различитих актера са различитим интересима, на које утичу не само бриселске бирократске структуре, већ и политички и други интереси самих држава чланица, али и других заинтересованих актера (пре свега других држава и међународних организација). Како је и сама координација свих ових инструмената и актера веома сложен и дуготрајан посао, јасно је да ЕУ нема довољно капацитета да буде ефикасан пружалац услуга у оквиру реформе сектора безбедности, посебно ван свог непосредног окружења. Институционалне и друге промене које је донео Лисабонски уговор, на дуге стазе, може донети повољније резултате, али се то не очекује у наредних неколико година. Институционално прилагођавање, посебно у оквиру Европске службе за спољно деловање, које се тиче јачања капацитета држава, нарочито у људским ресурсима и планирању је важан корак унапред.⁶⁰⁾

ЛИТЕРАТУРА

- Asseburg, Muriel, Kempin, Ronja (eds.), *The EU as Strategic Actor in the Realm of Security and Defence? A Systematic Assessment of ESDP Missions and Operations*, German Institute for International and Security Affairs, Berlin, 2009.
- Bloching, Sebastian, *Security Sector Reform Mission under CSDP: Addressing Current Needs*, DCAF Brussels and ISIS Europe, Brussels, 2012.

60) Види: European Parliament: Eva Gross and Marine Jacob, *Assessing The EU's Approach to Security Sector Reform (SSR)*, European Parliament, Brussels, 2013; Sebastian Bloching, *Security Sector Reform Mission under CSDP: Addressing Current Needs*, DCAF Brussels and ISIS Europe, 2012; Maria Derks and Sylvie More, *The European Union and Internal Challenges for Effectively Supporting Security Sector Reform*. Netherlands Institute for International Relations – Clingendael, 2009; Muriel Asseburg and Ronja Kempin (eds.), *The EU as Strategic Actor in the Realm of Security and Defence? A Systematic Assessment of ESDP Missions and Operations*, German Institute for International and Security Affairs, Berlin, 2009; Quentin Weiler, 2009, *The EU and Security Sector Reform in Africa: a Leader in Theory, a Laggard in Reality?*, UN University and College of Europe, Bruges, 2009.

- Buharali, Can, *Better NATO-EU relations require more sincerity*, Centre for Economics and Foreign Policy Studies, Discussion Paper Series – 2010/1, 2010.
- Derks, Maria, More, Sylvie, *The European Union and Internal Challenges for Effectively Supporting Security Sector Reform*, Netherlands Institute for International Relations – Clingendael, 2009.
- Dursun-Ozkanca, Oya, Vandemoortele, Antoine, “The European Union and Security Sector Reform: current practices and challenges of implementation”, *European Security*, 21:2, 2012.
- Grabbe, Heather, *The EU’s Transformative Power, Europeanization Through Conditionality in Central and Eastern Europe*, Palgrave Macmillan, New York, 2006.
- Grevi, Giovanni, Helly, Damien and Keohane, Daniel (eds.) *European Security and Defence Policy – The First Ten Years*, EUISS, Paris, 2009.
- Gross, Eva, Jacob, Marine, *Assessing The EU’s Approach to Security Sector Reform (SSR)*. European Parliament: Directorate – General for External Policies of the Union, Brussels, 2013.
- Hänggi, Heiner, “Conceptualising Security Sector Reform and Reconstruction”, In: *Reform and Reconstruction of the Security Sector*, (eds. Alan Bryden, Heiner Hänggi), Lit Verlag, Geneva, 2004.
- Ondrejcsak, Robert, Ejodus, Filip (eds.), *Slovakia and Serbia: Experiences from Transatlantic Integration and Security Sector Reform*, Centre for European and North Atlantic Affairs and Centre for Civil-Military Relations, Bratislava, 2008.
- Rerl, Jochen, Weisserth, Hans – Bernhard (eds.), *Handbook on CSDP*, 2nd Edition, Directorate for Security Policy of the Federal Ministry of Defence and Sports of the Republic of Austria, Vienna, 2012.
- Schimmelfennig, Frank and Sedelmeier, Ulrich, „Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe“, *Journal of European Public Policy*, 11:4, August 2004.
- Trauner, Florian, Kruse, Imke, “EC Visa Facilitation and Readmission Agreements: A New Standard EU Foreign Policy Tool?”, *European Journal of Migration and Law* 10:4, 2008.
- Weiler, Quentin, *The EU and Security Sector Reform in Africa: a Leader in Theory, a Laggard in Reality?*, UN University and College of Europe, Bruges, 2009.
- Вукчевић, Дејана, *Безбедност и Европска унија: Безбедносна политика Европске уније – институционалне основе*, Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Ејдус, Филип, „Концепт реформе сектора безбедности.“, у: *Годишњак реформе сектора безбедности у Србији*, (ур. Мирослав Хаџић, Богољуб Милосављевић, Соња Стојановић и Филип Ејдус), Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2008.

- Живковић, Урош. „Утицај процеса европске интеграције на спољну политику Србије: пример регионалне сарадње и добросуседских односа“, *Синтезис*, IV-1, Београд, 2012.

Документа:

- *A Concept for European Community Support for Security Sector Reform*. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, Brussels, 24/05/2006, COM (2006) 153 final;
- *Council Conclusions on a Policy Framework for Security Sector Reform*. 2736th General Affairs Council Meeting, Luxembourg, 12 June 2006.
- *Council Conclusions on Security and Development*. 2831th External Relations Council Meeting, Brussels, 19-20 November 2007.
- *EU Concept for ESDP Support to Security Sector Reform*. Council of the European Union, Brussels, 13/10/2005, 12566/4/05 REV 4;
- *Европска стратегија безбедности „Безбедна Европа у бољем свету“*, децембар 2003.
- *Национални програм за усвајање правних тековина ЕУ (НПАА) за период 2014-2018*, 31. јул 2014.
- *Споразум о стабилизацији и придруживању између Европских заједница и њихових држава чланица, са једне стране, и Републике Србије, са друге стране*, 29. април 2008.

Извори са интернета и веб стране:

- “Fragile State Index 2014”, Fund for Peace: <http://ffp.statesindex.org/>. (приступљено: 10.02.2015.)
- “Freedom in the world 2014”, Freedom House: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2014#.VNlr-NLF-K0>. (приступљено: 05.02.2015.)
- EU SSR Guinea Bissau Factsheet 2010:
- EUAM Ukraine Operation Information, EEAS web-site:
http://eeas.europa.eu/csdp/missions-and-operations/euam-ukraine/index_en.htm. (приступљено: 19.01.2015.)
- http://eeas.europa.eu/csdp/missions-and-operations/eu-ssr-guinea-bissau/pdf/01102010_factsheet_eu-ssr-guinea-bissau_en.pdf. (приступљено: 06. 02. 2015.)
- [http://www.crisisgroup.org/~media/Files/africa/west-africa/guinea-bissau/190-beyond-turf-wars-managing-the-post-coup-transition-in-guinea-bissau.pdf](http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/africa/west-africa/guinea-bissau/190-beyond-turf-wars-managing-the-post-coup-transition-in-guinea-bissau.pdf). (приступљено: 06. 02. 2015.)
- http://www.eeas.europa.eu/csdp/missions-and-operations/index_en.htm. (приступљено: 02. 02. 2015.)
- International Crisis Group Africa Report No 190, September 2012:
- Overview of the missions and operations of EU, EEAS web-site:

- *Security System Reform and Governance*, OECD, DAC Guidelines and Reference Series, 2005, OECD web-site: http://www.oecd-ilibrary.org/development/security-system-reform-and-governance_9789264007888-en. (приступљено: 12. 01. 2015.)
- Министарство одбране Републике Србије у оквиру процеса европских интеграција, Сајт Министарства одбране, http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=5453. (приступљено: 11. 02. 2015.)
- Мисије у којима учествују припадници Војске Србије, Сајт Војске Србије, <http://www.vs.rs/index.php?content=4423c1a4-56bb-102f-8d2f-000c29270931>. (приступљено: 11. 02. 2015.)
- Сајт Канцеларије Владе Р. Србије за европске интеграције: <http://www.seio.gov.rs/dokumenta/eu-dokumenta.211.html>. (приступљено: 08. 02. 2015.)
- Сајт Министарства вањских и европских послова Републике Хрватске: <http://www.mvep.hr/hr/hrvatska-i-europska-unija/pregovori/kakosmo-pregovarali/>. (приступљено: 10. 02. 2015.)

Uros V. Zivkovic, Milos R. Milenkovic

EUROPEAN UNION AS A GLOBAL SECURITY SECTOR REFORM ACTOR AND SERBIAN EXPERIENCE

Resume

During the 1990's the concept of Security Sector Reform (SSR) increased its significance and started to be widely applicable, not only in the academic community but also with other actors such as decision makers, donors, security experts, etc. Bering in mind that, like many other terms, it is a contested term, i.e. it has many different definitions, we will use the definition utilized by the European Union in its documents, through its holistic and comprehensive approach. Special attention will be paid on context and goals on which EU is being considered as an SSR actor. The process of SSR conceptualization, on one hand, and processes of profiling the EU as a global foreign and security policy actor on the other are, coincide, thus making it possible to research the methodology and relations of EU toward SSR, as well as practical examples of its use in realization of foreign and security policy.

In the first part of this article we analyze the conceptualization of SRR in EU through its legal and policy documents and then we describe the instruments and policies through which it is being implemented, also putting it all

in a wider context of EU foreign and security policy. The main instruments of EU in implementing SSR are: Conditionality policy, mostly present in Enlargement policy and CSDP Missions and operations in the countries/territories of immediate (Bosnia, Kosovo) or wider (Caucasus, Africa, Middle East, Afghanistan) neighborhood. As auxiliary instrument in this respect EU can use a set of different financial instruments for foreign assistance and aid, trade measures and agreements, development aid, etc.

To prove our point we give two specific empirical examples of the two most used instruments. For CSDP operations and missions we analyze the EU SRR mission in Guinea Bissau, the only EU mission that had SSR as its main goal (although almost all missions and operations of EU have SSR as one of its goals). The mechanisms and effectiveness of conditionality policy will be analyzed through the example of Serbia, official candidate country that recently started negotiations for membership.

It was clear that EU has a much more profound influence in the countries that are striving for EU membership, taking in mind that the benefits for implementing SSR is more attainable. Through the processes of Accession partnership and/or Stabilization and Association, combined with other instruments and incentives that follows, the role and influence of EU are visible, measurable and effective in those countries. For all other countries that can't (or won't) become EU member states, thus not sharing the same motive for implementing SSR the influence and reach of EU is far less visible and effective. The influence of other important international actor in SSR, like NATO or OSCE, should not be ignored, but their work and influence can not be taken or considered outside the context of Euro(atlantic) integration processes, that is still the most effective motivator for the countries of South Eastern Europe to implement SSR, notwithstanding the fact that the programs formally managed by other international actors are still organizationally and/or financially dependent on the EU and its member states.

Key words: European Union, Security Sector Reform, Common Security and Defence Policy, Enlargement policy, Serbia, Guinea Bissau.

ОСВРТИ, ПРИКАЗИ, ПОЛЕМИКЕ

235

Александра Колаковић
МЛАДА БОСНА

241

Младен Лишанин
ПОСТ-УНИПОЛАРНИ СВЕТ И
СПОЉНОПОЛИТИЧКА СТРАТЕГИЈА СЈЕДИЊЕНИХ
АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА

249

Надежда Гудељ
НОВО САГЛЕДАВАЊЕ НАЦИЈЕ У СВЕТЛУ
ГЛОБАЛИЗМА

261

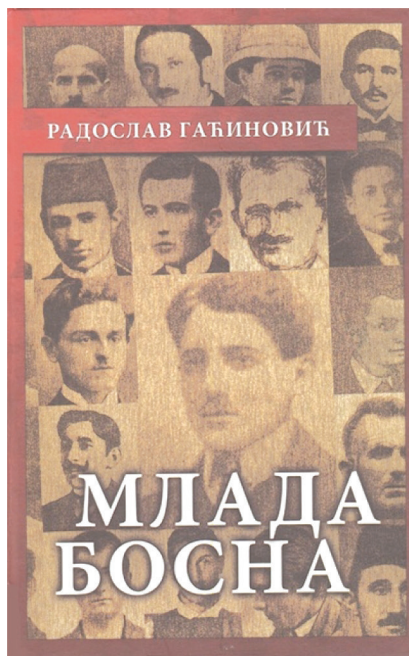
Станислав Томић
ВУЧИЋУ, ИЗВИНИ ШТО НИСАМ ПРОТЕСТАНТ

УДК 323.1(=163.41)
(497.15)“1903/1914”(049.3)

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXVII) XIV, vol=45
Бр. 3 / 2015.
стр. 235-240.

*Александра Колаковић**
Институт за политичке студије, Београд

МЛАДА БОСНА

*Приказ књиге: Радослав Гаџиновић, Млада Босна, Београд:
Медија центар „Одбрана“ (Библиотека „Војна књига“,
књига бр. 1856), 2014, 595 стр.*

У години обележавања стоте годишњице почетка Великог рата, као део културе сећања и друштвеног памћења, корпус целокупног историјског знања подстакао је бројна преиспитивања и

* Истраживач сарадник

анализе. Обнављање потребе за тумачењем прошлости подстичу последице Првог светског рата које су обликовале историју 20. века и утичу на свет данашњице. Догађаји, процеси и личности првог светског ратног сукоба изнова су предмет књига и чланака не само историчара већ и политиколога, правника, антрополога, културолога и других, што доприноси потпунијем сагледавању комплексног сплета питања узрока, повода и последица Првог светског рата, које се изнова нашло у жижи интересовања шире јавности. Још од када су у Сарајеву 28. јуна 1914. године припадници *Младе Босне* извршили атентат на аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда и његову супругу Софију, што је послужило Аустроугарској као повод за објаву рата Србији, ова организација и њени чланови предмет су анализа, расправа и спорења, која су неретко доводила и до ревизија, погрешних тумачења и стварања стереотипних представа о српском народу и држави. Књига *Млада Босна* проф. др Радослава Гађиновића, научног саветника Института за политичке студије у Београду, како је сам аутор навео, јесте покушај да се историјске чињенице о Младој Босни и њеном чланству интердисциплинарном анализом вреднују и интерпретирају.

Стварајући оквир за разумевање настанка и деловања Младе Босне аутор се, са правом, определио за приказ политичких прилика на Балкану почетком 20. века, са освртом на развој Србије и њен однос са Аустроугарском. Дуга предисторија почетка Првог светског рата, која обухвата период од Берлинског конгреса (1878), чије су одлуке утицале на развитак Србије и њене односе са другим државама, а пре свега Аустроугарском, потребна је за разумевање догађаја који су водили Царинском рату (1906–1911), анексији Босне и Херцеговине (1908) и Првом светском рату. Посматрајући стање у Хабзбуршкој монархији и аустроугарску политику на Балкану кроз призму колонијалног односа према поданицима, економског притиска на Србију и пропагандне активности, које су биле део тајних припрема за напад на Србију, аутор се упустио у анализу сложених догађаја на Балкану на почетку 20. века. Након описа стања у Босни и Херцеговини и незадовољства народа, а пре свега омладине аустроугарском управом, књига настоји да открије корене настанка покрета Млада Босна.

Притисци денационализације, које је спроводио Калајев режим у Босни и Херцеговини, наишли су на отпор генерације образованих Срба које су у последњим деценијама 19. и почетком 20.

века предводили Алекса Шантић, Светозар Ћоровић, Јован Дучић и Атанасије Шола. Културно-просветно друштво *Гусле*, основано 1888. године у Мостару и српска интелигенција окупљена око листа *Зора*, који је покренут 1895. године радили су на побољшању образовања становништва како би се остварио привредни и политички напредак средине која је вековима била под османском, а од Берлинског конгреса (1878) под аустроугарском управом. Област културе била је једино могуће поље националног деловања Срба ван Србије и стога је у средишту интересовања образованих Срба у Босни и Херцеговини била афирмација националне културе схваћена у ширем смислу као одбрана националних интереса. Српски интелектуалци из Босне и Херцеговине били су школовани у европским образовним центрима, а били су повезани са интелектуалцима у Србији и образованим припадницима других националности у Босни и Херцеговини. Под политичким притисцима аустроугарске управе и под утицајем идеја стечених у европским културним и образовним центрима развио се снажан омладински покрет и стасала је генерација Младобосанаца.

Млада Босна никада није била званична организација, већ је изникла из скупа ђачких група и кружока, чији су основни циљеви настали из потребе за заједничком акцијом против аустроугарске управе и борбе за ослобођење Босне и Херцеговине, односно уједињење Јужних Словена. Поред утицаја преовлађујућих идеја на којима су образовани, анексија Босне и Херцеговине 1908. године и покушај атентата Богдана Жерајића на генерала Маријана Варешанина, гувернера Босне и Херцеговине, били су преломни догађаји који су утицали на радикализовање погледа омладине на друштвену стварност. Питања етике и националне слободе измешана са књижевним радом у оквиру бројних часописа и листова које су покретали, у атмосфери разочарења и српског националног пораза 1908. године преобразила су омладину да из литерарне сфере закорачи у револуционарну. Значајно је, стога, да се аутор определио да на основу постојеће литературе и текстова савременика анализира настанак и карактер Младе Босне, начин њеног организовања и функционисања, као и циљеве.

Питања узора и усвојених идеологија, као и личности вођа Младе Босне, а пре свих Владимира Гађиновића и Димитрија Митриновића, као и Гаврила Принципа и осталих учесника у атентату 1914. године кључно је за разумевање догађаја који су били по-

вод објаве рата Аустроугарске Србији. Утицај идеја Ђузепеа Мацинија и Младе Италије, обновљеног романтизма, „ситног рада“ Томаша Масарика, нараслог патриотизма, мотива тираноубиства, као и револуционарног анархизма генерације, која како је то записао Ратко Парезанин „живи у знаку експлозије од Жерајићевог до Принциповог атентата“ неизоставни су делови мозаика знања о Младој Босни. Аутор је посебну пажњу посветио Митриновићу и Гаџиновићу, главним идеолозима Младе Босне. Димитрије Митриновић, књижевник и филозоф, један од најбољих писаца овог младог нараштаја, личност која је носила мистични ореол и Владимир Гаџиновић духовни вођа омладине и идеолог Младе Босне, за кога се говорило да је „држао пола револуционарне Босне, све млађе попове и учитеље имао је за собом“, а пропагирао је директну, индивидуалну и револуционарну акцију јесу личности које су незаобилазне у разумевању покрета Млада Босна и везе са удружењем Уједињење или смрт (Црна рука), које интригира историчаре и ширу јавност.

Димитрије Митриновић је положио темеље омладине Младе Босне још као ђак мостарске гимназије са својим школским друговима Богданом Жерајићем и Владимиром Гаџиновићем. Иако су међу њима постојале разлике јер су се неки више декларисали као *српски националисти*, са еволуцијом према *револуцији и социјализму* (Гаџиновић), а неки као *југословенски интегралисти* (Митриновић), заједничко им је да су уочавали дубоке социјалне промене, а духовно буђење је стварало потребу за акцијом. Жерајићев гроб као место револуционарног надахнућа утицало је на појаву моћног покрета Млада Босна, чијем су кругу припадали и већина чланова Српско-хрватске напредне организације, Српско-хрватске националне организације и чланови тајних ђачких организација (Бања Лука, Тузла, Требиње, Мостар и Травник). Након поглавља посвећених настанку и организовању покрета, животу и стваралаштву идеолога и истакнутијих чланова Младе Босне, аутор је једну целину посветио формирању одлуке о атентату. Књига *Млада Босна* бави се и последицама атентата: суђењем Младобосанцима, објавом рата Србији, а Први светски рат (1914–1918) посматра кроз призму настанка и реализације идеје изражене кроз мисао *Serbien muss sterbien* (*Србија мора умрети*). У том смислу пажња је посвећена анализи 17 већих и мањих судских процеса против особа осумњичених да су имале неке везе са српским и југословенским

организацијама. Ћачки процеси и Бањалучки процес вођен од новембра 1915. до марта 1916. године, када је окривљено 156 људи припадника већином српске интелигенције посматрају се као настојања да се докаже кривица Србије за рат и основа садашњих ревизија историје.

Књигу *Млада Босна* аутор је обогатио прилозима: оригиналним текстовима (у целини или у изводима) Владимира Гађиновића и Данила Илића, фотографијама 20 чланова Младе Босне, сведочанством о тамновању Гаврила Принципа у тврђави Терезину у Чешкој и Прогласом Михаила Пупина америчким исељеницима из Босне и Херцеговине. Ови прилози додатно помажу читаоцу да разуме догађаје, процесе и појаве, као и деловање личности укључених у рад Младе Босне. Посебно су вредни текстови Владимира Гађиновића, који су нашли централно место међу прилозима. Гађиновићев текстоси посвећени Богдану Жерајићу („Онима који долазе“, *Зора*, новембар 1910. и „Смрт једног хероја“, Београд 1912), први превод катехизиса револуционара Сергеја Нечајева и *Гијоова етика*, који је настао као део дипломског испита Владимира Гађиновића из филозофије на факултету у Фрајбургу јула 1917. године, извор су разумевања идеја у које су веровали чланови Младе Босне. У поменутих текстовима идеолога Младе Босне провејавају узор и правци мишљења које је следио у животу и пресликао у намери да заживе у оквирима младог нараштаја од кога се очекивало да отпочне *нови, импулсивни, ослободилачки и спасоносни рад на дизању народа*.

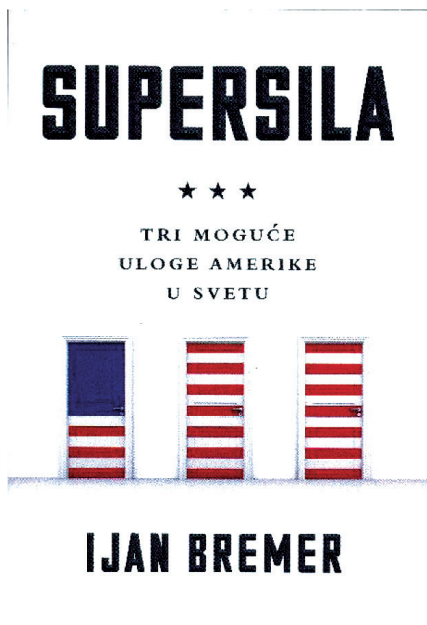
Први светски рат, као догађај који је довео до наглог прекида даљег развоја српске државе и друштва, а потом и додатно усмерио ка стварању југословенске државе, био је и остаће, предмет бројних анализа и тумачења. Осветљавање узрока и последица деловања организације Млада Босна важан је сегмент разумевања српске историје 20. века. Гаврило Принцип, Владимир Гађиновић, Димитрије Митриновић, Мустафа Голубић, Мухамед Мехмедбашић, Данило Илић, Недељко Чабриновић и други чланови Младе Босне атентатом 1914. године у Сарајеву изашли су из оквира националне историје, чиме је и значај проучавања њихових живота и активности стекао ширу димензију. Књига *Млада Босна*, писана јасним стилем на основу постојеће литературе, обogaћена интердисциплинарним погледом и слободом аутора да изнесе свој суд и

мишљење заслужује пажњу широке читалачке публике. Истовремено, књига *Млада Босна* прилозима датим на крају главног текста подстиче читаоца и на нова самостална истраживања, позива на дијалог и омогућава непосреднији сусрет Срба са својом историјом, традицијом и идентитетом.

*Младен Лишанин**

Институт за политичке студије, Београд

ПОСТ-УНИПОЛАРНИ СВЕТ И
СПОЉНОПОЛИТИЧКА СТРАТЕГИЈА
СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА

*Приказ књиге: Ијан Бремер, Суперсила: Три могуће улоге
Америке у свету, CIRSD, Београд, 2015, 239 стр.*

Ијан Бремер је свакако један од најутицајнијих експерата и аналитичара (у америчкој терминологији: *pundit* или *guru*) данашњице, када је реч о међународним политичким и економским

* Истраживач приправник

односима. Свеприсутан у великом броју глобалних штампаних и електронских медија (*Financial Times*, *Foreign Policy*, *Time*, *Reuters*), активан на друштвеним мрежама, аутор великог броја књига на различите политичке и економске теме и руководилац Евроазија групе, организације за анализу и истраживање политичких ризика, чини се да Бремер данас ужива у статусу и позицији налик онима који су у претходним годинама били намењени чувеном, и нешто старијем, Фариду Закарији.

Својом најновијом књигом *Суперсила: Три могуће улоге Америке у свету*, објављеном у Србији у издању Центра за међународне односе и одрживи развој тек неколико месеци након првог издања на енглеском језику, Бремер се, на трагу таквих аутора као што су, поред осталих, Џозеф Нај (*Парадокс америчке моћи*), Збигњев Бжежински (*Амерички избор: Глобална доминација или глобално вођство*), Џошуа Маравчик (*Императив америчког вођства*) или већ поменути Фарид Закарија (*Постамерички свет*), хвата у коштац са једним од најзначајнијих проблема савремене глобалне политике: местом и улогом Америке у свету након окончања „униполарног момента“ (Чарлс Краутхамер). Ваља напоменути да је српско издање објављено у врло добром преводу Вере и Мире Глигоријевић, тандема познатог стручној јавности по сјајном преводу Кисинцерове *Дипломатије*.

Књига је конципирана као својеврсна дебата између различитих приступа проблему америчке спољнополитичке стратегије. Истичући „постхладноратовску конфузију и погрешну рачуницу“ као један од главних узрока савремене кризе америчке спољне политике, Бремер посебно критикује спољнополитичку неодлучност администрације Барака Обаме, те издваја односе са Кином, Русијом и америчким савезницима, али и ширење међународних конфликата са једне, и тероризма са друге стране, као главне изазове који се данас налазе пред Сједињеним Државама, и са којима ће будућа администрација морати да се суочи. Према Бремеру, „моћ је мера нечије способности да натера другог да учини нешто што иначе не би учинио, а све више влада данас располаже довољним ресурсима и самопоуздањем да једноставно одбију диктаг“ (стр. 19). Појава нових дипломатских играча, оличених, између осталог, у земљама тзв. БРИКС-а (Бразил, Русија, Индија, Кина, Јужноафричка Република), те њихова убрзана политичка и привредна експанзија, уз неадекватне одговоре на већину поменутих изазова са

којима се Америка суочава, неки су од показатеља силазне путање на којој се налази америчка спољна политика. И поред тога, аутор сматра да Америка суштински није на „силазној путањи“, пре свега захваљујући снази своје привреде, енергетској независности, улагањима у истраживање и развој и демографским предностима. Ипак, како би се предупредиле потенцијалне негативне последице које би по америчко друштво и међународни систем могла да произведе поменута америчка спољнополитичка конфузија, нужно је, према Бремеру, да се политичко руководство определи за неку од могућих спољнополитичких стратегија и доследно је спроводи. У поглављима 4-6 Бремер наступа као заступник три различита мишљења о могућој и потребној улози Америке у свету, износећи најснажније аргументе у прилог сваке од стратегија и обавезујући се да ће сопствени и недвосмислени пледоаје у прилог једне од њих изнети тек у закључном поглављу књиге.

Први од анализираних приступа јесте оно што Бремер назива „независном Америком“. Према Бремеру, то није позив на изолационизам, већ на преусмеравање политичког фокуса на домаћа питања, пре свега на очување грађанских права и слобода гарантованих Уставом, уз истовремено повлачење из међународних сукоба и савезништава (укључујући и НАТО) у којима Америка нема никаквих суштинских интереса, а који је постепено доводе до „империјалног пренапрезања“ (Пол Кенеди). „Ми више не можемо да по целом свету прихватимо обавезе које подривају наше вредности код куће, исцрпљују нашу снагу и ресурсе, уплићу нас у битке које нас се не тичу и угрожавају срж наше демократије“ (стр. 52). Осим што подразумева нерационално трошење ограничених ресурса и доводи до угрожавања унутрашњег демократског система, преамбициозно међународно ангажовање Сједињених Држава неретко урушава и њихов међународни кредибилитет: „За разлику од света, не успевамо да видимо сопствене двоструке стандарде. Свет види да критикујемо начин на који се одржавају избори у Русији и Венецуели, а хвалимо наводне ‘демократске реформе’ у Египту, или Саудијској Арабији. Прихватамо резултате израелских избора, а осуђујемо исход када гласају Палестинци. Подржавамо сецесију Косова, али не и Крима. Говоримо Европљанима које земље би, по нама, требало да приме у Европску унију. Рећи другима шта да чине лакше је када постоји велика разлика између наше и њихове моћи, али та разлика се смањила, и смањиваће се и даље“ (стр. 65).

Уместо међународних сукоба далеко од своје територије, различитих пројеката изградње нације и сличних подухвата, приступ „независне Америке“ налаже напуштање улоге „међународног суперхероја“ и преусмеравање ресурса у домаћу инфраструктуру, образовање, бригу о ветеранима, јачање демократских капацитета и „враћање новца у руке пореских обвезника“ ради подстицања привредног раста (стр. 82-83).

Наредни приступ била би такозвана „манибол Америка“ (*Maneuverball America*), тако названа по познатој књизи, преточеној и у холивудски филм, о менаџеру једног бејзбол тима, принуђеном да, у условима финансијских потешкоћа, радикалном рационализацијом средстава и стриктним одређивањем приоритета, искористи кризу као подстицај за успешно руковођење. Овај приступ разликује се од претходног по томе што не предлаже готово потпуно повлачење из међународне политичке арене, већ управо јасно формулисање приоритета и рационализацију трошкова. „Неразумно је мислити да Американци могу да штите своје интересе или да повећавају просперитет не прихватајући извесне трошкове и ризике, без обзира на удаљеност од њихових граница“ (стр. 92). Зато „манибол“ спољна политика „признаје постојање одређених одговорности које нико други не може да прихвати, али се свугде ослобађа терета ради искоришћавања могућности, док [...] лидере усмерава на заштиту онога што је најважније“ (стр. 93).

У области безбедности, ово би подразумевало строгу примену познате Пауелове доктрине, формулисана од стране тадашњег начелника Здруженог генералштаба, Колна Пауела, 1990. године, као својеврсног теста о оправданости америчког ангажмана у неком међународном сукобу. Свих десет елемената Пауелове доктрине било је задовољено у Првом заливском рату (1990-1991), док то није био случај приликом агресије на Савезну Републику Југославију 1999. године или инвазије на Ирак 2003. године.

Овај приступ заснива се, такође на уважавању основних интереса других моћних земаља. „Американци верују да њихова земља има легитимну сферу утицаја. Није ни неморално ни кукавички признати да такве сфере имају и друге силе. Зато ширење НАТО-а ка руском ‘дворишту’ представља непотребну провокацију Москве у њеном најосетљивијем тренутку...“ (стр. 114). Неопходно је одбацити претпоставку о америчкој изузетности, те показати флек-

сибилност и спремност на преговоре о најширем спектру важних питања.

Последњи, трећи спољнополитички приступ јесте „неопходна Америка“. Овај курс подразумева да „Американци могу постати безбеднији само у свету у којем су демократија, владавина права, приступ информацијама, слобода говора и људска права универзално признати и заштићени, будући да ове вредности стварају трајну снагу, отпорност, безбедност и богатство у друштвима која их успостављају и штите. Наведене вредности на глобалном нивоу може да промовише и штити само Америка“ (стр. 132). Крајњи спољнополитички циљ, из ове перспективе, јесте успостављање демократије у свим земљама на свету. Поред овако постављених циљева, оно што овај приступ идентификује са „јастребовима“, како либерално-интернационалистичке, тако и неоконзервативне провенијенције, јесте и ослонац на војну моћ: „војна снага и даље је важна, јер у свету још постоји довољно наоружаних људи који реагују само на супериорну ватрену моћ“ (стр. 145), а „невојна средства [ће] увек бити ефикаснија када их подупире јака војна сила“ (стр. 146).

Овај приступ дијаметрално је супротан приступу „независне Америке“, утолико што не само да даје апсолутни примат међународном ангажовању администрације у односу на унутрашње деловање, већ су и у тако постављеном домену деловања његове претензије и циљеви максималистички. Укратко, „све своје војне и невојне ресурсе Америка би требало да искористи за дугорочну промоцију демократије, слободе и тржишног капитализма“ (*Ibid.*).

Данашњу Америку Бремер назива „Америком у знаку питања“, услед одсуства јасне – макар и погрешне – спољнополитичке стратегије. За такво стање криви Барака Обаму, „лишеног јасног спољнополитичког фокуса“, „понекад лукавог али увек опрезног представника ‘манибола’“ (стр. 172). Као први и једини принцип Обамине спољне политике Бремер види ненаношење штете – што је Обама експлицитно и формулисао након азијске турнеје 2014. године. Аутор, ипак, препознаје извесне предности „креативне двосмислености“ која проистиче из ове „стратегије без стратегије“: то је држање других актера у неизвесности у погледу америчких потеза, услед чега ће се непријатељи теже одважити на офанзивне поступке а савезници бити принуђени да одређени део одбрамбених обавеза и трошкова преузму на себе.

Суштинско питање, међутим, јесте „мора ли Америка да преузме лидерску улогу када је реч о изазовима који превазилазе националне границе, као што су колективна безбедност, климатске промене, трговина, ширење опасног оружја, безбедност у сајбер простору и тероризам?“. И додатно: „да ли глобални изазови захтевају глобална решења?“ (стр. 196). Друго питање, наизглед парадоксално, заправо представља срж бројних спољнополитичких спорења, не само у Америци: наима, ни у ком случају се не подразумева да глобални донети безбедносних изазова – а о таквима је овде превасходно реч – увек и у сваком појединачном случају захтевају и одговоре глобалних димензија. Напротив, неретко ће у погледу ефикасности, ефективности, те економско-организационе рационалности, најадекватнији одговор на изазов глобалних размера представљати регионалне или чак локалне мере.

Уколико би одговор на савремене америчке спољнополитичке изазове био упућен са становишта „неопходне Америке“, био би, у кратком или средњем року, суочен са непремостивим препрекама, у виду прекомерног и неодрживог расипања ресурса, али и одсуства како унутрашње, тако и међународне подршке. Ово би се донекле могло кориговати мерама „манибол“ приступа, где би „спољна политика, ..., одредила приоритете, а затим их се придржавала, што би Вашингтону омогућило да своја ограничена средства усмери на остваривање најважнијих циљева утврђених на основу политички и финансијски одрживих планова“ (стр. 203). Међутим, и овом приступу Бремер износи две крупне примедбе: 1) „у данашњем свету пуном шокова и потреса није паметно играти на само неколико јаких карата“ (стр. 205); 2) иако би наишле на нешто веће разумевање у међународним оквирима, ове мере би такође биле суочене са одсуством домаће подршке, будући да би биле засноване на одбацивању идеје о америчкој посебности, веома блиске највећој већини америчких бирача.

Због свега наведеног, Бремер се у закључку књиге експлицитно изјашњава као присталица приступа „независне Америке“. Он још једном сецира грешке које су различите администрације – а поготово оне након завршетка Хладног рата – чиниле у погледу највећих спољнополитичких изазова Америке, илуструјући то пропуштањем да се извуку важне поуке из Вијетнамског рата: без обзира на војну надмоћ, тешко је нанети пораз непријатељу коме је до исхода стало много више него вама. Бремер се, тако, пита „за-

што је Вашингтон улетео у ескалирајући сукоб против Русије због Украјине, земље која ће Москви увек значити неупоредиво више него нама“ (стр. 208).

Америка би, дакле, требало да води тако што ће пружити пример, што је, опет, немогуће уколико политичке елите угрожавају њен унутрашњи поредак не придржавајући се Устава. Такође, уместо решавања „туђих проблема“, Вашингтон би, према Бремеру, требало да преусмери ресурсе на унутрашњи друштвени напредак. Таква политика не би била изолационистичка, пре свега захваљујући масивном учешћу Сједињених Држава у светској привреди, али би био напуштен највећи број међународних политичко-безбедносних обавеза и савезништава. „Будућим председницима неће бити лако да издрже повремене таласе снажних притисака од стране домаћих јастребова и пријатеља из иностранства, који ће покушати да земљу уплету у нове сукобе широм света, посебно оне који укључују савезнике, традиционалне супарнике, велику медијску пажњу због почињених зверстава, или све то заједно“ (стр. 207). Успешно одолевање овом притиску, стиче се утисак, осим што би резултирало новим капацитетима унутрашњег развоја, допринело би и међународном кредибилитету Сједињених Држава, озбиљно уздрманом великим бројем махом неуспешних војно-политичких ангажмана широм света, посебно у периоду након Хладног рата.

Бремерова Суперсила, како у погледу теме коју обрађује, тако и погледу стила којим је писана, представља прави пример књиге за прилично широку публику. Оно што је још значајније, међутим, јесте чињеница да је глобална политичка сцена можда по први пут добила изузетно утицајног, мејнстрим аналитичара који брани идеју драматичног смањења америчке улоге у глобалној политичкој арени.

Надежда Гудељ

Министарство унутрашњих послова, Центар за ванредне ситуације

НОВО САГЛЕДАВАЊЕ НАЦИЈЕ У СВЕТЛУ ГЛОБАЛИЗМА

*Приказ књиге: Драган Симеуновић, Нација и глобализација,
Просвета, Београд, 2014, 170 стр.*

Нови баук кружи планетом – баук глобализма. Све пада пред налетом глобализације, сем нације. Могу ли нација и глобализација заједно? Хоће ли један језик бити заједнички за целу планету? Питање постојања светске владе, универзалне религије,

судбине појединца, тема је књиге редовног професора на Факултету политичких наука Универзитета у Београду, стручњака кога консултују многи светски универзитети, на свим континентима. Експерт многих државних и међународних тела, руководилац међународних пројеката и организатор више научних скупова, написао је ову књигу у којој даје одговор и на питање да ли је тероризам одговор на велику глобалну премоћ светских сила. Предговор је написао Владета Јеротић.

Проф. др Драган Симеуновић је реномирани правни теоретичар и признат у академској заједници као аутор радова који имају бројна издања управо због њиховог значаја за доношење далекосежних закључака у питањима научне оријентације у пројектима који уподобљују наша сазнања са сазнањима до којих су дошли аутори из система са којима треба да се позитивно идентификујемо. Поновни осврт на овако значајну књигу, која сажето и јасно говори о веома компликованим друштвеним феноменима је боље осветлио својим истраживањем, неопходан је јер се од времена првог издања до сада, није довољно увиђала вредност неких запажања и закључака аутора, а најновији догађаји везани за оснивање читавих терористичких држава (ИДИЛ) показали су да је разматрање проблемимације, националне државе и тенденција у процесу глобализације политика, било оправдано и упозоравајуће са научне тачке гледишта.

Ова књига повећава ниво тачности перцепције научне јавности друштвених феномена који су од светског значаја и која самом потврдом изнетих научних теза, објашњава генезу најновијих глобалних политичких феномена. У ранијим радовима, аутор је успешно критички сагледавао нацију у односу на регулацију светских збивања – тзв. нови светски поредак, док се у овом раду осврнуо на однос нације према процесу глобализације као неминовности, као елементу спонтаности у развоју света, делимично хаотичном процесу који је, у сваком случају, у складу са закључцима из природних наука, да се ради о процесу који је у склопу опште ентропије света. Нација је и сама у процесима свог стварања, али и порицања, тако да је раније научно истраживање било у релацијама слагања и неслагања нација са глобалном регулативом, док се овим радом, захвата шири проблем односа нације према самом процесу који би требао да води њеном порицању, али не води! Иначе, аутор се први пут окушао са научним разматрањем ових проблемима у својој књизи *Нови светски поредак и национална држава*, објављеној 1993. године.

Прво се мора одати признање на концизности и јасноћи изнетих ставова, разумљивости језика и ненаметљивости стила, уз истовремену „дубину научне анализе два феномена која у великој мери одређују политичка кретања у савременом свету“, што све представља неминовно понављање закључака Иване Дамњановић из ранијег приказа ове књиге у чланку „Глобализам као нова религија“.

Као и свака значајна књига, ставови проф. др Симеуновића су у протеклом периоду наишли за потврду бројних аутора, где се ова књига користи за одређивање „адекватаног политиколошког инструментаријума приликом одређења појма глобализације“, и где се наводи као важан извор за „дистинкцију између наизглед идентичних појмова која поједностављује анализу ове комплексне теме“ по запажању Марије Ђорић у чланку „Глобализам и политички екстремизам“. Оно што је битно је да се на основу закључака из ове књиге глобализам може дефинисати као „ново лице либерализма, које називамо неолиберализмом.“ Свакако да аутори који следе мисао проф. др Симеуновића неминовно долазе до истих закључака који разобличавају процес глобализације као примарно економски интерес, те да је глобализам оправдано оптуживан да води ка томе да се због интереса мултинационалних корпорација експлоатишу слабији и сиромашни. Ова књига је добила потврду током времена, па неки аутори оправдано сматрају да садржи аксиоме политиколошке мисли. Однос глобализације и нације је вреднован као однос општег и посебног из чега је професор др Симеуновић извукао друштвени аксиом: „Ако би се уништило посебно, опште би престало бити опште, јер се не би имало више од чега разликовати.“ (стр. 124).

Понашање медија у вези са овом озбиљном научном литературом је такво да је о књизи увек саопштавано из угла политичких последица уколико би дошло до усвајања научних погледа аутора у нашој јавној политици, па је тако промоцију књиге пратила вест да *Нација и глобализација* разматра последице процеса глобализације на прекрајање међудржавних граница“ по писању *Независних новина*. То што је прекрајање граница, између осталог последица глобализације је поједноствљено виђење и неоправдано издвојено, али оправдано наглашено, у садашњим друштвено-политичким околностима. Међутим, актуелност тема које обрађује аутор је таква да обезбеђује поновно читање код генерација које долазе и нешто сензационализма око порука које ова књига носи, није на одмет.

Сам аутор је допринео томе у својим јавним наступима. Позната је његова изјава на једној промоцији књиге: „Не постоји више национална држава и не треба веровати у њу и... да свако треба да у време глобализације да гледа само себе.“ Ова књига покушава да реши супротности између повољних мишљења о глобализацији која полазе од тога да је донела ослобађање човеку од државе и схватања да је глобализација донела беду и да је покушај управљања светом из једног центра моћи. Иначе, књига *Нације и глобализација* је преведена на италијански, енглески, руски и кинески језик.

Компликовани и противречни односи између нације и глобализације разматрани су концизним и јасним ставовима, без непотребног околишења и дигресија. Слажемо се са већ изнетим мишљењем И. Дамјановић да је највећа вредност ове књиге то што аутор саопштава сложене идеје врло разумљивим језиком, због чега је књига занимљива и широј публици. Међутим, оно што се поновним читањем књиге може закључити је да је она ипак, намењена ужем академском и политиколошки верзираном аудиторијуму, као незаобилазна литература за савладавања дилема са којима се сусреће прагматична политика, али и политикологија. Она не садржи одговоре на сва питања, али усмерава мисао у правом правцу. Постављајући глобализацију и нацију као антипode, аутор је дао сажет опис два феномена и два друштвено-политичка процеса, анализирајући статистику тог односа, кроз анализу њиховог самобилдовања и динамику њиховог односа кроз анализу импакта, где један (глобализација) руши све пред собом и где други (нација) стоји на супрот и покушава да сачува националну државу.

Испоставило се да је књига проф. Симеуновића интересантна за вишенационалне државе као што су Кина и Русија, као и за балканологе, с обзиром да је једно поглавље посвећено анализи ситуације у националним државама насталим након распада СФРЈ. Може се наслутити на какве закључке може упутити ова књига након најновијих догађаја у Украјини. Аутор најављује промене у схватању субјектата политике, а што подразумева да се у теорији и у политичкој пракси, све већи значај придаје међународним и невладиним организацијама и мултинационалним корпорацијама. Са тим у вези књига је најавила, а политичка пракса потврдила, измене у појму националног суверенитета и у појму (слабих) националних држава. На промоцији руског превода књиге јануара 2013. годи-

не, у Руском институту за стратешка истраживања (РИСИ), изнео је идеју да је 20. век, као и 21, а по свој прилици и 22. век - време процвата национализма. „Нација је данас једино средство заштите од рушилачких тенденција глобализма. Међутим, идеје национализма Запад понекад користи за постизање сопствених циљева у борби против својих геополитичких противника.“

Аутор најпре констатује да се нација константно противи глобализму, који наводи као „нова велика политичка религија“, и констатујући да је национализам заменио марксизам, сликовито са обрнутим значењем користи чувену прву реченицу из Комунистичког манифеста: „Нови баук кружи планетом.“ Књига се не задржава на поједностављеном супротстављању између националних држава и носилаца глобализације, и избегава свођење супротности само на политичке и дневнополитичке интересе политичких актера, актера приватног бизниса и цивилног друштва, већ ове супротности сагледава као суочавање „два принципа, принципа општости и поопштавања који заступа глобализација и принципа посебности и очувања сопства које заговара концепт нације и националне државе“. Ови се принципи спроводе кроз симетричне феномене нације, националне државе и национализма, са једне и глобализације, новог светског поретка и глобализма, са друге стране. Ивана Дамњановић у свом приказу књиге истиче: „Сам појам нације често се и данас показује као недовољно прецизно дефинисан. То је разумљива последица различитих мисаоних приступа, традиција и процеса које су уобличиле како европске (и не само европске) нације, тако и теоријско промишљање о самом феномену.“ Књига управо намеће закључке који су и изнети на округлом столу у Москви о природи савремених проблема Европске уније као вишенационалне државне заједнице. Истакнуто је да унутар ЕУ као својеврсне политичке творевине не постоји јединство, што потврђује чињеница да уместо једне амбасаде Европске уније у Москви и другим светским престоницама постоји велики број националних амбасада.

Овом проблему аутор прилази анализирајући детаљно сличности и разлике између појмова етноса, односно етничитета и нације, при чему кључну дистинкцију проналази управо у изразито политичком својству нације и изразито неполитичком својству етноса.

По ауторовом схватању, нација је у потпуности политичка категорија, а њена политичност се, пре свега, исказује кроз државотворно стремљење. Најинтересантнији је закључак да је питање

„да ли држава ствара нацију или нација државу“ погрешно постављено. Феномени се у овој књизи третирају као јединствени, вишеслојни и комплементарни, тако да нација и држава стварају једна другу и у том процесу се прожимају до те мере да их савремена политичка теорија често и третира као један, сложен феномен.

Изнета је креативна анализа национализма као идеологије где се аутор осврће на све елементе, етноцентристичке аргументе и савремена схватања овог појма. Посебну заслужује закључак да национализам као идеологија пати од неке врсте доктринарног хендикепа, јер у много већој мери него друге идеологије почива на митовима, култовима и интерпретацијама историјских догађаја, уместо на научно потврђеним теоријама. По схватању аутора, пошто не почива на озбиљној научној доктрини, национализам је компатибилан са „доктринарним идеологијама“, чак је у сталној симбиози. Отуда се може говорити о „либералном национализму“ или „конзервативном национализму“.

Најважније упозорење које ова књига носи је да функционалност и употребна вредност коју има национализам за владајуће елите, најважнији разлог због кога се национализам до данас показао као најжилавија међу идеологијама, упркос томе што су га многи потцењивали и отписивали још од друге половине 19. века. Ова идеологија, лакше него иједна друга, постиже хомогенизацију и мобилизацију становништва. Међутим, испоставило се по анализам из ове књиге да хришћанске земље лакше прихватају глобализацију него исламске, које поседују другачији културни код. Неки учесници у коментарима и дискусијама на ову књигу (округли сто – „Руска реч“), су се успротивили овој идеји, указујући на то „да се радикални исламизам данас на Блиском Истоку и у Северној Африци појављује као снага која постиже идентичне циљеве као и глобализација: разарање великих културних светова, као и савладавање политичких и економских противника.“

Полазећи од различитих облика настанка националне државе, професор Симеуновић указује на различите путеве настанка националних држава уопште (Nation-State) и на новине у процесу стварања нових националних држава које се формирају крајем двадесетог века, анализира распад СФРЈ и СССР. При томе аутор прво критикује догматско ослањање на недоречене и ненаучне ставове пре свега Маркса и Енгелса, а затим Лењина и Стаљина, о нацији и националном питању, уводи појам „догматске политичке праксе

бирографије“, критикује тезе о класном идентитету као доминантном у односу на национални и због чега ниједно национално питање није било решено. Затим истиче други моменат - негативну улогу партијских елита које су брзо промениле идеологију. Слепо следећи националистичку идеологију, политичким насиљем и интерпретацијом државе као највеће светиње, створили су нове националне државе. При томе је аутор узео у обзир веру и издају као важне факторе у процесу стварања нових националних држава, посебно што се на томе претежно инсистира у политичком животу Србије. Значајно је запажање аутора да постоје два различита пута формирања нових националних држава. Док једни инсистирају на одређењу нације као „монорелигијске“, код других је главни фактор настанка затечених националних држава «јуристичка традиција,» која је коначно довела до тога да се кључним критеријумом припадности нацији не сматра вера већ поданички статус, односно да се сваки држављанин сматра и припадником нације.

Аутор чини и значајан научни напор да упозори да постоји недостатак снажне правне традиције у новонасталим националним државама, што отвара, по нама опасан, простор за идентификацију вере и нације. Значајан је и за националистички орјентиосанее политичасре чак опасан закључак аутора да је велики утицај религије један од разлога због ко јих се нове националне државе тешко успостављају као правне државе.

За илустрацију стварне правности и демократичности аутор узима однос према етничким мањинама. При томе је посебну пажњу посветио ситуацији у Србији, и врло отресито саопштио да „постоје велике разлике у практичним релацијама српске нације и појединих националних мањина“. А затм након набрајања различитости упозорио да су то и разлози који доводе до тога да нове националне државе могу лако да постану тоталитарне, при чему је њихов тоталитаризам прикривен, идеологија незванична, а партијски монизам замењен политичким монизмом, који се огледа у доминацији националног покрета састављеног од више идеолошки хомогених политичких партија, које имају своје (уско) виђење нације и националног интереса.

Анализе нације, национализма и националне државе, се наставаљају анализама посвећеним глобализацији, глобализму и новом светском поретку. И ако је овај део студије по обиму нешто краћи, ипак успева да на концизан начин објашњава разлику између гло-

бализације као процеса, глобализма као идеологије и новог светског поретка као регулатора, односно система у настајању. Аутор сматра да је глобализам добар пример како се из опште идеологије, у овом случају идеологије либерализма, рађа партикуларна идеологија. Као главне носиоце глобализма он одређује на првом месту мултинационалне корпорације, па тек онда велике силе, пре свега Сједињене Америчке Државе и Велику Британију. Главни циљеви глобализма су стварање света без граница, односно светског отвореног тржишта постављеног на либералним принципима.

Политичко уређење тако глобализованог света требало би да буде нови светски неолиберални поредак. Износи се интересантно запажање о томе да унутар процеса глобализације, не иду сви «вртлози» у истом смеру. Глобализам је као идеологија „производ“ Запада и тежи да наметне западне вредности у другим деловима света, дакле и на Исток. Овај смер глобализације се назива вестернизација, али се овим токовима супротстављају струје које са супротне стране теже истом циљу - светској супермацији. То је истернизација и се огледа се у продору источних филозофских и религијских система, хране и јефтених производа на Запад.

Оно на шта ова књига упозорава, а што се у међувремену десило са стварањем Исламске државе Ирака и Леванта (ИДИЛ), то је да, и ако је глобализам као своје главне противнике видео нације и националне државе, није довољно увидео да су његов највећи проблем етнички и верски екстремисти који могу направе творевине које примењују тероризам као средство за остварење својих политичких циљева. Тероризам се и сам глобализовао, у процесу прилагођавања тежњама ка унификацији на светској политичкој сцени. Професор Драган Симеуновић тек намерава да разради ове закључке и да у својој наредној монографији јавности представи материјале са трибина на којима је представљана ова књига.

Иначе, нови светски поредак проф. др Симеуновић дефинише као „успостављање неприкосновене политичке, економске и војне доминације САД и групе високоиндустријски развијених земаља Запада окупљених у, или око неких међународних организација економског, политичког или војног карактера над скоро свим осталим земљама света“ (стр. 94–95). Најчешћи начин исказивања ове доминације је иступање са позиција моћи, али аутор упозорава да се не може се још увек говорити о новом поретку као потпуно

успостављеном и формираном. У књизи се оправдано поставља и питање да ли ће се нови светски поредак икада у потпуности материјализовати или ће остати само на садашњем нивоу недовршеног процеса.

Полази се од тезе да се формирање новог светског поретка одвија, између осталог, путем глобализације. Глобализација је у овој студији дефинисана као „процес повезаног деловања политичких, економских и војних активности низа политичких, војних и економских субјеката на челу са САД као државом-носиоцем глобализације, којима се усмерава кретање укупног људског друштва у правцу реализовања поставки идеологије глобализма“ (стр. 107–108) или као „процес ширења светске заједнице демократских, тржишно оријентисаних земаља, која се остварује на економском, политичком, културном и сваком другом плану“ (стр. 108).

Анализира се политика глобализације и констатује да она не тежи стварању „светске државе“, већ неке врсте „мреже међузависности“, глобалног друштва и система вредности и понашања. Износи се процена да је глобализација, барем за сада, још увек пре свега економски процес и да је на том плану практично незауштављива. Аутор затим указује да се национална држава опире глобализацији и дефинише државу тог типа као снажну препреку и оним сферама глобализације које се односе на процес десуверенизације и денационализације држава. Нарочито је важно запажање да је отпор глобализацији у ЕУ прикривен, као у случају ресуверенизације европских земаља. Када је ова књига први пут изашла, ресуверенизација држава у ЕУ је деловала хипотетично, а данас је то очигледно у случају решавања економске кризе у Грчкој.

Разматрају се и други феномени који спречавају глобализацију, а то су: тероризам, организовани криминал и корупција: „[т]ероризам оспорава њену свемоћ и руши јој ауторитет, организовани криминал јој угрожава профит кроз илегално отицање новца, а корупција спречава да премоћ мултинационалних компанија дође до изражаја“ (стр. 111).

Однос између националног и глобалног, посматран је као манифестација принципа општости и посебности и није једноставан однос супротстављености. На то указују тенденције да етницитети, унутар националних држава теже да се претворе у нације. Исправна је констатација аутора, а која је добила такође потврду током

времена, да је то један од најраспрострањенијих извора нестабилности у савременом свету. Упозорава се и на могућност „домино ефекта“ антиглобализације. Износи се далекосежан закључак да „[у] оној мери у којој се трансформишу и успеју искористити оног другог за своје циљеве, напредоваће или назадоваће и нација и глобализација. Овакви какви су сада они захтевају адаптацију времену које неће захтевати победнике већ умеће сваковрсног преживљавања“ (стр. 128).

Остаје једино за жаљење што главне теме нису до краја елабориране због краткоће текста. Остаје оцена ранијег коментар да се књизи може једино замерити на релативно малом обиму, да књига само отвара и дотиче теме које заслужују обухватнију обраду, за коју аутор свакако има и знања и способности, као професор Београдског универзитета, као и више универзитета у Немачкој и Швајцарској, а је његових ранијих 17 монографија одавно доживело бројна издања. Зато је је оправдано очекивати да ће аутор успети у својој намери да уз исти наслов, у будућности, обогати ову студију са искуствима са трибина и бројних дискусија, од којих је неке и сам покренуо и тако узбуркао научне духове у политикологији.

Однос између националног и глобалног посматран је као манифестација принципа општости и посебности и није једноставан однос супротности на то указује тенденција да етницитет „унутар националних држава те да се претворе у нације. Исправна је констатација која је то била такође потврду током времена да је то један од најраспрострањених извора нестабилности у савременом свету упозорава се и на могућност домино ефекта антиглобализације износи се далекоснежан закључак да у оној мери којој се трансформишу и успеју искористити оног другог за своје циљеве напредоваће или назадоваће и нација и глобализација. Овакви какви су сад они захтевају адаптацију времена које неће захтевати победника већ умеће сваковрсног преживљавања.

Остаје једино за жаљење што главна тема није до краја елаборирана због краткоће текста. Остаје оцена ранијег коментара да се књизи може једино замерити на релативно малом обиму, да књига само отвара и дотиче теме које заслужују обухватнију обраду, за коју аутор свакако има знања и способности, као професор Београдског универзитета, као и више универзитета у Немачкој и Швајцарској а његових 17 монографија је одавно доживело бројна

издања. Зато је оправдано очекивати да ће аутор успети у својој намери да уз исти наслов, у будућности, обогати ову студију искуствима са трибина и бројних дискусија, од којих је неке и сам покренуо и тако узбуркао научне духове у политикологији.

Станислав Томић

ВУЧИЋУ, ИЗВИНИ ШТО НИСАМ ПРОТЕСТАНТ

Узадње вријеме често имамо прилику да од премијера Србије чујемо како хвали протестантизам. Неки момци су се недавно извињавали премијеру што љетују ван Србије, а мени се једноставно јавља потреба да му се јавно извиним што нисам протестант. И што, ако ме неко уопште нешто пита, то не желим никад ни да постанем. Оппростите још једном! Не желим то, заиста, не зато што мрзим протестанте. Напротив, већ зато што протестантска етика није дио мог духовног обрасца и што не желим да је практикујем на рачун вриједности које су укоријењене у мом идентитету и мојој свијести. Ви јавно говорите како та свијест треба да се мијења, дајући нам протестантизам као узор према коме треба да обликујемо своју свијест. Извините опет што питам, немојте се љутити, али одакле вам право да то чините?

Србија је земља у којој већином живи православно становништво. Подсјетићу вас, Право на слободу мисли, савјести и вјероисповјести је право које је заштићено не само Уставом земље којом управљате, већ и Универзалном декларацијом о правима човјека, те сходно томе и Европском конвенцијом о људским правима. Али откуд сада та противрјечност, да Ви декларативно поштујете међународне стандарде у виду заштите људских права, а на одређен начин убјеђујете људе који нису протестанти да треба да усвоје протестантске вриједности и навике, другим ријечима протестантску етику? Ви ћете можда рећи да је то у циљу развоја капитализма и позвати се на Макса Вебера, који је, узгред речено, својим дјелом *Протестантска етика и дух капитализма*, објашњавао његов научни став да су вриједности основни покретач друштвених промјена, те у прилог томе навео како су вриједности које налазимо у протестантској етици погодиле развоју капитализма. И заиста

је чињеница да су најразвијеније капиталистичке земље углавном протестантске. То је неоспорно, и Ви се због тога задовољно, побједнички осмјехујете. Али с Вама у емисији и тада, када хвалите Лутера и протестантску етику, и даље неће бити ниједан социолог, који би изнио неке чињенице до којих је дошао, рецимо, Емил Диркем, а које би можда бациле другачије свјетло на протестантску етику коју Ви толико здушно хвалите. Молим Вас, зар је поште-но људе у Србији ускратити и тих сазнања и понудити им само једну страну? То није ништа друго него некритичка афирмација једног становишта, која се врло лако може означити као пропаган-да. Зашто? Шта то нисте рекли својим грађанима о протестантској етици, прије захтјева да је усвоје као етичку парадигму? Нисте им рекли да је код протестаната много већи степен самоубистава него код католика. Заправо, оно о чему је говорио Емил Диркем, објашњавајући феномен самоубиства и аргуменујући свој став да је подјела рада основ свих друштвених промјена, као и то да наука о друштву треба да се бави друштвеним чињеницама. И како показу-је његово истраживање, формализација односа у друштву доводи до „друштвене аномије“, а то стање, у коме вриједности губе своју снагу и смисао, погодује развоју суицидних активности, јер човјек у критичној ситуацији нема чврст духовни ослонац, а број извр-шених самоубистава код протестаната је већи у односу на католи-ке, јер је протестантска етика индивидуалистичка, док су католици више везани за заједницу, односно цркву. Да то и те како има сми-сла, чини ми се, најбоље показује институција психолога у разви-јеним, капиталистичким земљама, државама благостања, у којима су, како ствари стоје, односи толико формализовани да нико неће бесплатно да слуша туђу муку, па човјек врло често плаћа само да би га неко саслушао. Томе свакако треба додати распрострањену употребу таблета за смирење, депресију као болест савременог чо-вјека и на крају пораст броја самоубистава као крајње исходиште. Сада би било добро да нам одговорите на следеће питање: Да ли је срећно друштво у коме су психолог, таблете за смирење и суицид једина одбрана од владајуће депресије? Ако то није, пак, срећно друштво, премда у њему влада протестантска етика, зашто бисмо ми томе уопште тежили? Када, ако мало боље погледамо, види-мо да иза материјалних резултата једне такве етике стоје духовне консеквенце о којима не говорите, а које тешко можете оспори-ти. Зашто бисмо, уосталом, промјеном свијести коју пропагираете, православну етику, етику заједнице, замијенили протестантском,

индивидуалистичком етиком? Зар нашем народу поред Светог Саве, Светог Владике Николаја и Светог Јустина Ћелијског, треба Лутер, да нас учи о томе како треба да живимо, који је смисао нашег живота, шта је највише добро и шта треба да буде крајња сврха свих наших дјелатности? Слажем се да и те како треба да радимо на својој свијести. Али се не слажем са моделом који сугеришете, импресионирани Лутеровим идејама.

Не знам да ли се још осмјехујете, али бих, заиста, волио да добијем озбиљан одговор на ово питање. Ја овдје немам никаквих других амбиција осим да кроз једну социолошко-културолошку, или можда још неку анализу, покушамо да заједно сагледамо све последице пропагирања протестантске етике, јер то, из неког разлога, у нашој јавности није довољно критички испитано.

Можда све ово не бих ни написао да недавно нисте говорили о томе како је велики успјех наше државе што су њен, опростите што ћу рећи „наводни“ напредак – јер ви сигурно имате статистику која показује другачије – похвалиле протестантске земље. И, наравно, није то први пут. Сваки пут када сте претходно догматски износили став о протестантској етици, ја сам почињао да пишем о томе и на крају ипак одустајао. Страховао сам да ћу у том критичком приступу повриједити начела наше православне етике, која нас учи да треба да будемо благи и да волимо једни друге. Зато је православна етика суштински супротстављена оној друштвеној аномији, коју Диркем налази у капиталистичким земљама које су се развиле захваљујући протестантским идејама и вриједностима.

Често говорите како неки само критикују, а ништа не нуде. Како бих избјегао тај приговор, ја овим путем предлажем да се окренемо етици која припада нашој култури. Има у њој сасвим довољно простора за развој свих аспеката друштвеног живота, од културе до економије и политике. Племенитију и хуманију економију нам сигурно неће дати протестантска етика, видимо то по земљама које баштине ту традицију. Да није тако не би био, како каже Ноам Чомски „профит изнад човјека“. Опет понављам да не желим бити протестант, ма како то у материјалном смислу било привлачно, и то је моја слобода. То што ми не можемо доследно да примјенимо православну етику, не значи да је та етика слаба, него да смо ми слаби и да треба да поправљамо себе у тежњи за вриједностима које у њој налазимо. Православна етика и на њој засновано Светосавље су још увијек недовољно исцрпљени ресурси у погледу управљању

нашим друштвом. Светионик који упорно игноришемо. Политика је давно раскрстила са етиком, али ако тежимо да у својој култури рехабилитујемо антички концепт и политику поново повежемо са етиком, нека то онда буде наша, православна етика. Јер ако тако наставимо да протестантску или било коју другу етику, хвалимо на сва звона. Бојим се да та звона неће бити православна.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

На левој страни у заглављу се налази име, средње слово и презиме аутора, звање аутора, назив установе, факултета и седиште. Наслов рада куцати на средини великим словима – Bold (фонт 14). Поднаслови се пишу на средини, великим словима - Bold (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима Bold (фонт 12). Сви текстови на српском језику треба да су куцани ћирилицом. У тексту су италиком (курзивом) истакнуте речи на страном језику. Обим рада не сме бити већи од 1 ауторског табака, (односно 16 страница или 36300 карактера са размаком). Текст треба писати у фонту Times New Roman, величина слова 12, са увученим пасусима и проредом 1,5.

После ових података следи *сажетак* који треба да садржи од 100 до 250 речи. Иза сажетка иду *кључне речи* чији број не може бити већи од 10, док њихова употреба у тексту треба да буде што већа. У *сажетку* треба да стоји предмет анализе, циљ рада, коришћени теоријско-методолошки приступи, резултати, закључак или одређене препоруке. На крају текста, после **литературе**, треба написати **резиме** на енглеском језику чија дужина мора бити око 1/10 дужине чланка, након кога треба да стоје преведене кључне речи. Такође, пре резимеа требало би да стоји наслов на енглеском језику. Аутор би у **резимеу** у структурираном облику требало да истакне најважније резултате и закључке истраживања до којих је дошао у свом раду знатно шире него у сажетку. Текст за часопис не садржи посебан увод и закључак. Ако је рад на енглеском или неком другом језику, сажетак и резиме морају бити на српском језику.

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте су истог фонта као основни текст и треба их куцати са командом Insert – Reference – Footnote, а не намештањем разних оквира, јер једино на тај начин можемо гарантовати, да ће се и у прелому фусноте појавити на добром месту. Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- када се ради о **монографији** фуснота мора садржати: име и презиме аутора, наслов рада у италику, издавач, место, година издања и број стране (на пример: Зоран Аврамовић, *Родомрсци*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 15; Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54);
- када се **ради о чланку**, име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа у италику, издавач, место издавања, број, година излажења и број страница (на пример: Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67);
- када се ради о **зборнику радова**: име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања, број стране (на пример: Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239);

- **извори са Интернета**, који не смеју прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садрже име аутора, наслов чланка у италику, пуну интернет адресу и датум приступа. (на пример: Karen Devine, *Stretching the IR theoretical spectrum of debate on Irish neutrality: arguments and evidence in favor of a critical social constructivist framework of understanding*, Internet, http://doras.dcu.ie/609/1/int_pol_sci_29_4_2008.pdf, 05/03/2013.)
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Литература треба да се налази на крају рада, испред резимеа, поређана по азбучном реду, са следећим елементима:

- **књиге**: презиме и име аутора, наслов књиге италиком, издавач, место издања, година (на пример: Суботић, Момчило: *Српско питање данас*, Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **зборници**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (на пример: Марковић, Драган, „Демократизација власти и управљања у Србији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **чланак**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (Кнежевић, Милош, „Варка европске хармоније“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2008);
- **литература са Интернета**, која не сме прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садржи пуну интернет адресу (на пример: <http://sh.wikipedia.org/wiki/Revolucija>).
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).
- литература треба да садржи само изворе који су наведени у фуснотама.

Радови који се предају за објављивање морају да се заснивају на новијој литератури, а посебно на изворима, тј. радовима који су објављени у научним часописима.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе и **изјаву** да тај рад није раније објављиван, тј. да рад није аутоплагијат или плагијат. Текстове слати у електронском облику на адресу redakcija@politickarevija.rs

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Главни задатак рецензента је да допринесе очувању високог квалитета који иначе ужива наш часопис. На првом месту треба нагласити да рецензент не сме бити упознат са идентитетом аутора рада и обрнуто, аутор не сме знати идентитет рецензента. Приликом добијања рада сваки рецензент има рок од 20 дана да редакцији достави урађену рецензију. Веома је важно да рецензент буде свестан да је поступак рецензије поверљив, при чему се садржај рецензије не сме откривати трећој страни. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима, зборницима и другим изворима.

Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рад, ако је потребно :

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публиковању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

1 + 2 + 3 + 32 + 9

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review : часопис за политикологију,
политичку социологију, комуникологију и примењену политику / главни и
одговорни уредник Момчило Суботић (в.д.). - Год. 1, бр. 1 (2002) - . - Београд
(Савски трг 7) : Институт за политичке студије, 2002 - (Београд : Еселог
д.о.о.). - 23 см.

Четири пута годишње. - Наставак публикације: Политичке свеске
(Београд) = ISSN 1451-4281 = Политичка ревија

CD-ROM ISBN: 1452-1741;

COBISS.SR-ID 105060364

03
2015

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

ИЗ ИСТОРИЈЕ, ТРАДИЦИЈЕ И САВРЕМЕНОСТИ СРБА
И СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ
Сања Шуљагић, Момчило Суботић,
Дарио О. Кршић, Оташ С. Бошковић,

СРБИЈА: ЈАВНА УПРАВА, ПОЛИТИЧКА КОМУНИКАЦИЈА,
ПРОФЕСИОНАЛНА СЕЛЕКЦИЈА
Милија Цвијовић, Сара Бајић,
Никола Јовић, Јелена Достанић

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ
Јовица Павловић, Игор Н. Стојановић,
Урош В. Живковић, Милош Р. Миленковић

ОСВРТИ, ПРИКАЗИ, ПОЛЕМИКЕ
Александра Колаковић, Младен Лишанин,
Надежда Гудељ, Станислав Томић

ISSN 1451-4281 UDK 1+2+3+32+9 година (XXVII) XIV vol. 45. № 3/2015.

ISSN 1451-4281

9 177 1451 428002 >